

Szabó T. Anna

Boszorkánydal

*Ha zúgni hallod a lombokat
– fújj, szél, senkise lásson –
állj a tetőre, bontsd ki hajad
– fújj, szél, senkise lát.*

*Szél cibálja a fák tenyerét
– fújj, szél, senkise lásson –
szirmait mind elereszti a rét
– fújj, szél, senkise lát.*

*Ömlik a, árad a, zúg a sötét
– fújj, szél, senkise lásson –
csontodon érzed a szél erejét
– fújj, szél, senkise lát.*

*Hozza amit hoz hadd vigye el
– szállj, szél, senkise lásson –
dobd le magad, hisz a szél felemel
– szállj, szállj, senkise lát!*

Sámándal

*elevenség bőrmelegség
mozgásban az élet
forró sziklák sóhajtoznak
lelke van a szélnek*

*dobogással dagadással
bugyborog a sár
föld gyomrában szelek járnak
zubog a mocsár*

*eső pattog villám csattog
homokkönny pereg
holtat vajúdik az élő
zúgnak a szelek*

Sándor Iván

Maszkok, szerepek - ifjúság

1986 elején meghívtak a Rakpart Klubba, tartsak előadást Bibóról.

A Rakpart Klub az egyetemisták, a későbbi Bibó-kollégisták egyik bázisa volt. Az terjedt el róluk, hogy élesen ellenzékiek, többször fel is függesztették a klub működését.

Meglepett a meghívás. H. M. volt a felkérő. Azt mondta, ismeri az esszéimet Bibóról is, a tisztaeszlezi perről is, a Holocaustról is.

A Rakpart Klub a várnegyedben a Hess András téren volt. Az épületben 1956 októberében jártam utoljára, amikor a Műegyetem Jövő Mérnöke című lapját szerkesztettem, és a diákokthonban lakó hallgatók hívtak meg. Elég éles volt a sorsomban a harmincéves történelmi analógia.

Ötven-hatvan lehetek a teremben, amikor megérkeztem. Éppen csak odaléptem az egyik asztalhoz, ahol H. M. ült, máris felállt, mondta az előadás címét, az előadó nevét, visszaült, nem volt felvezető szöveg, üdvözlés, a hallgatóság sem hagyta abba a csendes beszélgetést, mintha nekem is a természetes moráljába kellett volna bekapcsolódnom azzal, amit mondok, aztán ha tudok olyat mondani, amitől abba hagyják a csevegést, akkor majd elhallgatnak, ha nem tudok, viseljem a helyzet következményeit.

Ez tetszett. Ötvenhat óta nem beszéltem ilyen hallgatóság előtt.

Előadás közben megtelt a terem. Lehetek végül vagy százan. A zöm húsz-huszonöt év közötti volt. Senkit sem ismertem. Úgy éreztem, figyelnek. Amikor befejeztem, voltak hozzászólások, és volt néhány kérdés. A szokásos ceremónia nélkül, ülve, beszélgetve, egymás szavába vágva.

Akkor már dolgoztam a *Leperegnek a nyolcvanas évek* című esszékönyvemem. Kíváncsi voltam a fiatalok kérdéseire, a hangulatukra, a feszültségeikre, az esélylatolgatásukra

A kérdéseik meglepően szokványosak voltak. A felszólalások szolidan nonkonformisták. Nem léptek túl egy-egy szabálytalanul nyílt, akkoriban a hatalom részéről rossz néven vett publicisztikai íráson, elmaradtak az akkori írószövetségi találkozók, közgyűlések élesedő kritikai hangjától. Az volt az érzésem, hogy jól ismerik a határokat, amelyeket a rendszer állított fel, éppen csak érintik, s ennyivel beérik a saját érdekükben.

Másra számítottam. Azt vártam, hogy kevésnek tartják majd azt, ameddig én Bibó gondolatait ismerve elmerészkedek. De nem... A helyzetüket mérlegelő, önérdeküket egy pillanatra sem feledő, a rendszerkritikának a hatalom részéről legitimált változatain túl nem lépő taktikus koncentráció húzódott a nonkonformizmus radikális vonásait mutató maszkjaik mögött.

Belőlük lett a mai harminckét-harmincnegyz év közötti uralkodó politikai elit egyik magja.

Tizenhárom évvel később, 1999 elején egy televíziós kerekasztalbeszélgetés rokonszenves, meggyőző adatokat felsorakoztató résztvevője arról beszélt, hogy a mai tizennyolc-harminc évesek között gyorsan terjed az agresszivitás. A legszembetűnőbben a tizennyolc-húsz évesek között. Ők már a kilencvenes, a rendszerváltó évtized gyermekei. Elgondolom, hogy egy mai húszéves hétesztendő volt, amikor én a Rakpart Klubban jártam. Elgondolom, hogy a mai uralkodó fiatal politikai elit – amelyik az óvatos nonkonformizmussal, a szelíd képmutatással, az önérdekre való figyelemmel kezdte akkor – miféle újabb magatartásokat kódol bele a mai tizennyolc évesekbe.

Azt is dokumentálják a hírforrások, a közvélemény-kutatások, hogy a MIÉP gyűlésein egyre több fiatal arc tűnik fel. Ezek az arcok korábban más jobboldali pártok rendezvényein voltak láthatók.

Tizenhárom évvel a Rakpart klubbeli előadásom után meghívást kaptam a kiskunhalasi Bibó Gimnáziumtól, hogy beszéljek a névadójukról halála huszadik évfordulóján.

Három gondolatra építettem fel az előadást. Az első: Bibó demokrácia felfogása. Eszerint a demokrácia egy test, nem osztható fel politikai többség és kisebbség szerint. Aki mégis megteszi, az csonkítja a demokrácia egy test voltát, s ez a táptalaja az előnyök monopolizálásának, a valós problémákkal való szembenézés helyett a görcsös támadókedvnek, annak az agresszív mentalitásnak, amely szerint a társadalmat terhelő problémákért mindig a *másik* a hibás. Ennek nyomán deformálódik a politikai kultúra, terjednek a neurózisok, a populista szélsőségek.

A második: Bibó gondolkodásmódjának egyik ma is érvényes sarkpontja, a magyar társadalomfejlődésben évszázadok óta megmutató amorfság, a keleties despotizmus és a nyugatias nyitott struktúrák egymást ki nem záró, *együttes* jelenléte. Például: 1945-47 egyszerre jelentette a négyszáz éves rendies struktúra történelmi távlatban rendkívül jótékony hatásokkal járó felbomlását, és *ugyanakkor* az új despotikus hatalmi rátelepedést. És – tettem hozzá, mint a kilencvenes évtized jelenségét – a változás és változatlanosság továbbra sem zárja ki egymást. 1990 meghozta a rendszerváltással a komország-voltunk, vagyis a nyugati és keleti elnyomó erők közötti évszázados ingajarat végét, ám *ugyanakkor* létrehozta az újabb hamis helyzeteket, amelyekben a parlamentarizmus körülményei között négyévenként revánsot vesz a választások mindenkor győztese a hatalmi rátelepedések új formái között az előző győztesen, a nemzet számára hasznos erők koncentrációja helyett.

A harmadik: Bibó egykori tanítványainak Bibó-tagadása különösen fájdalmas jelensége a kilencvenes évtized végének.

A program a gimnázium tágas aulájában volt. Szembenéztem az ünneplőbe öltözött diákokkal, fiatal tanáraikkal. Magam előtt láttam a tizenhárom év előtti hallgatóságot.

Itt most jobban éreztem magam. őszintébbek voltak a tekintetek. Arra gondoltam, kik lesznek belőlük újabb tizenhárom – s mert fiatalabbak azoknál, mondjuk, húsz – év múlva. Megértést olvastam ki a tekintetekből, amikor az egykori Bibó-kollégisták Bibó-felejtéséről beszéltem.

A ma legnagyobb többlete az alternatívák nyitottsága. A fiatalok közötti agresszivitás növekszik. De növekszik az értelem, a figyelem, az igyekezet is. Befejezésül Bibót idéztem, magatartás-változatnak ajánlva: mindig egyetlen feladatot láttam magam előtt, teljes egységben látni a válság és kibontakozás összes aspektusait, ugyanis válságos helyzetben „nem a merő tudatosság, hanem a tudatosság, bátorság és készenlét mint *erkölcsi kvalitások* a döntők”.

Szép délutánt töltöttünk el az előadás után a gimnáziumban. Göncz Árpád avatta fel Bibó emléktábláját. Utána körbeülte ötvenhatvan diák. Két órát beszélgettek. Bámulsos, hogy Árpád milyen magabiztosan őrizte meg tíz éven át emberi autonómiáját. ő az egyetlen, aki a szellemi ember nyelvét és a politikus nyelvét – ezt a két, egymással összebékíthetetlen ellentétben lévő entitást – közös nyelvben tudja egyesíteni. Anélkül, hogy a gondolkodása, mentalitása elveszítené a „tudatosságot, bátorságot és készenlétet, mint erkölcsi kvalitást”, anélkül, hogy politikai állásfoglalásaiban megkerülné a legégetőbb kérdéseket. És ezt megéreztek rajta a fiatalok. Maszk nélkül beszélgettek vele. őszintén és szeretettel provokálták. Meghittén és töprengve kérték a tanácsait. Árpádon sem volt rajta a politikusok szokásos maszkja. A hatalmas tapsnak tudott őszintén, jól láthatóan örülni. Mint aki megérezte a hiteles, szívből jövő taps morális – a „közéleti tapstól” különböző – értékét. „Ez jó siker” – mondtam. „Ez a legjobb...” – mondta.

Nem sokkal a kiskunhalasi Bibó-emléknap után megkaptam a diákok novellapályázatának angol-magyar nyelvű kiadványát. Ezek az írások még nem olvashatók irodalmi próbálkozásokként. De hírt adnak egy kitűnő iskola legjobbjainak érdeklődési köréről, mentalitásáról. Így olvastam a kötetet. Vajon milyen a korérzékelése, a horizontja azoknak, akiket nem a terjedő agresszivitás, a politikai szélsőség toboroz maga köré. Merre tartanak ízlésben, eszményekben?

Huszonegy tömör és szomorú írás. Három kivételével kudarctörténetek; leépüléstörténetek, bűnözés, gyilkosság, öngyilkosság. Kifosztanak és lelőnek egy papot. Egy alkoholista anyát elhagy a fia, de belepusztul. Egy fiatalember álomképet hajszol és a vízbe fullad. Egy lány, akinek egy fiú viszonzatlanul hagyva szerelmét összetöri a szívét, apácának megy, s gondja van rá, hogy bosszút álljon a fiún. Katonák harcolnak, tüzelnek, ahelyett, hogy két túlélőt – egy nőt és egy kisbabát – megmentenének.

Találtam az írások között egyet, amelyik arról szól, hogy két fiatal úgy nyeri el a boldogságot, hogy „szembefordulnak a dolgok megszokott rendjével”.

Találtam egy másikat, amelyikben egy öngyilkosjelölt életében először nevetett jót azon, hogy miután a vonatsínekre fekvé várt, felhívták a figyelmét a táblára: „A vonatforgalom szünetel!”.

Ezek a diákok hét-nyolc évesek voltak a rendszerváltás idején. A kilencvenes évtized gyermekei. A legjobbak közül valók. Az írásaik keserűek, reménytelenek. De máris felül kell bírálnom ezt a mondatomat. Mintha ők nem éreznék ilyennek az írásaikat. Egyszerűen, tényszerűen nézik maguk körül az eseményeket. Felül kell bírálnom, amit leírtam. Nem keserűek, reménytelenek. Számukra ezek szinte ismeretlen fogalmak. Elmondják, amit látnak. Leírják, amit gondolnak. Arról, amivel, tudják már, szembe kell nézniük. Képmutatás nélküliek. Maszk nélküliek. Targyszerűek. Bibó századvégi tanítványai: nem fordítanak hátat a korszak valóságának. Ilyen ma az emberi autonómia őrzésének egyik változata.

Mert erről szól a történet: az emberi autonómia lehetőségeiről az Én veszendőségének mai történeti körülményei között. Mi van a maszkok mögött? A politikus, a közéleti ember, a lehetéstudós, a nemzetmentő, a hazafi, az országorganizátor maszkjai mögött. Az irodalmi ember, a „piackutató művész” maszkjai mögött.

Ha az elmúlt fél évszázad magyar irodalmát nézem, úgy látom, hogy a korszak, a hatalom, az íróársak, az olvasók a legkiválóbbakra is ráruháztak egy-egy szerepet, s ehhez a szerephez kialakultak a maszkok. Ha az elmúlt fél évszázad magyar irodalmát nézem, úgy látom, hogy a legmaradandóbbak azok, akik – alkattuk, autonómiaőrzésük, esetleg a szerencsés véletlenek összjátékában? – nem fogadták el a felkínált szerepeket, s a hozzájuk illeszthető maszkokat. Pilinszky, Nemes Nagy, Ottlik, Mátyás, Weöres...

Lehet szerepekben, maszkokban is maradandó művészetet létrehozni. A huszadik században erre volt képes Ady is, Babits is, Kosztolányi is, Krúdy is, Tersánszky is, Füst Milán is. De ehhez géniusz kell. Nem szólva arról, hogy akkor még volt művészi milió, bohémia, abban a pezsegve gyöngyöző szellemi aurában még nem telepedett rá az alkatra a maszkabálon való szereplés.

Ezt azért kell elmondanom, mert úgy látom, hogy éveink művészeire, íróira is ugyanúgy hatással van a talentum maszkokba préselése, a piac által a közhangulattól vezérelt, az álkononizációkkal felkínált szerepek elfogadása, mint annyi sokakra ebben az évtizedben.

Ezért jó, ha az ember rátalálhat az ilyen mondatokra, és éppen egy olyan költő szavaira, aki a legfiatalabb nemzedékhez tartozik: „... az irodalmon belül is szerepmegajánlás folyik, mint annyi más helyen. Tehát az ember megjelentet szövegeket, az irodalom pedig ezek alapján kialakít róla egy képet és megajánl egy szerepet. Ha az ember sikeres akar lenni, akkor a megajánlott szerepnek megfelelően kivágja a maga sziluettjét és megpróbál belefeküdni. Ha viszont változni kezd, akkor megbírálják, mondván, hogy valami baj van vele. Tehát ezek a szerepmegajánlások eltéríthetik az embert attól, ami ő maga... sok mindentől izolálódtam, idén már nem mentem el a Tokaji Író-táborba, és nem megyek el Szigligetre a József Attila Kör táborába sem, nem mintha nem szeretném ezeket az embereket, hanem mert a saját működésemet próbálom most kialakítani, Amiben akadályozhat ez a környezet.”

Tóth Krisztina mondatait idéztem. Elmondhatta volna bárki író bármikor, én mégis a kilencvenes évtized végének alapmondatai között tartom számon.

Részlet a *Menekülő évek* című, a Jelenkor Kiadónál a Könyvhétre megjelenő, a kilencvenes évtizedről szóló könyvből.

Vekerti László

„Amiről nem lehet beszélni, azt ki kell mondani.”

(Későrecenzió Sándor Iván „Ködlovas”-áról)

Megjelenésekor, 1983-ban kellett volna persze recenzeálni a *Ködlovas*-t, amikor még nem peregtek le a nyolcvanas évek, és mégcsak elképzelhető sem volt a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulójának nagy „Karnevál”-ja, ami után szinte semmi sem marad már, amiről nem lehet beszélni; egyre bizonytalanabbá válik viszont, hogy kell-e, érdemes-e még bármit is kimondani. De nem azért, mintha a nagy heideggeri-derridai posztmodern szóáradatban valahogy újra kívánatossá válna a wittgensteini csend; inkább a Karnevál miatt, amelynek legbensőbb lényege a Maszk és az Álarc.

De térjünk vissza a *Ködlovas*-hoz, és jegyezzük meg mindjárt, hogy van azért a késői recenzeálásnak is előnye. Például az, hogy az *Arabeszk* felől tekinthetünk vissza rá, amint Monostori Imre teszi az utóbbi regényről írt mives recenziójában: „Az *Arabeszk*ben teljesebb ki az a prózai technika, amellyel már a *Ködlovas* lapjain is találkozhattunk: a rendkívüli pontosságra és plaszticitásra, érzéki megjelenítésre törekvő (ebben az értelemben tehát lírizáló) szépírói gyakorlat. Persze tudatos »pepecselés« ez, hiszen a célja nagyon is világos: a lélek rezdüléseit, a tudat (fogalmakat oly gyakran nem is kereső) villanásait meg a sokszor csak gomolygó, formát nem találó érzelmi reflexiókat ily módon ragadni meg és rögzíteni.” (Monostori Imre: *Rég Múlt?* Kortárs Kiadó 1998, 225-226.) Mondhatnók persze, hogy ez (éppenséggel „lírizáló” értelemben) Krúdyról is elmondható; de ezzel csak annyit mondanánk, hogy a hetvenes-nyolcvanas években kibontakozó „új irodalomnak”, ahová ez a pontos meghatározás Sándor Ivánt helyezi, „van »láttnivalója« visszafelé is”. Azaz nem a *múlttól* fordul el, hanem „az irodalmi folyamatosság megtörésével létrejött szakadéktól”. (Sándor Iván: *Leperegnek a nyolcvanas évek – A kilencvenes évek és Bibó hagyatéka*. Magvető 1988, 218.) A szakadékon át mindig vezetnek hidak a múlthoz; a folyamatosság Sándor Iván irodalomszemléletében és irodalomteremtésében elsődlegesen fontos kategória. Meglehet épp a folyamatosság garantálja vagy teszi lehetővé a kettő szerves kapcsolódását. Akár hogyan is van, „Sándor Iván regénye – írja Füzi László az *Arabeszk*-ről, de ugyanez elmondható a *Ködlovas*-ról is – azon kevés munkák közé tartozik, amelyeknél a regény cselekménye a mű szövetétől elválaszthatatlan.” (Füzi László: *Az irodalom helyzettudata*. Jelenkor, 1993, 256.) Mint különben valószínűleg mindig minden irodalomban: az *Illász*-tól és az *Odüsszeiá*-tól a *Háború és béké*-ig és a *Mester és Margaritá*-ig mindig kevés lehetett az olyan alkotás, ahol a cselekmény elválaszthatatlan a mű szövetétől.

Az elválaszthatatlanság odáig fokozódhat, hogy a mű szövege maga lesz a cselekmény, mint mondjuk az *Ulysses*-ben vagy mutatis mutandis a *Tengerikavics*-ban; a *Ködlovas*-ban azonban még autonóm szálként szövődik be cselekmény. Nem a cselekmény persze, mert úgyis zólván minden szereplő külön, szinte saját cselekménnyel mozog, illetve vetődik ide-oda a történések sors-görbítette koordinátákkal meghatározott téridejében, egymással sorsszerűen, de véletlenül találkozó görbékben.

Ahogy például Solt István – a történetet elbeszélő fiú – és Dr. Solt Ferenc – az egyetemi orvosprofesszor apa – pályagörbéi mégcsak nem is annyira érintőlegesen, mint többnyire inkább aszimptotikusan találkoznak; mintha az apa szerepe a fiú életében, ahogyan azt ő elbeszéli egyes szám első személyben, inkább egy irány vagy egy eszme kijelölésére szolgálna, s csak ritkán, kivételképpen az elbeszélővel történők tényleges, konkrét alakítására, vagy pláne irányítására. És ez annál feltűnőbb, mert egyébként Solt Professzor nagyon is aktív részt vesz az eseményekben, városi, sőt országos szinten; hiszen Sándor Iván Sántha Kálmánról mintázza, pályáíve debreceni szakaszának és közéleti szereplésének meglepően pontos ismeretében.

Ami azonban az elveket illeti, ott már Solt Professzor inkább Bibó István és Németh László eszméit fejt ki, mikor arra kerül a sor, semmint Sántha Kálmánéit. (115.) Azaz Sándor Ivánnak az események szintjén van szüksége Sántha példájára inkább mint alakjára: kiállítására az Egyetem és az üldözöttek érdekében németekkel, magyar nemzeti (=úri) hatóságokkal, orosz katonákkal szemben; a „Prof” példamutató energiájára az oktatás újraindításában és az orvosi munka töretlen folytatásában nyomban a front átvonulása után; szíves részvételére a közéletben, ameddig az elveivel összhangban látszott haladni; helytállására az ellene akadémiai és állami szinten lefolytatott boszorkányper során, nyugodt nagyságára az ítélet és a száműzetés sztoikus, sőt szinte derűs elviselésében.

Sándor Iván olyan pontosan regisztrálja Sántha reagálását a körülötte s véle történetekre, hogy gondolatainak helyettesítése Bibóéival-Némethéivel aligha lehet véletlen. Ez a helyettesítés distanciálja Sándor Iván Solt Professzorát Sántha Kálmántól. Beemel regénye téridejébe egy egyedüli és épp ezért megmásíthatatlan viselkedésmintát, amelynek azután, ha szükség van rá, a regény menetének céljainak? megfelelő gondolatokat tulajdonít.

A regény közepe-táján például Solt Professzor és az egykori Márciusi Front-os Petri dialógusa-vitája kifejezi a fiatal Solt kritikusabbá válását: „Azt hiszem, értem apát, de azt hiszem, nem ismeri eléggé, hogy mi van az egyetemen kívül...” (118.) Nem kell tán mondani, hogy Sántha Kálmán nézeteit aligha érthetné a mozgalmi munkába merült fiatal Solt; Bibó és Németh eszméi viszont részben kompatibilisnek tűnhetnek mozgalmi világával, és ugyanakkor megteremthetik kritikai szemléletének lehetőségét is. Előkészítik a következő stációk: egy falujárás, egy ideológiai vita, a katonaság, a börtön, a kihallgatások, a koncepció per, az ítéletvadás, a rehabilitáció történelemmé-tudatosulását. Részletezhetnénk, de felesleges, mert ugyanaz érvényes itt is, amit Füzi László megfogalmazott az *Arabeszk* stációról: „a hősök sorsa által hordozott időtöredékek, eseménysorok, helyszín-részletek egymásba csúsztatása, találkozása az érdekes: ezek áramlása, kapcsolódása és kibomlása jeleníti meg az események háttérben minduntalan ott gomolygó Történelmet. Merthogy nemcsak az esszéesorozatoknak, hanem a regénynek is a Történelem a főszereplője.” (Füzi: *Az irodalom helyzettudata*, 255-256.)

A *Ködlovas* főszereplője az „ötvenes évek” történelme; de Sándor Iván nem a hagyományos „fordulat évével” indítja ezt a kegyetlen történelmet. A háború végével indít, az úri tisztí gőg és bornírság bemutatásával, a német megszállás utáni, de magyarok-foganatosította zsidóüldözésekkel, a Debrecenhez közelebbi frontról tudomást venni nem akaró nyár nyomasztó képével, az utolsó pillanatban menekülő rémült kapkodásával... Ehhez az úri magyar zűrzavarhoz és kegyetlenséghez kellett életes ellensúlyként és biztos támpontként Sántha Kálmán példája; ahogyan Solt Prof. megleckézteti a megvadult tisztteckét, ahogyan szembeszáll a klinikáján és a telep aluljárórendszerében bűjtött üldözötteket keresni akaró nyilasokkal, ahogyan meggátolja az Egyetem és a klinikák Nyugatra hurcolását, ahogyan gondoskodik a betegellátás zavartalanágáról. Mindezt csak egy-egy villanással vetíti a képbe Sándor Iván, jelezve mintegy, hogy gonoszság és erőszak elszabadult poklában elszigetelt kevesek tisztessége mégoly keveset tehetett. A pokol teljességét egy részlet kinagyításával festi le: egy „utazás” leírásával, melyre István apja megbízásából kíséri el anyját

1944 októberében, egy zsidó „származású” rokonuk kiszabadítása végett, a végre beszerezni sikerült menlevéllel.

Mire Pestre érnek, a kiszabadítandó már bekerült a menetbe; túl Győrön, Gönyűnél érik utól; itt sem járnak sikerrel, követnék tovább, ám egy katonatiszt nyílt paranccsal elrekvirálja az autójukat. A küldetés véget ért, kétségbeesetten és kimerülten indulnak haza, Debrecenbe, ahová közben már bevonultak a szovjet csapatok.

A történet önmagában is megálló, külön kerek kisregény. Ezt Sándor Iván azzal is hangsúlyozza, hogy az út izgalmai és a visszaút viszontagságai által megviselt professzorné, István anyja, még mielőtt hazaérkezhetek volna, egy akut lázas betegségben meghal.

Istvánon és apján kívül ebből a különben szereplőkkel zsúfolt prologusból nem sokan fordulnak később elő; mindenekelőtt Homonnay főhadnagy, a snájdig, lovagias katonatiszt, a Solt család régi ismerőse, akitől István egy emlékként felmerülő régi nyáron lovagolni tanult, s most Győrben a tovább menni nem bíró zsidók uszályokba rakását vezényli. Később is mindig az alkalomnak megfelelő formában és szerepben jelenik meg, rendszerint kritikusszituációkban; mintha valamiféle „folyamatosságot” képviselne a Horthysta Magyarország és a kommunista „Szép új világ” között?

Sándor Iván persze mégcsak nem is céloz ilyesmire. Soltné halála s eltemetése után elindítja hőstét Debrecenbe, stilszerűen egy véres „kődlovaglás”-epizóddal zárva le a tragikus és (kafkaian) abszurd első részt.

A második rész tömegsír feltárással kezdődik, elvi tájékozódással az új világban, és István tétova bekapcsolódásával az „építésébe”, a Földigénylési Bizottságban, Mikepércsen. A részletek pontosan idézik a kor hangulatát, paraszti reményeket és gondokat; István beszélgetései társával, egy falusi tanítóval pedig felidéznek annak az emlékein keresztül az orosz front kegyetlen világát, a doni tragédiát. Múltból és jelenből, különböző időkből és helyekről származó részletek, gyakran egészen apró részletek tevődnek össze Sándor Iván művészetében az elbeszélés egységes folyamatává, a történelem releváns téridejévé, amelyben értelmezhetővé (ha nem is föltétlenül értelmessé) válhat a kérdés: Honnan jövünk? Mik vagyunk? És külön gondja van rá, hogy a rojtokba szakadt időn keresztül megteremtse, illetve jelezze a *longue durée* kontinuitását, mint itt, ahogyan egy jókedvűnek induló lószemlélt és lovaglást Homonnay főhadnagy (véletlenül épp az ő családi birtokukat osztották) fegyveres különítményének váratlan feltűnésével kinkeserves és kis híján halálos végű ködlovaglásá változtatja át. De ezt az eljárását is szépen jellemezte már Füzi László, Sándor Iván legjobb ismerője: „Ahogy az esszében Sándor Iván a jelenségeket, történéseket ok-okozati összefüggésbe állítja, közben az Időt és a Tért mintegy felszeleteli, részekre bontja, időszelletekre és időrojtokra, ahogyan Nagy Gáspár mondja, úgy a regényben is az Idő és a Tér lép elő az események meghatározójaként: a történések az Idő és a Tér találkozási pontján esnek meg, vagy ahogy másutt írja: »egymásba csúsztak az idő töredékei és a helyszínek részletei.« (Füzi: Az irodalom helyzetudata, 255.) Mint itt az ősi Homonnay-birtok felosztásának hősi megbosszulása a két véltlen és védtelen intézkedőn, akik közül az egyik még akár barátja-félének is számíthat a régi úri világból.

Az új felé sodródó, de azt egyre kritikusabban szemlélő István tapasztalatain és szemén keresztül mutatja be ez a rész a háború utáni első időket, az új keresésének, kivált az ifjúság újkeresésének és a régi világgal való szembefordulásak különféle útjain; Németh László Kapások-utópiájától a Népi Kollégiumokig. Látja jól Sándor Iván a demokratikus fejlődés lehetőségének törekvését és veszélyeztetettségét – a már említett Solt-Petri vita is erről szól, erről is szól –, de figyelmeztet arra is, hogy *akkor* eleinte egyáltalában nem lehetett előre látni, hogy a Párt a sajtóján kívül minden más utat elaknásít és tűz alá vesz. Hamarosan a sajtóját is; ezt mutatja be és elemzi ritka világossággal a 3. és 4. rész.

A harmadik rész bonyolult, nehéz feladatot old meg. Előkészíti egyrészt a koncepciók perek (és koncepciók börtönök) hihetetlenül gonosz és elképesztően bornírt világának a bemutatását. Másrészt megmutatja, hogy miként lehet (és milyen könnyen!) ennek a világnak a szolgálatába állítani tőle ugyan eredendően idegen, de kellően autoritatív, hierarchikus, konzervatív struktúrákat és intézményeket, mint amilyen a katonaság, rendőrség, közigazgatás. Negyedszer folytatja az ifjúság többet, jobbat, tisztábbat vagy egyszerűen csak mást akarásából fakadó élmények, gondok, félreértések, bonyodalmak, beletörődések, tragédiák elemzését. S tán épp ezért válik éppen ebben a részben hangsúlyozottabbá az apa-fiú kapcsolat, általában a fiatalabb-idősebb kapcsolat körüljárása? Itt jut tán legközvetlenebbül, vagy mondjuk inkább itt jut egyedül viszonylag közvetlenül, ebben a részben, kapcsolatba az író saját megélt valósága a regény esemény-szerkezetével és karakter-spektumával? Ahogyan például a frissen bevonult fiát meglátogató Solt Professzor összegezi hosszú és – itt kivételesen – meghitt beszélgetésüket hatásról-elszakadásról-nevelésről: „Az a helyzet, hogy csak ártanék neked, ha tovább beszélgetnénk erről. Az én tapasztalataim nem a te tapasztalataid. Két év múlva ötvenéves vagyok.” (144.) az Sántha Prof. nézeteivel – melyeket Sándor Iván egybeült meglepő jártassággal és hűséggel idéz – nem nagyon kvadrál. Így például egyik tanítványának, akit azért küldött hozzá a pártszervezet, hogy javítsa a Klinika „káderösszetételét”, Sántha Prof, mikor megismerte a fiú nyílt eszét és biológiai érdeklődését, a „mendelista-morganista” genetikát ismertető friss angol művet és a Liszenkó szélhámoságait leleplező könyvet nyomott a kezébe.

De nem akarok én kicsi jelekből messzimenő következtetéseket levonni. Csupán azt szeretném hangsúlyozni, hogy Sándor Iván műveiből – mindegyikből, nemcsak ebből a könyvből – eredendő és mélységes ellenszenv olvasható ki mindenféle nyílt és leplezett erőszakkal, kényszerítéssel, elnyomással, megfélemlítéssel, kiagyalt ürügyekkel való zsonglörködéssel szemben, a hatalommal való visszaélés minden formájával szemben. A *Ködlovas* – egyik olvasatában – a hatalommal való visszaélés valóságos „funkcionális anatómiája”: a Hatalom már önmagában félelmetes – ez még nem föltétlenül patológikus – a Hatalommal való visszaélés (még a legcsekélyebb formája is) pedig retteget szül, amely visszahatva szükségképpen fokozza a visszaélést, s az ördögi körből egy határon túl nincs kilépés, mert túlságosan sokan bevonódtak az örvényébe. És amint Sántha Kálmán klasszikusan-szépen megfogalmazta: „ha valaki bent van a sárban, nagyon rossznéven veszi, ha valaki azon kívül van.” Talán azért is választotta Sándor Iván Sántha Prof alakját regénye példaképe (vagy védőszentje?) gyanánt, mert az ellene szőtt boszorkánypör paradigmátikus tisztasággal mutatja a koncepció perek hatalmi patológiáját, másrészt azonban Sántha rettenhetetlensége és száműzetésének nyugodt derűvel való viselése napnál világosabban demonstrálja, hogy a hatalom körei sem mindenhatóak.

Ezt azonban, még az olyan óriások is, az olyan tiszta és tisztán látó emberek is, mint Sántha Prof (vagy Szókratész, vagy Galilei) legfeljebb demonstrálhatják; tetteikkel, szavaikkal, életükkel. Tenni a hatalom túlkapasai, a permanensen fenyegető zsarnokság ellen nem sokat tehetnek. A hatalommal és a vagyonnal való (és rendszerint járó) visszaélésektől csak az intézményesen, törvényesen, általánosan és közművelődésbelileg felépített – kifejlődött garanciák többé-kevésbé egységes rendszere védhet meg. Szerencsésebb helyeken, ideig-óráig, megvalósult már ilyesmi. Ezt nevezte Bibó István – jóval Norbert Elias divatbajjotte előtt – a demokrácia *folyamatának*, a munkájukból élő és a munkájukat szerető emberek szüntelen igyekezetének és erőfeszítéseiknek terméke inkább, mintsem eredménye gyanánt értelmezve a fogalmat. Így, és ezért állította szembe az arisztokratikus létforma (nem az egyes arisztokrata) származásra és hagyományokra hagyatkozó, látványosságra és önmaga megmutatására törő, önazonosságot értékelő és sugárzó kultúrájával. Sándor Iván, Bibó István jó és változatlanul hűséges tanítványa gyanánt, legtöbb munkájában a demokrácia folyamatának értelmezőjeként, honi viszontagságainak 1vizsgálójaként (*A vizsgálat iratai* 1973-1983, *A föld alá vitt tények üzenete* 1983, *A Németh László-pör* 1983), reményének életbentartójaként és reális esélyének hirdetőjeként (*Leperegnek a nyolcvanas évek. A kilencvenes évek és Bibó hagyatéka* 1988) mutatkozik; a Forrás-hoz száz szállal kötődő „Hármaskönyv”-ben

pedig a demokrácia folyamatának fogalma szerint és szellemében vizsgálja a nagy rendszerváltozás jelenségeit, eseményeit, értelmezőit, reményégeit, kilátásait, akadályait (*Vizkeresztől Karácsonyig* 1990, *Félelem? Remény?* 1991, *A kamevál harmadik napja* 1992). A felsorolt tanulmányok, kivált a „Hármaskönyv” és *A vizsgálat iratai* közvetve vagy közvetlenül arra is figyelmeztetnek, hogy a demokrácia folyamatának megerősödéséhez és tartóssulásához többnyire kedvező külpolitikai és hatalmi konstelláció is szükséges. A *Ködlóvas*, mintegy ellenpéldaként, azt demonstrálja, hogy szerencsétlen külpolitikai konstelláció és visszaélésekre építő hatalmi konfiguráció esetében a demokrácia folyamatának mégcsak esélye se lehet. A reménye, vagy még inkább az igénye azonban ilyenkor sem adható fel, de tudni kell vállalni, mint Sántha Kálmán, a reménytelenség rettenthetetlenségét, *si fractus illabatur orbis. „Hol zsamokság van,/ ott zsamokság van/ nemcsak a puskacsóban,/ nemcsak a börtönökben ...”* A menekülés ilyenkor csak egyedi lehet és esetleges, a külpolitikai s következésképpen belpolitikai hatalmi konstelláció változásának következménye, a zsarnokság önmagát is rontó önerősítő köreinek kiszámíthatatlan koincideneciáinak köszönhetően...

A *Ködlóvas* negyedik, súlypontját képező és leghosszabb részében, amely a koncepciók perek és börtönök mechanizmusait vizsgálja, és egyben összerántja, illetve fókuszálja az eddigi szálakat és sugarakat, Solt István cellájába kerül, nyilván és általa is felismerten börtönbeszűgőként Homonnay. István szemrehányásaira, felháborodott szavaira és hallgatására Homonnay végül nyugodtan, határozottan és folytathatatlanul válaszol: » Kérlek... sajnálom... azt hiszem, előítéleteid vannak velem szemben. Lehet, hogy nem tudod elfelejteni a találkozásainkat. Ha kívánod, azért, ami történt, megkövetlek. Most egy zsákba kerültünk, azt hittem, jobb, ha összetartunk, elvélre iskolázott emberek vagyunk és nem bugrisok.« Tornázott, hirtelen nevetni kezdett, és azt mondta, mindesetre ajánlja, hogy tornázzak vele. »Mondd, szabadon engedhetted volna a zsidókat?« Nem lepődött meg a kérdésem. »Parancsot kaptam, azt hajtottam végre. Ezek is parancsra tartanak minket fogva. »Ez más«, mondtam. »Na ne röhögtes, öregem.« »Már annyiban, hogy azt hiszik... « »Na, mit hisznek...?« »Talán azt hiszik, hogy mi... hogy én valóban bűnös vagyok...« »Ez komikus...« »De hát velem félreértés történt...« »Én meg jogosan vagyok itt, ugye, ezt akarod mondani. Le vagy kissé romolva, úgy látom. Értem, mire gondolsz, hogy jön majd valaki, aki egyszer igazságot szolgáltat. Ugyan kérlek. Ezek egymást fogják felzabálni. Egyedül ebben reménykedhetsz. Ha objektív kívánok lenni, az a helyzet, hogy az ő szempontjából és megérdemteltem, amit kaptam. Minden rendszer védi magát az ellenfeleivel szemben. Én nem ítélem el a börtönöket. Csak jobban szeretem, ha azok ülnek a sítten, akik fordított helyzetben engem ültetnek le...« (251.)

Mai szóhasználat hajlamos lehetne ezt a magatartást „cinikusnak” minősíteni; de csak azért, mert rég nem ismeri már az antik cinikusok és korajkori utódaiuk mély és eredendő undorát mindenféle képmutatás és tettetés iránt. A kötelező képmutatás és a célszerű tettetés, az internalizált, és így végül önmagát is becsapó hazugság hatja át Homonnay szavait és viselkedését; az a fajta „udvarias” magatartás, amelyet a restaurációs Horthy-korszak úri társadalma végső soron még a korajkorban kialakult új arisztokrácia „udvari emberének” kánonjából örökölt, többé-kevésbé degradált formában. Az a századokon át öröklődő konzervatív magatartás-minta, amellyel Bibó a demokrácia folyamatát állította szembe. Nehéz és bonyolult folyamat ez, hibák, tévedések, sőt bűnök lehetőségét rejtő, mint amilyen például az volt, amikor az egykori Márciusi Front emberei a hazaküldött szovjet ügynökökben szövetségeseiket vélték felismerni. Ilyennel is találkozik a fiatal Solt a börtönben. „Nem tudhatja, István, hogy ki kicsoda – mondotta –, és különben sem az a fontos, hogy milyen beszélgetéseket kell itt végighallgatnunk. Arra gondoljon, hogy mi lett az életből odakint. Semmi határozottat nem tudok arról, hogy kinek az akaratóból kerültünk ide, de azt tudom, hogy Petrivek magával szerveztették meg a szakaszt. Így végül is ő adta ki a parancsot önmaga lefogására, miközben valami mechanizmus jóvoltából a legnagyobb meggyőződéssel épített ki egy szervezetet, amely kiválóan működött önmaga felszámolása érdekében. Én láttam egyet és más t a háború előtt, a háborúban és később is. Így hát nem tudok más magyarázatot találni arra, ami velünk történt, hatalmi küzdelem ez is... Az emberiség számára az eszmék mindig együtt jártak azzal is, hogy a hatalom az együvé tartozókat egymás ellen játszotta ki, ezt megtanultam, de azt hittem, hogy a szocializmus elveit nem érheti utól ugyanez. Ne nézzen rám ilyen értetlenül...« (267-268.)

* * *

És a demokrácia elveit nem érheti utól ugyanez? Úgy látszik, a hatalommal való visszaélés, azaz a zsarnokság minden, mégoly csekély (vagy tán nem is olyan csekély?) változatához szervesen hozzátartozik az együvé tartozók egymás elleni kijátszása és a semmiképpen össze nem tartozók egymáshoz kényszerítése szűk vagy tágas, valódi vagy jelképes börtönökbe. És mi meg itt csak nézünk egymásra, egyre értetlenebbül. Úgy látszik, a külpolitikai szituációtól függ minden? A *Tengerkavics*-ban Sándor Iván idézi Lengyel József álláspontját a forradalom leverése után kialakult alternatívákról: „A kisebbik rosszat választani... Egy nagy országban ez fontos dolog. De egy kis országban szinte nincs különbség a kisebbik és nagyobbik rossz között. (Itt persze elsősorban a politikáról van szó.)« – 1973.II.7.” (*Tengerkavics* 1996, 136.)

De a *Tengerkavics* már merőben más világ, bár fölűnő, hogy más, memoire-szerűbb alakban milyen gyakran bukkan föl benne egy s más a *Ködlóvas*-ból. Mintha az akkori élmények valahogy érvényesek vagy újra érvényesek lennének ma is? Mintha még oly sok mindent nem sikerült volna ma se kimondani, pedig nemcsak hogy lehet, de szinte folyton beszélünk is róla? Olyan mindennapi témákra gondolok, mint Trianon, hazafiság, antiszemitizmus, keresztény nemzeti erkölcs, sajtószabadság, gazdasági növekedés, inflációs ráta, jövedelemszintkülönbségnövekedés, a kormányzat szempontjából emelkedő nemzet, a kormányzottak szempontjából süllyedő és fogyatkozó ország. Itt már régen nem „kormányzat” és „ellenzék” különbségéről van szó, legfeljebb civakodásáról. Folyik tovább, a történelem kataklizmáitól időnként megzavartan a „ködlóvágás”? Amely valamikor jóval kedvezőbb gazdasági és külpolitikai körülmények közepette még a „boldog” Ferencjóskaik időkben indult? Mindenesetre – és ez alól a Magyar Népköztársaság évtizedei sem teremtettek kivételt – itt többnyire valami „rendi” vagy pseudo-rendi berendezkedés realizálódott, jóllehet olykor meglepően modern szellemi sőt társadalmi struktúrák közepette. (Éppenséggel ez lehetne, ha van, valamiféle „keletközépeurópai” jellegzetesség, országonként különböző mértékben?) Azaz mifelénk általánosságban helyi és időleges kivételektől eltekintve a „magát hatalmi helyzetekben kiélő, reprezentáló, arisztokratikus ember” érezhette magát fölényben „a dolgozó, a műgonddal alkotó ember életformája” felett. Közérthetővé profanizálva: az élsportoló a középiskolai tanáré felett. A sikeres vállalkozó a geniális egyetemi professzoré felett. Az élpolitikus mindenki életformája felett. Mert bár bizonyosan nem keres annyit, mint egy nem is túlságosan milliárdos vállalkozó, de hol áll e fölött reprezentáció és hatalmi helyzetek tekintetében! De beszélhetünk-e még akkor – legalábbis Bibó értelmében – demokratikus politikusokról? Nem egy újabb posztmodern arisztokrácia ül a politika területén és mezében a nyakunkra világszerte, és persze a világtelevízió hathatós segítségével? A globalizáció folyamata – ha egyáltalában van ilyen – összekeveri és egyezsége kényszeríti az új és sokcentrumú politikai arisztokráciát a finansiális és vállalkozói élittel, de vajon ez a demokrácia folyamatát fogja-e erősíteni? Merthogy reaférme, világszerte. Vagy tán csak a hazafiság örve alatt újraeledő és erősödő nacionalizmusok fogják ráéberszteni az arisztokratizálódó demokráciákat a demokrácia folyamatának fontosságára? De érvényes-e ma még egyáltalában „a dolgozó, a műgonddal alkotó ember életformája”?

Füzi László írja a régi földműves munka átalakulását elemző *Lakatlan Sziget* – esszéjében (Jelenkor 1999 november):

„világéletemben utáltam azokat, akik művi világot teremtettek, hamis kiindulópontból hamis válaszokat fogalmaztak meg maguknak, leginkább azonban mások számára, s eszményként jelenítették meg azt, ami az ő korukban már nem lehetett eszmény”. Megjeleníthető-e még ma is eszményként a munka, miután „az átalakuló idő ... megváltoztatta a munkához való viszonyunkat”? Nemcsak a paraszti munkában, minden „dolgozó, műgonddal alkotó ember” munkájában megváltoztatta. Vagy marad Füzi egyénre érvényes megoldása: „A munkát mostmár önmagáért fogadom el, s megnyugvást hoz számomra, ha egy-egy »feladatban« elmerülhetek, s egyre kevesebbet foglalkoztat a munka eredménye, vagy inkább az eredmény következményeként megjelenő reagálás, az eredménynél is nagyobb élményt jelent a munka maga...” Platóni-individualista megoldás ez, szinte „arisztokratikus”, másrészt viszont tagadhatatlanul benne van Bibó „műgonddal alkotó emberé”-ből valami. Utóbbi azonban politikai fogalom. Tehát eleve közösségre, és nem individuumra vonatkoztatott. A demokrácia folyamatában benne foglaltatik, hogy minden embernek, nem egyszerűen csak a lehető legtöbb embernek meg kell teremteni – ez a politika elsőrendű feladata – a műgonddal alkotás lehetőségét. Vagy legalább a kedvet hozzá. Mire másra lennének valók – mint voltak a hajdani paraszti világban – az Ünnepek? Ahogyan az még ma is látható egy-egy közép- vagy dél-itáliai városkában szombat délutánokon, spontán, dallal, borral, fagyalltal fűszerezve. Vagy akár egy jóféle cirkuszi felvonulásra hasonlító körmenettel. Persze ehhez Itália majd mindig kék ege és a távoli munka majdnem mindig megfogható lehetősége is szükséges. „Lokális” és „globális” között a közlekedésforradalmon, a (termelési- és pénzügyi) multinacionalizáción, és nem utolsósorban a rohamos Világhálóra-fűződésen túl, úgy látszik még ma is a munka, az emberi munka a legfőbb kapocs és mozgósító erő, amint azt különben az elmúlt évtized középkelet-európai változásai is szépen mutatják. (Már ha egyáltalán mutatnak valamit.) *Munkák és Napok* (az ünnepnapokat is beleértve) füzére az emberek élete a többséget, a túlnyomó többséget tekintve még ma is, Hésziodosz óta egyfolytában, ha nem is változatlanul. S hátha épp ezért lehetséges a demokrácia folyamata, hátha épp ezért halad még mindig, annyi minden és mindenki ellenére még ma is, mégis, a Világ?

Buda Ferenc

Rigmusok a századra, századvégre

*Egemen műfények másznak,
műmicsodák planétáznak.
Lövöldöznek. Rakétáznak.
Vadludak harmonikáznak.*

*Ősök, ükök, túnt elődök
titkain most eltűnődök.
Mélán nyomukba szegődök.
Egyszer magam is ledőlök.*

*

*Földünk kérge egyet pattan –
két kontinens összezsattan,
s ki tegnap még ült a padban,
ma már gyilkol lankadatlan.
Majd: ürül a lövészárók.
Hurkot vetnek a határok.
Mindenfelől jönnek rátok,
mohóbbak, mint a tatárok.*

*Ha gyalázat, hát gyalázat –
van rá annyi magyarázat!
Ez a század ilyen század –
mint egy birsalmát, lerázat.*

*

*Egyik felől: vér a sebben.
Másik felől: kéz a zsebben,
hadar egyre sebesebben
s hazudik, szeme sem rebben,
nem ismeri, mi a szégyen,
nincs benne csöppnyi szemérem,
köpi csak a szót ledéren –
nagykutya lesz, még megérem.*

*

*Úrral szegény nem komázhat,
Ha esik, hát bőrig ázhat:
alanyi joga, hogy fázhat.
Ki védtelen, nem pofázhat.*

*Ha gyalázat, hát gyalázat –
mindre akad magyarázat.
Ez a század ilyen század –
mint egy szem diót, lerázat.*

*

*Festett maszkok, mosoly-mázak.
Letapossák, aki lázad.
Szétdúlják a szülőházad?
Vájd ki szemed, varrd be szájad,*

*s ím: a csörtetők hadában,
idolok vak udvarában,
zengő-bongó utcabálban
ázunk tapsviharkabátban.*

*

*Bitang szőlő. Benne rókák.
Tar fejeken prém-parókák.
Zengzetes ódai strófák
mögött sorban – a bitófák.*

*Ilyen század hát e század:
ördögökkel paroláztat,
könnyben úsztat, vérben áztat –
a tied is rajta szárad.*

*

*Venyigeláng: forradalom –
rátalpal egy Birodalom.
Félkoporsó fekvőpadom.
Mindenható a Hatalom:
belesandít életedbe,
belerondít ételedbe,
belelapoz leveledbe,
belekukkant a beledbe.*

*Ha gyalázat, hát gyalázat –
mindenre van magyarázat.
Ez a század ilyen század –
akár egy makkot, leráznak.
Rögvest megérjük a százat.*

*Fel ne szökjön – mérd a lázad,
ám mint az eb, ha vadászhat,
nyulak nyomán nyargalászhat,
loholj, csaholj, el ne hallgass!
– Szabadhídvég, nem Tilalmas! -
S ha az etikád rugalmas,
dolgod lesz majd diadalmas.*

*

*Lám csak, lám: való a látszat –
friss hősokeket nemz a század.
Félre innét, bölcs alázat –
aki mar, csak az kaszálhat.*

*Szólj, philosoph, tudsz-e jobbat?
S míg a Föld magmáig rothad,
szörfdeszkáin ím a jognak
újjgazdagék plébojognak.*

*

*Malmot nem hajt a kanális,
az IC nem vicinális.
Kvarcórám még ha megáll is,
cifferblattja digitális.
Ibrány, Kunhegyes vagy Párizs –
intemeten ott vagy máris.
Minden transznacionális,
sőt: globális – legalább is.*

*

*Mér' vagy mán úgy megkukulva?
Csóró igríc, csapja a húrba!
Tökmindegy, hogy mollba', dúrba' –
az a menő, aki kurva!*

*S ha gyalázat? Hát gyalázat!
Mire nincs itt magyarázat?
Ez a század ilyen század –
mint egy nyúlbogyót, lerázzhat.*

*

*Jól sejtem? Jövő a mában
rejtőzik, mint füst a fában,
vagy: fenyőszál a csírában –
remény az idő falában.*

*Szültek kiket garmadában,
hátha nem éltek hiában.
Magot a szérű porában –
hagyj utódot a világban.*

1999

Petőfi utolsó látomása

*A téli Nap e tájt alant repül,
későre kél, korán alámerül.
Tengvén forralt vizen meg fókaszíron,
fagyott hitem a puszta hóra sírom.*

*Borús az ég, az árva föld fehér.
Fojtott szavam sehova el nem ér –
világ széléig elhurcolt a muszka.
Hazámba többé nem találok vissza.*

*Amíg erőmből futja még, megyek.
Szív óceánján úszó jéghegyek
terelnek, tolnak egyre északabbra.
Hajóm: reményem végleg szétszakadva.*

*Szemközt a zord, dermesztő fürgeteg.
Jeges pokol kapuján zörgetek,
– óh, bár didereghetnék Debrecenben! –
a végidő vonít e vad szelekben.*

*Viasz-orcámat rút sebek fődik,
vonszolódok roncsként a Sarkkörig –
vagy tán boroskupák közt, medvebőrön
a győztesekkel jobb lett vón' ledőlnöm?...*

*Tengerszoroson túl az Új Világ.
Külső sötétség mélyén húnyj ki, láng!
Élet, Halál, Poézis – mind potomság.
Nevem, arcom, emlékem széttapossák.*

*...Patarobaj. Tűnj el, dúlt látomás –
vérem legyen a végső áldomás.
Golyó fütyül fejem fölött sziszegve.
Ne tétovázz, kozák! Most döfj szívembe!*

*Örökre ég vérző tekintetem.
Itt estem el. Köszönöm, Istenem.*

Ryszard Kapuscinski

Ében

A kobra szíve

Ebből a lelkesült, elragadtatott hangulatból hamar a földre szállítottak utunk valóságközelebi nehézségei. Az első legfontosabb kérdés ez volt: merre tovább? Mert amikor a széles síkságra jutottunk, az addig széles út hirtelen többfelé ágazott néhány, egyformának látszó, ám más-más irányba futó mezei úttá. És sehol egy útjelző, egy felirat, egy nyíl! Az asztal simaságú, magas fűvel benőtt síkságon nincs sem hegy, sem folyó, sem természetes eligazító pont vagy jel, csak a mezei utak véget nem érő, egyre zavarosabb, összegabalyodott hálózata.

Még kereszteződést sem láttunk, csak néhány kilométerenként, sőt, néha párszáz méterenként újabb és újabb elágazásokat, csomópontokat, amelyekből a szinte egyforma utak kaotikusan futottak a legkülönbébb irányokban.

Megkérdeztem a görögöt, hogy mit tegyünk, de ő, tanácstalanul nézgelődve, ugyanezt kérdezte tőlem. Sokáig mentünk csak úgy, vaktában, lehetőleg olyan utakon, amelyekről úgy gondoltuk, hogy nyugatra (vagyis a Viktória-tó felé) vezetnek, de elég volt megtennünk néhány kilométert, s a választott út hirtelen, minden ok nélkül elkanyarodott isten tudja, merre felé. Teljesen összezavarodtam, leállítottam a motort, hogy eldöntsük, merre menjünk tovább, annál is inkább, mivel nem volt nálunk pontos térkép, de még iránytű sem.

Hamarosan újabb nehézséggel kellett szembenéznünk, közben ugyanis dél lett, eljött a legnagyobb hőség ideje, amikor a világ itt szinte meghal, teljesen elcsöndesedik. Ilyenkor az állatok a fák árnyékába húzódnak. A bivalycsordáknak azonban nincs hova bújniuk, ahhoz túl nagyok, túl népeseek. Egy-egy csorda akár ezer bivalyt is számlál. A legnagyobb hőségben az ilyen állatsereglet egyszerűen mozdulatlaná merevedik. És esetleg éppen azon az úton, amelyen haladni szeretnénk. Közeledünk: előttünk vagy ezer sötét gránitszobor, földbe gyökerezett lábbal, mozdulatlanul.

Hatalmas erő szunnyad a csordában, hatalmas erő, amely ha épp mellettünk robban, halálos lehet. A hegyről lezúduló lavina ereje ez, éppen csak egy felhevült, tébolyult, tajtékzó vére által hajtott lavináé. Bernhard Grzimek meséli, hogyan figyelte hónapokon át egy kis repülőről a Serengeti-fennsíkban élő bivalyok viselkedését. A magányos bivaly nem is reagált az egészen alacsonyan szálló repülő zajára: nyugodtan legelészett tovább. Más volt a helyzet, amikor Grzimek nagyobb csordát közelített meg. Elég volt, ha akadt a csordában egyetlen túlérzékeny, hiszteroid, mimózálelkű bivaly, amely ugrálni kezdett, menekülni akart. Abban a pillanatban az egész csorda pánikba esett, és már rohant is hanyatt-homlok, amerre látott.

És most itt ácsorog előttem egy ilyen csorda. Mit tegyek? Álljunk meg és várjunk? De meddig? Forduljak vissza? Már késő: félek visszafordulni, mert hátha utánunk iramodik a csorda. A bivaly pokolian gyors, makacs és kitaró jószág. Kereszetet vetek, és lassan, lassan, egyes sebességben az állatok közé hajtok. A csorda hatalmas, szinte a horizontig húzódik. Figyelem az élen álló bikákat. Azok, amelyek az autó útjában állnak, egykedvűen, nehézkesen kezdenek félrehúzódni annyira, hogy az autó elférjen, de egy centivel sem jobban, mint amennyire az elkerülhetetlen. Terepjárónk egyfolytában az oldalukat súrolja. Tiszta víz vagyok. Olyan ez, mintha az ember elaknásított úton haladna. Szemem sarkából Leót figyelem. Le van hunyva a szeme. Méterről méterre araszolgatunk. A csorda szórtan áll. Mozdulatlan. A masszív koponyákból sok száz komor, dülledt szempár mered ránk. Párás, bárgyú, kifejezéstelen tekintetek. Sokáig tart ez a vergődés, mintha sohasem akarna véget érni, de végre megint biztonságos terepre érünk - a csorda mögöttünk marad, a Serengeti-fennsík zöldjétől elütő hatalmas, sötét foltja egyre kisebb lesz.

Minél jobban telt az idő, minél tovább jutottunk keringve, tévelyegve, annál nyugtalanabb lettem. Reggel óta nem találkoztunk egy élő lélekkel sem. De nagyobb útra vagy akár egy útjelző táblára sem bukkantunk. A hőség elviselhetetlen volt, s percről percre nőtt, mintha az út, sőt, az összes út egyenesen a napba tartana, s mintha mi, előre haladva az úton, elkerülhetetlenül közelednénk ahhoz a pillanathoz, amelyben, a nap oltárára helyezett áldozatokként, elégünk. A felforrósodott levegő remegni, hullámszerűen kezdett. Minden elmosódottá vált, a képek kontúrja elmaszatalódott, az életlen filmen. A horizont elhomályosult, távoli lett, mintha az apály-dagály óceáni törvényének engedelmeskedett volna. Az akácfák poros, szürke ernyői ritmikusan mozogtak és változtatták helyüket – úgy tetszett, holmi céltalanul bolyongó, tébolyult lelkek hordozzák őket.

A legrosszabb azonban az volt, hogy megrándult és mozogni kezdett az az összekuszálódott útháló, amely néhány óra óta csalóka és fullasztó kelepccéjében tartott bennünket. Láttam, amint az a háló, az egész bonyolult geometria, amelyet megfejtani ugyan nem tudtam, de amely valamiféle állandó, mozdulatlan eleme volt a szavanna felszínének, most rángatózik és ide-oda ugrál. Merre felé ugrál? Merre húz bennünket, a fonataiba gabalyodott, vergődő utazókat? Valahova lecsúsztunk, Leo, a terepjáró és én, az utak, a szavanna, a bivalyok és a nap, valamilyen ismeretlen, fénylő, izzó térbe.

Hirtelen leállt a motor, az autó lecövekelt. Az történt, hogy Leo, látva, hogy valami történik velem, eltekerte az indítókulcsot. – Add ide – mondta -, majd én vezetek. – Így mentünk tovább, míg enyhülni nem kezdett a hőség, és akkor a távolban megpillantottunk két afrikai viskót. Odahajtottunk. Üres házikók voltak, ablak és ajtó nélkül. Odabent fapriccseket találtunk. A viskók láthatóan gazdátlanok voltak, egyszerűen csak az alkalmi utazóknak építették őket.

Nem tudom, hogyan kerültem a priccsre. Alig éltem. A naptól zúgott a fejem. Hogy álmoságomat legyűrjem, rágyújtottam. Nem ízlett a cigaretta. El akartam oltani, és amikor ösztönösen a padló felé mozduló kezemre pillantottam, észrevettem, hogy a cigarettát egy a priccs alatt fekvő kígyó fején akarom eloltani.

Megdermedtem. A rémület úgy megbénított, hogy kezemet s benne az izzó cigarettát nem volt erőm elrántani – továbbra is a kígyó feje fölött tartottam. Végül aztán tudatosodott bennem, hogy egy gyilkos hüllő foglya vagyok. Egyet biztosan tudtam: a világért sem szabad megmoccannom. Rámveti magát és megmar. Szürkésárga egyiptomi kobra volt, szabályos gombolyaggá tekeredve feküdt az agyagpadlón. Halálos mérge gyorsan hat, a mi helyzetünkben pedig – gyógyszerek nélkül, egy napi járásra a legközelebbi lehetséges kórháztól – a halál kivédhetetlen. Valószínű, hogy a kobra éppen egyfajta katalepsziába merült (állítólag jellemző ezekre a hüllőkre ez a tetszhalottszerű, letargikus állapot), mert meg se mozdult. Uram, Isten, mit tegyek most? – törtem a fejem lázasan, már teljesen magamhoz térve.

– Leo – suttogtam, amilyen hangosan csak lehetett -, Leo, egy kígyó!

Leo épp a csomagokat rakta ki a terepjáróból. Hallgattunk, nem tudtuk, mit tegyünk, időnk meg nem volt a gondolkodásra, mert ha a

kobra magához tér a katalépszíából, azonnal támadásba lendül. Mivel semmiféle fegyverünk, még egy macheténk sem volt, úgy döntöttünk, hogy Leo levesz az autóról egy benzineskannát, s azzal próbáljuk megfojtani a kobrát. Kockázatos ötlet volt, de a váratlan helyzetben semmi más nem jutott eszünkbe. Valamit tenni kellett, különben a kobra veszi át a kezdeményezést.

Az angol hadseregből kiszuperált nagyméretű, éles peremű benzines kannáink voltak. Leo, aki hatalmas termetű férfi volt, levette az egyik kannát, s lassan lopakodott a viskó felé. A kobra rezzenéstelenül feküdt tovább. Leo magasra emelte fülénél fogva a kannát, és várt. Várt, s közben kalkulált, méregetett, célzott. Én mozdulatlanul, feszült készenlétben feküdtem a priccsen. És akkor Leo, maga előtt tartva a kannát, hirtelen, villanásnyi idő alatt egész súlyával a kobrára vetette magát. Erre én is ránehezedtem társamra, s úgy nyomtuk a kígyót. Ezekben a másodpercekben az életünk forgott kockán – jól tudtuk mindketten. Mindezt azonban csak később gondoltuk végig, mert abban a pillanatban, amikor a kanna, Leo és én a kígyóra zuhantunk, a viskó belseje pokollá változott.

Soha nem gondoltam volna, hogy egy lényben ennyi erő rejtőzhet. Ennyi borzalmas, szörnyűséges, kozmikus erő. Azt hittem, a kanna pereme könnyedén átvágja a kígyót, de nagyot tévedtem! Hamarosan rá kellett jönnöm, hogy alattunk nem egy kígyó, hanem egy acélosan kemény, vonagló, vibráló rugó viaskodik, amelyet sem eltörni, sem szétmorzsolni nem lehet. A kobra olyan örült dühvel, olyan megátaalkodottan forgott, hánykolódott, hogy a viskóban sötét lett a felvert portól. Akkor erővel és energiával csapkodta farkát a földhöz, hogy az agyagpadló szilánkjai csak úgy repkedtek a levegőben, a porfelhő pedig teljesen elvakított bennünket. Hirtelen belém hasított a félelem, hogy nem boldogulunk a kígyóval, hogy kicsúszik alólunk, és sebesülten, fájdalomában esztét veszve ránk ront. Még erősebben nyomtam Leót, aki felnyögött, mert mellével a benzineskannán fekve, alig kapott levegőt.

Végre – de sokáig, egy örökkévalóságig tartott a viaskodás – gyengülni, ritkulni kezdtek a kobra ütése. – Nézd csak – szólalt meg Leo –, vér! – És valóban, a széttört agyagedényekre emlékeztető padló repedésein vékony sugárban szivárgott a vér. A kobra gyengült, gyengültek a benzineskanna rángatózásai is, amelyeket mindvégig éreztünk, s amelyekkel a kobra érezte velünk fájdalmát és gyűlöletét, a rángatózások, amelyek nem szűnő félelemben és pánikban tartottak bennünket. De amikor már mindennek vége lett, amikor Leóval felálltunk, a por pedig ritkulni kezdett és lassan alászállt, s amikor újra arra a gyorsan földbe ivódó vérsugárra pillantottam, öröm és elégedettség helyett valami belső ürességet, sőt, szomorúságot éreztem, amiért az a szív, amely ott vergődött annak a pokolnak a fenekén, amely a véletlen furcsa játéka folytán az imént még közös poklunk volt, az a szív megszűnt dobogni.

Másnap egy széles, rozsdavörös laterit útra bukkantunk, amely nagy ívben ölelte körül a Viktória-tavat. Ezen az útvonalon, a buja, zöld, szépséges Afrikán keresztül megtett több száz kilométer után, eljutottunk Uganda határához. Tulajdonképpen nem is volt határ. Az út mentén állt egy egyszerű bódé, ajtaja fölött egy tábla, rajta égetett felirat: „Uganda“. A bódé zárva volt. Olyan határok, amelyekért vért szoktak ontani, itt csak később keletkeztek.

Utaztunk tovább. Már éjszaka volt. Az, amit Európában szürkületnek, estének neveznek, itt csupán néhány percig tart, sőt, valójában nincs is. Nappal van, és rögtön utána éjszaka, mintha valaki egyetlen gombnyomással kikapcsolná a nap áramfejlesztőjét. Igen, itt azonnal sötét van. Egy pillanat, s máris az éjszaka legsötétebb közepében találjuk magunkat. Ha az őserdőben köszönt ránk az este, azonnal meg kell állni: semmit sem látni, mintha valaki váratlanul zsákok húzott volna a fejünkre. Elvesztjük tájékozódási képességünket, nem tudjuk, hol vagyunk. Ilyen sötétben az emberek úgy beszélgetnek, hogy egyáltalán nem látják a másikat. Hangosan hívogatják egymást, mert nem tudják, hogy akit hívnak, ott áll mellettük. A sötétség szétválaszt, ezért még inkább növeli az együttlét, a közösségi létforma iránti vágyat.

Az éjszaka első órái Afrikában a társas együttlét jellegzetes órái. Ilyenkor senki sem akar egyedül lenni. Egyedüllet? Maga a szerencsétlenség, a kárhozat! Itt a gyerekek sem mennek korán aludni. Álomországba együtt lépünk be – az egész család, a klán, a falucska.

A már alvó, az éj leple mögé bújt Ugandában haladtunk tovább. Valahol a közelben kellett lennie a Viktória-tónak, valahol az Ankole és Toro királyságnak, a Mubende legelőknak, a Murchison-vízesésnek. Mindez a koromsötét, csöndbe süppedt éjszaka legmélyén. Az autó reflektorai mélyen bevilágítottak a sötétségbe, fénysugarukban muslincák, moszkitók, egyéb rovarok tébolyult hada kavargott, mintha a semmiből jöttek volna elő, hogy a pillanat tört része alatt a szemünk előtt játsszák el küldetésüket – a rovarok örült táncát –, s máris elpusztuljanak könnyörtelenül szétkenődve a rohanó autó szélvédőjén.

Ebben az egységesen sötét masszában csak nagy ritkán tűnik fel egy-egy világos oázis, egy-egy messziről villogó, vásárian tarka bódé: a *duka* nevű hindu bolt. A piskótás, teás, szardíniás, cigarettás és gyufás dobozok, a szappanok halmi közül kiemelkedik a tulajdonos gázégőkkel és lámpákkal megvilágított feje. A hindu boltos mozdulatlanul ül, türelmesen, reménykedve várja a kései vásárlókat. Ezeknek a kis boltoknak a fényei, amelyek felvillantak, majd kialudtak, mintha csak felszólításunknak engedelmessé válnának, úgy világították meg Kampaláig számunkra az utat, mint magányos utcalámpák az üres utcát.

Kampala ünnepre készülődött. Néhány nap múlva – október 9-én – kellett volna Ugandának függetlenné válnia. Komplikált játszmák és alkudozások folytak az utolsó pillanatig. Afrika és az egyes afrikai államok belpolitikájában minden zavaros és bonyolult. Mindez abból származik, hogy az európai gyarmatosítók Bismarck vezénylete alatt a berlini konferencián, amikor felosztották egymás közt Afrikát, mintegy tízezer, a XIX. század közepétől létező királyságot, föderációt és államiaság nélküli, de önálló törzsi szövetséget mindössze negyven gyarmat határai közé préseltek. Számos királyság és törzsi szövetség ugyanakkor kölcsönös konfliktusok és háborúskodások hosszú sorát tudta maga mögött. És akkor, anélkül, hogy megkérdezték volna őket, hirtelen egyazon gyarmaton belül, ugyanannak az (egyébként idegen) hatalomnak a fennhatósága alá kerültek.

Most pedig megkezdődött a gyarmatok felszámolása. A régi interetnikai viszonyok, amelyeket az idegen hatalom csak befagyasztott, vagy egyszerűen figyelmen kívül hagyott, hirtelen feléledtek, újra aktuálisakká váltak. Igen, megjelent a felszabadulás esélye, de olyan feltétellel, hogy a tegnapi ellenségek és ellenfelek közös államot hoznak létre, s annak egymással egyetértő gazdáit, hazafiai és védelmezőit lesznek. A régi gyarmatosító anyaországok és az afrikai függetlenségi mozgalmak vezetői olyan alapelvet fogadtak el, hogy ha egy gyarmaton véres belső konfliktusok robbannak ki, az ilyen gyarmati terület nem nyer függetlenséget.

A dekolonizációs folyamatnak az elképzelések szerint alkotmányos módon, kerekasztal mellett, nagyobb politikai drámák nélkül kellett volna végbemennie úgy, hogy a legfontosabb dolog – az Afrika és Európa közötti árucseré – érintetlen maradjon, és fölösleges akadályok nélkül folytatódjék.

Az a helyzet, amely a szabadság birodalmába történő ugrással kecsegtetett, sok afrikait nagyon nehéz választás elé állított. Kétféle emlékezet, kétféle lojalitás ütközött össze ugyanis bennük, és folytatott egymással fájdalmas, nehezen eldönthető vitát. Egyfelől mélyen élt bennük saját klánjuk és nemzetségük történetének emlékezte, a bajban segítségükre siető szövetségeseikkel és a gyűlölt ellenséggel kapcsolatos tudás, másfelől viszont lehetőség nyílt arra, hogy bejussanak a független, modern társadalmak családjába, ám ennek éppen az volt a feltétele, hogy levetkőzzenek minden etnikai önzést és elvakultságot.

Ezzel a gonddal kellett Ugandának is szembenéznie. Jelenlegi határait tekintve Uganda fiatal, alig fél évszázados ország volt, területének egy részén azonban négy régi királyság helyezkedett el: Ankole, Buganda, Bunioro és Toro. E királyságok kölcsönös sérelmeinek és konfliktusainak története olyan színes és gazdag volt, mint a kelták és szászok vagy a ghibellinek és guelfek

háborúskodásainak története.

A legerősebb Buganda királysága volt, amelynek fővárosa – Mengo – Kampala egyik negyedét alkotta. Mengo egyúttal annak a dombnak is a neve, amelyen a királyi palota áll. Kampala, ez a különösen szép, virágokkal, pálmákkal, mangófákkal, poinsettiával teli város ugyanis hét szelíd, zöldellő dombon fekszik, amelyeknek egy része egyenesen egy tóba ereszkedik alá.

Valaha ezeken a dombokon egymás után épültek a királyi paloták: ha meghalt a király, elhagyták a palotát, és másikat építettek a következő dombon. Mindez azért történt, hogy ne zavarják a halott királyt további uralkodásában, amelyet változatlanul folytatott, igaz, már a másvilágról. Ily módon a hatalom egy egész dinasztiáé volt, az aktuális király pedig csupán e hatalom ügyeletes, ideiglenes képviselője.

1960-ban, két évvel a felszabadulás előtt azok az emberek, akik nem tartották magukat a bugandai király alattvalóinak, megalakították az UPC (Uganda People's Congress) pártot, amely megnyerte az első választásokat. A párt élén egy fiatal hivatalnok, Milton Obote állt; még Dar es-Salaamban ismertem meg őt.

A Kampalába meghívott újságírók lakhelyét a várostól kissé távolabb lévő régi kórház barakkjaiban jelölték ki (az új kórházat – Erzsébet királynő ajándékát – épp akkor készülték átadni). Elsőnek érkeztünk, a fehér, tiszta barakkok még üresen álltak. A főépületben átvettem szobám kulcsát. Leo elment északra, hogy megnézzé a Murchison-vízesést. Irigyeltem őt, de nem mehettem vele, mert anyagot kellett gyűjtenem a riportomhoz. Megtaláltam a barakkomat – egy domboldalon állt, távolabb a többitől, buja fahéjfa és tamarindok között. Szobám egy hosszú folyosó végén volt. Bementem, leraktam bőröndömet és táskámat, becsuktam az ajtót. És abban a pillanatban azt vettem észre, hogy az ágy, az asztal és a szekrény felemelkedik, és magasan, a plafon közelében forogni kezd, egyre gyorsabban.

Eszméletemet vesztettem.

A jéghegy belsejében

Amikor kinyitottam a szememet, nagy, fehér vetítővásznat pillantottam meg, rajta egy fekete leányarcot. A lány szeme egy pillanatra rám szegeződött, aztán az arccal együtt eltűnt. A vetítővásznon ezután egy hindu férfi feje jelent meg. Alighanem fölém hajolt, mert hirtelen egész közelről láttam, mintegy sokszorosára nagyítva.

– Hála Istennek, élsz – hallottam. – De beteg vagy. Maláriába estél. Agyvelő maláriába.

Rögtön föleszméltem, föl akartam ülni, de rádöbbsentem, hogy nincs erőm, teljesen tehetetlenül fekszem. Az agyvelő malária (angol neve: *cerebral malaria*) a trópusi Afrika réme. Régebben mindig halálos kimenetelű volt. De most is veszélyes, és gyakran még mindig halállal végződik. Ide jövet elhaladtunk Arusha mellett egy temetőnél, amelyben egy pár évvel korábbi maláriajárvány áldozatai fekszenek.

Megpróbáltam körbenézni. A fehér vetítővásznon annak a szobának a mennyezete volt, amelyben feküdtem. Az éppen megnyílt Mulago Hospitalba kerültem az első páciensek egyikeként. A fekete leány egy Dora nevű ápolónő, a hindu férfi pedig egy Patel nevű orvos volt. Megtudtam tőlük, hogy előző nap szállítottak be mentővel, amelyet Leo hívott ki hozzám. Leo északon volt a Marchison-vízesésnél, és három nap múlva tért vissza Kampalába. Bejött a szobámba, és látta, hogy eszméletlenül fekszem. Szaladt a portára, hogy mentőt hívjon, de éppen aznap hirdették ki Uganda függetlenségét, az egész város táncolt, dalolt, sörben és pálmaborban fürdött, szegény Leo nem tudta, mi tévő legyen. Végül maga ment el a kórházba, és személyesen kísért hozzám a mentőt. Így kerültem ide, az elkülönítőbe, ahol még mindent betöltött a frissesség illata, a nyugalom és a rend.

A közeledő maláriás roham első jele a belső nyugtalanság, amely hirtelenül, minden ok nélkül tör ránk. Valami történt velünk, valami nem jó dolog. Ha hiszünk a szellemekben, akkor tudjuk, mi ez – megszállt bennünket a rossz szellem, valaki megbonyolozott. Ez a szellem tett bennünket értlenné, benuált. Rövidesen aztán tompultság, egyfajta kábaság lesz rajtunk úrrá. Minden olyan idegesítő. Mindenek előtt a fény; gyűlöljük a fényt. Idegesítő a többi ember – a hangos beszélődés, undorító szagok, érdes érintésük.

Nem sok időnk marad azonban erre az undorodásra, idegenkedésre, mert rövidesen, néha egész váratlanul, minden előzetes figyelmeztetés nélkül, kitör rajtunk a roham. Heves hidegleléssel kezdődik az egész. Északi-sarki, jeges hideg rázza testünket. Mintha valaki a Sahel és a Szahara poklában felhevült meztelen testünket felkapta volna, és egyenest Grönland és a Spitzbergák jeges fennsíkjára, a hóviharok, hófúvások közé hajította volna. Micsoda megrázkódtatás! Mekkora sokk! Egy pillanat alatt csontig hatoló, elviselhetetlen, őrjítő hideg tör ránk. Egész testünk reszket, rázkódik, vonaglik. Rögtön érezzük azonban, hogy ez nem olyan reszketés, mint amelyet korábbi tapasztalatainkból ismerünk – amikor télen átfagyunk a hidegben –, most olyan, testünket cibáló vibrálásokkal, görcsös vonaglásokkal van dolgunk, amelyek pillanatokon belül cafatokra tépnek bennünket. És hogy valamiképpen mentsük magunkat, segítségért könyörgünk.

Mi jelenti ebben a helyzetben a legnagyobb enyhülést? Tulajdonképpen egyetlen dolog van, amely azonnal segít: ha valaki betakarja az embert. De nem ám csak úgy, hogy egyszerűen ránk terít egy takarót, pokrócot vagy paplant. A lényeg az, hogy a takaró teljes súlyával ránk nehezdedjék, hogy valamiféle zárt formába szorítsa, szétlapítsa testünket. Annyira vágyunk erre az állapotra, hogy legszívesebben azt szeretnénk, ha keresztülmenne rajtunk egy úthenger!

Egyszer erős maláriarohamom volt egy szegény faluban, ahol semmiféle meleg holmi nem akadt, amellyel betakarhattak volna. A falubeli parasztok egy szekrényajtót tettek rám, ráültek és türelmesen várták, hogy elmúljék a leghevesebb hidegrázás. Azok a legszerencsétlenebbek, akiket roham esetén nincs mivel betakarni. Gyakran látni ilyen embereket az utak mentén, az őserdőben vagy a vályogvískókban, amint fekszenek a földön félájultan, verejtékben úszva, kábán, testük pedig a maláriás görcsök ritmikusan érkező hullámai közt rángatózik. De még tucatnyi takaró, kabát, egyéb ruhanemű alatt is vácog a fogunk, jajgatunk a fájdalomtól, mert érezzük, hogy a hideg nem kívülről jön – odakint negyven fokos hőség van! –, hanem bennünk lakozik, hogy az a Grönland és azok a Spitzbergák a bensőnkben vannak, hogy az összes jégtábla és jéghegy az ereinkben, izmainkban, csontjainkban úszik. És lehet, hogy ez a gondolat félelemmel töltene el minket, ha egyáltalán képesek volnánk arra, hogy bármit is érezzünk. Később azért előjön ez a gondolat, de majd csak akkor, amikor néhány óra múlva valamelyest enyhül a roham, és szép lassan a végső kimerültség és erőtlenség állapotába süllyedünk.

A maláriás roham nemcsak fájdalom, hanem, mint minden fájdalom, misztikus élmény is. Olyan világba jutunk, amelyről az előbb még semmit sem tudtunk, pedig ott létezett mellettünk, s végül erőt vett rajtunk, a részévé váltunk: valamiféle jeges szakadékokat, hasadékokat, mélységeket fedezünk fel magunkban, amelyeknek jelenléte szenvedéssel és félelemmel tölt el bennünket. Ez a felfedező pillanat azonban elmúlik, a szellemek távoznak, eltűnnek, és az, ami helyettük marad, az valóban szánalomra méltó.

Egy ilyen heves roham után emberi roncsnak érzi magát az ember. Fekszik saját veritékében továbbra is lázasán, keze, lába meg se moccan. Mindene fáj, szédül, hányingerrel küszködik. Kimerült, gyenge, elesett. Az ilyen ember, ha valaki a karjában viszi, olyan látványt nyújt, mintha nem volna sem csontja, sem izomzata. És több nap kell ahhoz, hogy újra lábra álljon.

Afrikában a malária évente sok millió embert kínoz, ott pedig, ahol a leggyakrabban fordul elő – a nedves, alacsonyban fekvő, mocsaras vidékeken –, minden harmadik gyermeket el is pusztít. A maláriának sok fajtája van, némelyik ezek közül enyhébb, az influenzához hasonló lefolyású. De az ilyen malária is kikészíti áldozatát. Először is azért, mert ezek között a gyilkos éghajlati viszonyok között a legkisebb bajt is nehéz elviselni, másodsor pedig azért, mert az afrikaiak zöme alultáplált, kimerült, éhes. Gyakran találkozunk errefelé álmos, apatikus, zsibbadt emberekkel. Az utcákon, az utak mentén ülnek vagy fekszenek órákon át tétlenül. Szólunk hozzájuk, de nem hallanak minket, nézzük őket, de az a benyomásunk, hogy nem látnak minket. Nem tudni, hogy semmibe vesznek-e bennünket, hogy tétlenül heverésző, lusta munkakerülőkkel van-e dolgunk, vagy pedig éppen a közelgő maláriás roham miatt olyanok, amilyenek. Nem tudjuk, hogyan viselkedjünk, mit gondoljunk.

Két hétig feküdtem a Mulago kórházban. A rohamok ismétlődtek, de egyre kisebb intenzitással. Punkciót végeztek rajtam, rengeteg injekciót kaptam. Patel doktor naponta megvizsgált, azt mondta, ha meggyógyulok, megismertet a családjával. A családja tehetős, Kampalában és vidéken több nagy üzletük is van. Volt miből Angliában taníttatni a doktort – Londonban szerzett orvosi diplomát. Hogyan kerültek ősei Ugandába? Nagypját fiatal hinduk ezreivel együtt a XIX. század végén az angolok hurcolták Kelet-Afrikába a Mombasa-Kampala vasútvonal építéséhez.

Ez már a gyarmatosítás új szakasza volt – a gyarmatosítók kezdtek behatolni a kontinens belsejébe, kezdték uralmuk alá hajtani a benti területeket is. Ha megnézzük a régi Afrika-térképeket, azonnal szembe tűnik, hogy a partok mentén kikötők, városok, települések tucatjai követik egymást, a többi, az egész hatalmas, végtelen maradék, vagyis a földrész területének kilencvenkilenc százaléka pedig szinte lakatlan, fehér folt, amelyen csak itt-ott látni egy-egy jelzést.

Az európaiak a partok mentén maradtak, ragaszkodtak kikötőikhez, éttermeikhez, hajóikhoz, s csak néha-néha merészkedtek beljebb, akkor sem szívesen. Nem voltak ugyanis utak, félték az ellenséges bennszülöttektől és a trópusi betegségektől – a maláriától, álomkórtól, sárgalától, leprától. És bár több mint négyszáz évig tartózkodtak a partok mentén, mindvégig az ideiglenesség szelleme, az azonnali haszon és a könnyű préda reménye uralkodott közöttük. Ezért aztán kikötőik csupán elősködők voltak Afrika testén, olyan helyek, amelyek a rabszolgák, az arany és az elefántcsont behajózására szolgáltak. Mindent elvinni, még hozzá a legolcsóbban! Ezeknek az európai hídőállításoknak egy része ezért a régi Liverpool vagy Lizsaban legszegényebb negyedeire emlékeztetett. A Portugáliához tartozó Luandában a portugálok négyszáz év alatt nem építettek egyetlen ivóvizet adó kutat sem, nem oldották meg az utcai világítást.

A Kampalába vezető vasútvonal építése már a gyarmattartó országok új, gazda szemléletű gondolkodásának jelképe volt. Különösen Londont és Párizst jellemezte ez a szemlélet. Amikor Afrikát már felosztották az európai államok között, nyugodtan investálhattak gyarmataik azon részébe, ahol a gazdag, termékeny területek a kávé-, tea-, gyapot- és ananászültetvényekből vagy – más helyeken – a gyémánt-, arany- és rézbányából származó busás haszonnal kecsegtettek. Nem volt azonban megoldva a szállítás. A régi módszer – az, hogy a hordárok vittek mindent a fejükön – már kevésnek bizonyult. Utakat, vasútvonalakat és hidakat kellett építeni. Igen, de ki fogja ezt elvégezni? Fehér munkásokat nem hoztak Afrikába: a fehér ember úr volt, nem végezhetett fizikai munkát. Kezdetben a helybéli afrikai munkás sem jöhetett számításba – ilyen egyszerűen nem volt. A bennszülötteket nem lehetett pénzkereső munkára ösztönözni, mert még nem ismerték a pénz fogalmát (az évszázadok óta működő kereskedelem cserekereskedelem volt, a rabszolgákért például lőfegyverrel, sóval, ruhaanyaggal fizettek nekik).

Egy idő után az angolok bevezették a kényszermunkát: a törzsfőnöknek meghatározott számú embert kellett biztosítani ingyenmunkára. Ezeket a munkásokat táborokban helyezték el. Azok a helyek, ahol Afrika térképén nagy számban keletkeztek ilyen gulágok, arra utaltak, hogy a gyarmatosítás ott tartósan berendezkedett. Mielőtt azonban ez bekövetkezett volna, ideiglenes megoldásokat kerestek. Ilyen megoldás volt az, hogy Kelet-Afrikába olcsó munkaerőt szállítottak más brit gyarmatról – Indiából. Így került Patel doktor nagypja előbb Kenyába, majd Ugandába, ahol aztán végleg le is telepedett.

Az egyik vizit alkalmával a doktor arról mesélt, hogy amikor a vasútvonal, az építkezés ütemének megfelelően, egyre távolabb került az Indiai-óceán partjától, és sűrű bozóttal benőtt, tágas térségekhez ért, az építkezésen dolgozó hinduk között pánik tört ki – időről időre oroszlánok támadták meg őket.

Az ereje teljében lévő oroszlán nem támad emberre. Megvannak a maga vadászási szokásai, a kedvenc ízei és étkezési preferenciái. Imádja az antilop és a zebra húsát. A zsiráfhúst is szereti, de a zsiráfot nehéz elejteni, mert magas és nagy. Nem veti meg a marhahúst sem, ezért a tehénpásztorok éjszakára szűrős ágakból font kerítések mögé zárják csordáikat. Ez a kerítés – a goma – azonban nem mindig nyújt hatásos védelmet, mert az oroszlán kiváló ugró, és vagy átugrik a goma fölött, vagy ügyesen átcsúszik a kerítés alatt.

Az oroszlán éjszaka vadászik, rendszerint falkában úgy, hogy bekeríti áldozatát, majd rajtaüt. A vadászat előtt a falkában felosztyák a szerepeket. Az oroszlánok egy része hajtóként a vadász oroszlánok karmai közé hajítja a körbevett állatokat. A nőstényoroszlánok a legaktívabbak, legtöbbször ők támadnak. A hímek a lakománál jeleskednek: lefetyelik a friss vért, nekik jutnak a legjobb falatok, övük a zsíros csontvelő.

A napot az oroszlánok emésztéssel, bóbiskolással töltik. Álmosan heverésznek az akácfák árnyékában. Ha nem hergelik őket, nem támadnak. Ha közel megyünk is hozzájuk, fölállnak és odébb mennek. Ez azonban eléggé kockázatos manőver, mert ennek a ragadozóknak az ugrása pillanat műve. A Serengeti-fennsíkban utaztunkban egyszer defektet kaptunk. Ösztönösen kiugrottam az autóból, hogy kereket cseréljek. És akkor hirtelen észrevettem, hogy mellettünk a magas fűben, véres antilopmaradványok mellett néhány nőstényoroszlán heverészik. Nézegettek minket, de nem mozdultak. Ültünk Leóval a zárt autóban, és vártunk azon töprengve, vajon mit tesznek az oroszlánok. Negyedóra múlva föltápaszkodtak a fakövörös, szép, karcsú állatok, és nyugodtan elindultak a bozótos felé.

Amikor az oroszlánok vadászni indulnak, ezt hatalmas, az egész szavannát betöltő üvöltéssel adják a világ tudtára. Ettől a hangtól az állatokat rémület, pánik fogja el. A harci üvöltés csak az elefántokat hagyja hidegen – az elefánt senkitől sem fél. A többi állat azonban bújjak, ahova tud, vagy megáll benuktan a félelemtől, és várja, hogy a sötétből előtűnjön a ragadozó, és halálos ütést mérjen rá.

Az oroszlán körülbelül húsz évig ügyes és veszélyes vadász, aztán öregedni kezd. Izmái gyengülnek, gyorsasága csökken, ugrásai egyre rövidebbek. Már nem éri utol az ijedős antilopot, a fűre és éber zebraát. Éhesen járkál, teherre válik a falka számára. Veszélyes időszak ez rá nézve – a falka nem tűri a gyengéket és betegeket, könnyen a falka áldozatául eshet hát. Egyre gyakrabban fél attól, hogy a fiatalabbak agyonmarják. Fokozatosan leválik a falkától, hátul kullog, végül pedig egyedül marad. Éhség gyötri, de már nem éri utol kiszemelt áldozatát. És ekkor már csak egy marad hátra: emberekre kezd vadászni. Az ilyen oroszlánt itt mindközönségesen emberevőnek (*man-eater*) nevezik, aki rettegésben tartja a környék lakosságát. Ott settenkedik a pataknál, ahova az asszonyok ruhát mosni járnak, az ösvénynél, amelyen a gyerekek iskolába mennek (mert az éhes oroszlán napközben is vadászik). Az emberek nem mernek kimenni vályogviskóikból, de az oroszlán még ott is megtámadja őket. Megfélemlíthetetlen, könyörtelen és még mindig erős.

Ilyenfajta oroszlánok voltak azok is, mesélte Patel doktor, amelyek a kampalmai vasútvonalat építő hindukra támadtak. A munkások

vászonstrakban laktak, a ragadozók könnyedén felhasogatták a vásznat, és az alvók közül újabb és újabb áldozatot ragadtak magukkal. A hindukat senki sem védelmezte, löfegyverük sem volt. Az oroszlánnal harcba szállni az afrikai sötétségben egyébként is esélytelen vállalkozás. A doktor nagyapja és társai éjjelenként hallották az oroszlánok karmai közt vergődő áldozatok ordítását, az állatok ugyanis félelem nélkül lakomáztak a sátrak közelében, aztán, már jóllakottan, eltűntek a sötétben.

A doktor mindig szakított időt arra, hogy elbeszélgessem velem, annál is inkább, mivel a roham után néhány napig még nem tudtam olvasni, elmosódva láttam a szöveget, a betűk úgy úszkáltak a szemem előtt, mintha láthatatlan hullámokon ringatóznának. Egyszer a doktor megkérdezi tőlem: – Sok elefántot láttál már? – Ó, több százat! – válaszoltam. – És azt tudod-e – kérdezte tovább –, hogy amikor megjelentek itt a portugálok, és elkezdtek felvásárolni az elefántcsontot, felfigyeltek arra, hogy az afrikaiaknak nincs túl sok elefántcsontjuk. Miért? Hiszen az agyar nagyon ellenálló és tartós anyag, ha tehát nehéz is elejteni az élő elefántot – általában úgy csinálták ezt, hogy egy korábban kiasott gödörbe hajtották az állatot –, összeszedhetnék a régebben elhullott és holtan fekvő elefántok agyarait. Felvetették ezt az ötletet afrikai közvetítőiknek. A válasz azonban meghökkentő volt: nincsenek elhullott elefántok, nincsenek elefánttemetők. Ez a rejtély izgatni kezdte a portugálokat. Hogyan pusztulnak el az elefántok? Hol fekszenek maradványaik? Hol vannak a temetőik? Az agyarak érdekelték őket, az elefántcsont, amelyért jó pénzt lehet kapni.

Az, hogy miként halnak meg az elefántok, olyan titok volt, amelyet az afrikaiak sokáig őriztek a fehérek elől. Az elefánt szent állat, és a halála is szent. Ami pedig szent, azt megfeythetetlen rejtély övezi. A legcsodálatraméltóbb mindig az volt, hogy az elefántnak az állatok világában nincs ellensége. Az elefántot egyetlen állat sem tudta legyőzni. Csak természetes halállal halhatott meg (régebben). Ez pedig általában estefelé következett be, amikor az elefántok az itató helyhez vonultak. Megálltak a tó vagy folyó partján, mindegyikük messzire benyújtotta ormányát és ivott. Eljött azonban az idő, amikor az öreg, fáradt elefánt már nem bírta fölemelni ormányát, s ha inni akart, egyre beljebb kellett gázolnia a tóba. Lába mind mélyebbre süllyedt az iszapban. A tó szíva őt befelé a feneketlen mélység felé. Az elefánt egy darabig még védekezett, hánykolódott, megpróbált kimászni az iszaptól, de testének tömege túl nagy volt, a szívóerő pedig oly bénító, hogy az állat végül is elvesztette egyensúlyát, eldőlt, és örökre eltűnt a víz alatt.

– Nos, ott, a tavaink mélyén vannak – fejezte be Patel doktor – az örök elefánttemetők.

Doyle doktor

A lakásom Dar es-Salaamban két szobából, konyhából és fürdőszobából állt, s egy kókuszpálmák, buja, szárnyas levelű banánfák közt álló ház földszintjén helyezkedett el nem messze az Ocean Roadtól. Az egyik szobában van az asztal és a székek, a másikban az ágy, fölötte kifeszített moszkítóháló, amelynek ünnepélyes jelenléte – mert hogy ránézésre fehér menyasszonyi fátyolra emlékeztet – inkább a lakó jobb közérzetét, mintsem a moszkító megfélemlítését szolgálja, a moszkító ugyanis mindig belopózik. Ezek a kicsi, tolakodó agresszorok esténként alighanem kidolgoznak egyfajta, áldozatuk kikészítésére szolgáló haditervet, mert ha például tízen vannak, nem támadnak egyszerre mind, hanem egyenként kezdik az ostromot: először, mintegy felderítőként, startol az első, a többi láthatóan figyel, mi történik tovább. Az átaludt nappal után kipihent felderítő elkezd kószolni az embert megszállott zizegésével, míg álmosan és dühösen vadászatot nem indítunk ellene; lecsapjuk a támadót, és visszafekszünk nyugodtan, hogy újra alhatunk, amikor, alighogy eloltottuk a lámpát, jön a következő, s kezdi előlről a spirálok, hurkok, dugóhúzókat bemutatóját.

Hosszú, sok éves (vagyis inkább sok éjszakás) megfigyeléseim alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a moszkítóban alighanem mélyen gyökerező öngyilkos hajlam rejtőzik, valamiféle legyőzhetetlen önpusztító szükséglet, amely oda vezet, hogy a nőstény moszkítók (mert csak a női moszkító támad és terjeszti a maláriát), látva elődjük halálát, nem vesztik kedvüket, nem mondanak le a támadásról, hanem – épp ellenkezőleg – még izgatottabban, még elszántabban indulnak egymás után a gyors és elkerülhetetlen halálba.

Ahányszor, hosszabb utazás után, visszatérek lakásomba, az ott talált állapotokban mindig nagy zavart és felfordulást okozok. Mert távollétemben lakásom egyáltalán nem állt üresen. Alighogy bezártam ugyanis az ajtót, máris birtokába vette azt a rovarok népes, mozgékony, nyüzsgő világa. A padlóhasadékokból, falrepedésekből, ablakpárkányok sarkaiból, a szegélylécek mögöl hangyák és százlábúak, pókok és suszterbogarak seregei, legyek és éjjeli lepkék tömegei kerültek elő, a helyiségek megteltek a legkülönfélébb apró teremtményekkel, amelyeket se leírni, se megnevezni nem tudok, s ez az egész ármádia verdesett szárnyaival, örölt állkapcsaival, tipegett lábacskaival. A legnagyobb ámulatot mindig a vöröshangyák egy fajtája váltotta ki belőlem – a kicsi állatok hirtelen jelentek meg, ki tudja, honnan, tökéletesen egyenes sorban, mesterien összehangolt ritmusban menetelve, egy pillanatra bevonultak valamelyik szekrénybe, megették, ami édeset találtak, aztán elhagyták a lelőhelyet, és ugyanolyan tökéletes rendben, egyenes sorban eltűntek nyomtalanul, tulajdonképpen nem is tudni, hol.

Így történt ez most is, amikor visszatértem Kampalából. Ahogy beléptem, a rovarsereglet egy része gondolkodás nélkül, azonnal eltakarodott, a másik része viszont kedvetlenül és duzzogva vonult el. Ittam egy kis gyümölcslevet, átnéztem a leveleket és újságokat, lefeküdtem. Reggel alig tudtam felkelni – elhagytott az erőm. Ráadásul már beköszöntött a száraz évszak, az elviselhetetlen, gyilkos hőség, amely kora reggeltől kínozza az embert. Legyőztem gyengeségemet, írtam néhány táviratszöveget az ugandai függetlenség első heteiről, aztán elvittem őket a postára. A táviratokat leadtam a postán. A hivatalnok, aki átvette őket, beírta a füzetembe a feladás pontos dátumát, óráját, majd távirón londoni irodánkba, onnan pedig Varsóba küldték a szövegeket. Így jött ki legolcsóbban. Csodáltam a helyi távgépírók ügyességét – úgy másolták a telex szalagra a lengyel szöveget, hogy egyetlen hibát sem ejtettek. Egyszer megkérdeztem, hogyan lehetséges ez. Azt a választ kaptam, hogy nem szavak vagy mondatok másolására, hanem az egymást követő betűk másolására tanítják őket, így aztán mindegy nekik, hogy milyen nyelvű a távirat, hiszen nem annak tartalmát, hanem csak a jeleket továbbítják.

Jóllehet eltelt már egy kis idő azóta, hogy elhagytam Kampalát, ahelyett, hogy jobban lettem volna, egyre rosszabbul éreztem magam. Mindezt a malária utóhatásának és az elviselhetetlen melegnek tudtam be. És azt az addig ismeretlen, intenzív meleget, amelyet bensőmben éreztem, ugyancsak azzal magyaráztam, hogy a külső hőség telepszik meg bennem, s az sugárzik szét a testemben. Úsztam a verítékben, de hát mások is izzadtak – a veríték volt a védelem a nyár tüzes hevével szemben.

Már egy hónapja tartott ez a kellemetlen, legyengült állapot, amikor egy éjszaka arra ébredtem, hogy nedves a párnám. Felkapcsoltam a villanyt, és megdermedtem: a párnám csupa vér volt. Rohantam a fürdőszobába, belenéztem a tükörbe: egész arcom vértől volt maszatos. Számban valami ragacsos, sós ízt éreztem. Megmosdottam, de már nem tudtam elaludni.

Emlékeztem, hogy az Independence Avenue nevű főutca egyik épületén láttam egy táblát, rajta egy orvos – John Laird – nevét. Elmentem oda. Az orvos, egy magas, sovány angol, mindenféle ládákkal és csomagokkal volt elfoglalva. Két nap múlva indult vissza Európába, de megadta kollégája nevét és címét azzal, hogy keressem meg a pályaudvar mellett lévő városi rendelőben. Kollégája neve Ian Doyle, és ír származású (mintha egy orvos esetében, legalábbis ebben az országban, nem a szakképzettség, hanem a nemzetiség számítana).

A rendelő egy régi barakkban helyezkedett el, amely német kaszárnyaként működött még akkor, amikor Tanganyika német gyarmat volt. Az épület előtt apatikus, valószínűleg a legkülönbébb betegségekben szenvedő afrikaiak tömege táborozott. Bejutottam az épületbe, Doyle doktort kerestem. Fáradt, elcsigázott, középkorú férfi fogadott nagyon szívélyesen és melegen. Már a jelenléte, mosolya, kedvessége is balzsamként hatott rám. Azt mondta, menjek el délután az Ocean Road Hospitalba, mert csak ott van röntgen.

Tudtam, hogy valami nincs velem rendben, de mindenért a maláriát okoltam. Nagyon szerettem volna, hogy a doktor megerősítse diagnózisomat. Amikor kijöttünk a röntgenről – maga Doyle röntgenezett meg – átfogta vállamat, és sétálni kezdett velem a magas pálmákkal benőtt, szelíd domboldalon. A pálmák kellemes árnyékot adtak, az óceán felől pedig könnyű szellő fújdogált.

– Igen – szólalt meg végül Doyle, és könnyedén megszorította vállamat – ez egyértelműen tuberkulózis.

És elhallgatott.

A lábam összecsuklott, és olyan nehéz lett, hogy képtelen voltam megemelni. Megálltunk.

– Kórházba viszünk – mondta.

– Nem mehetek kórházba – válaszoltam. – Nincs rá pénzem.

(Egy hónapi kórházi ápolás többbe került, mint az én negyedévi fizetésem).

– Akkor haza kell menned – mondta Doyle.

– Nem mehetek haza – válaszoltam. Éreztem, mennyire emészt a láz, szomjas voltam, rosszullett fogott el.

Azonnal úgy döntöttem, hogy mindent elmondok a doktornak. Kezdetől fogva bizalmat éreztem iránta, biztosra vettem, hogy meg fog érteni. Elmondtam neki, hogy ez az afrikai kiküldetés életem nagy lehetősége. Hogy az én országomban először fordult elő ilyesmi: még sosem volt állandó tudósítónk a fekete Afrikában. Hogy a szerkesztőségemnek igen sok utánajárásába került az én kiküldésem, de a szerkesztőségem szegény, mert nálunk a dollár aranyat ér, és ha értesítem Varsót a betegségemről, nem fogják tudni fizetni a kórházat, hanem hazarendelnek, és már soha többé nem térhetek ide vissza. És az, ami életem álma volt – az afrikai tudósítói munka – örökre szertefoszlik.

A doktor mindezt szótlánul hallgatta. Járkáltunk tovább a pálmák, bokrok, virágok között, de bennem akkor a trópusok minden szépségét megmérgezte a kétségbeesés és a vereség érzete.

Sokáig tartott a csönd, Doyle morfondírozott, mérlegelt magában valamit, végül megszólalt:

– Tulajdonképpen csak egy megoldás kínálkozik. Reggel ott voltál a városi rendelőben. A szegény afrikaiak járnak oda, mert ott ingyenes a gyógyítás. A körülmények, sajnos, eléggé lehangolóak. Én elég ritkán rendelek ott, mert az egyetlen tüdőgyógyász vagyok ebben az egész hatalmas országban, ahol a tüdőbaj népbetegségnek számít. A te eseted eléggé tipikus: az erős malária annyira legyengíti a szervezetet, hogy utána az ember könnyen elkap bármilyen más betegséget, igen gyakran éppen a tuberkulózist. Holnaptól felírlak a rendelő betegeinek listájára. Ezt megtehetem. Bemutatlak a személyzetnek. Mindennap injekcióra fogsz járni. Megpróbáljuk, hátha sikerül.

Doyle doktor személyzete két ember volt, valójában mindent ők csináltak – takarítottak, injekciót adtak be, de leginkább a betegek irányításával foglalkoztak. Volt, akit beengedtek, másokat viszont, ki tudja, miért, már a küszöbről elkergettek (a korrupció gyanúja föl sem merült, hiszen itt senkinek sem volt pénze).

Az idősebb, testes férfit Edunak hívták, az alacsonyabb, izmos férfit pedig Abdullahinak. Számos afrikai közösségben szokás, hogy az újszülöttet valamilyen, a gyermek születésekor megtörtént eseményről nevezik el. Az Edu név az *education* szó rövidítése, mert pont azon a napon nyitották meg Edu falujában az első iskolát, amikor ő született.

Ezért aztán ott, ahol a kereszténység és az iszlám még nem honosodott meg, a gyermekeknek adott nevek gazdagsága végtelen volt. A felnőttek költészete fejeződött ki abban, hogy gyerekeiknek olyan nevet adtak, mint Üde Hajnal (ha a gyermek hajnalban született) vagy Akácfa Árnyék (ha akácfa árnyékában jött a világra). Az írástudatlan társadalmak a nevek segítségével örökítették meg régebbi vagy közelebbi történelmük eseményeit. Ha egy gyermek akkor született, amikor Tanganyika elnyerte függetlenségét, akkor a neve Függetlenség (szvahili nyelven: Uhuru) lett. Ha a szülők Nyerere elnök lelkes hívei voltak, akkor gyermeküket is Nyererének nevezték el.

Így alakult évszázadokon át a nem írott, hanem szóbeli történelem, amely igen erős, mert személyes azonosulást tett lehetővé: közösséggel való azonosságomat azzal fejezem ki, hogy nevem olyan tettek a dicsőségét hirdeti, amelyet népem, s vele együtt én is, megőriztünk emlékezetünkben.

A kereszténység és az iszlám bevezetése ezt a buja költői és történelmi világot néhány tucatnyi, a Bibliából és a Koránból vett névre redukálta. Ettől kezdve már csak Jamesek és Patrickek vagy Ahmedek és Ibrahimok születtek.

Aranyos két ember volt ez az Edu és Abdullahi. Hamar összebarátkoztunk. Igyekeztem azt a benyomást kelteni, hogy életem a kezükben van (valójában így is volt), ők viszont a legnagyobb mértékben átértékelték ennek felelősségét, s mindent félretettek, ha segíteni kellett rajtam. Mindennap délután négyre mentem be hozzájuk, amikor enyhült a hőség. A rendelő ilyenkor már zárva volt, ők ketten az öreg deszkapadlót söprögették elképesztő porfelhőkkel. Minden úgy zajlott, ahogyan Doyle doktor elrendelte. A doktor szobájában egy üvegszekrényben hatalmas fémdoboz volt (a Dán Vöröskereszt ajándéka) tele nagyméretű, szürke PAS tablettával. Ezekből huszonnégyet kellett naponta bevennem. Miközben én kiszámoltam magamnak a napi adagot, Edu a gőzből kivett egy masszív fémfecskendőt, rátette a tűt, és fölszívott két centiméter streptomycint. Ezután nagy lendületet vett, mintha egy dárdát készülne elhajítani, és belémvágta a tűt. Én ekkor ugrottam egyet – később ez már szertartássá vált – és hangosan fölszisszentem, mire Edu és a közönség szerepét betöltő Abdullahi homéroszi kacajban tört ki.

Semmi sem köti össze jobban az afrikai embereket, mint ha közösen nevezhetnek valami igazán mulatságos dolgon, például azon, hogy egy fehér ember nagyokat ugrik olyan semmiségtől, mint az injekció. Később aztán én is részt vettem multságukban, s bár összegörnyedtem a fájdalomtól, amikor Edu hatalmas lendülettel belémdöfte a tűt, velük együtt hangosan hahotáztam.

A faji egyenlőtlenségnek abban a zavaros, tébolyult világában, amelyben mindent a bőr színe (sőt, árnyalata) dönt el, az én betegségem, jöhet fizikailag nagyon szenvedtem tőle, váratlan haszonnal járt, mert azzal, hogy gyengévé, kiszolgáltatottá tett, csökkentette presztízsemet – a magasabbrendű, szuper fehér ember presztízst – , és valamivel egyenlőbbé tett a feketékkel. Most már urambátyámként kezelhetek, mert ugyan változatlanul fehér ember voltam, de már csökkentett értékű, selejtes, hibás fehér ember. Eduhoz és Abdullahihoz fűződő viszonyomban olyan szívélyesség jelent meg, amilyen csak egyenrangú felek közt lehetséges. Ilyen viszony elképzelhetetlen lett volna, ha erős, egészséges, uralkodó európaiként ismernek meg.

Legelőször is el-elhívtak magukhoz. Egyre gyakoribb látogató lettem a város afrikai negyedeiben, s olyan közelről ismertem meg az ott folyó életet, ahogyan korábban el sem tudtam volna képzelni. Az afrikai hagyomány a vendéget igen nagy becsben tartja. A „vendég a háznál: Isten a háznál” mondást itt szószerint veszik. A házigazdák hosszasan készülnek a vendéglátásra. Rendet raknak, a legjobb ételeket készítik el. Olyan ember házára gondolok itt, mint Edu, aki szolgál a helyi rendelőben. Amikor megismertem őt,

státusát jónak lehetett nevezni. Jónak, mert állandó munkahelye volt, ezzel pedig kevesen büszkélkedhetnek. A város lakóinak többsége alkalmi munkát végez, és hosszabb, rövidebb ideig egyáltalán nincs munkája. Az afrikai városok egyik legnagyobb rejtélye éppen az, hogy vajon miből élnek ezek az embertömegek. Miből és hogyan élnek? Nem azért kerültek ugyanis ide, mert a városnak szüksége volt rájuk, hanem azért, mert falujukból elhajtotta őket a szegénység. A szegénység, éhínség és a falusi lét reménytelensége. Valójában tehát menedéket és oltalmat kereső száműzöttekről, sorsüldözött menekültekről van szó. Ha olyan emberekkel találkozunk, akik szárazság és éhínség sújtotta falvaikból végre egy város határához értek, szemükben riadalmat, pánikot fedezhetünk fel. Itt, ezekben a nyomorgyedekben, a vályogviskókban kell keresniük az ígéret földjét. Mit tegyenek most? Mitévők legyenek?

Itt van például Edu és néhány, ugyanabból a klánból való unokatestvére. Az ország belsejében élő Szangu nemzetséghez tartoznak. Régebben falun dolgoztak, de földjük terméketlenné vált, ezért pár évvel ezelőtt Dar es-Salaamba költöztek. Első dolguk az volt, hogy felkutassák a többi szangut vagy azokat az embereket, akiknek nemzetsége baráti viszonyban áll a szangukkal. Az afrikai ember nagyon jól ismeri a törzsek közötti barátságok és gyűlölködések egész bonyolult, a mai balkáni állapotokra emlékeztető geográfiáját.

Lépésről lépésre haladva, végül eljutnak földijük házához. A negyed neve Kariakoo, elrendezése a lehetőségekhez képest átlátható – egyenesen kijelölt homokos utcák keresztezik egymást. Monoton, sematikus építkezés a jellemző: a szovjet társbérletekre emlékeztető, úgynevezett *swahili house* a domináns lakásfajta – egyetlen földszintes épületben nyolc-tizenkét szoba található, mindegyikben egy család lakik. Közös konyha van, de a vécé és a mosókonyha is közös. Hihetetlen a zsúfoltság, mert ezekben a családokban sok a gyerek, mindegyik ház valóságos óvoda. Az egész család együtt alszik a vékony raffiagyékénnyel leterített agyagpadlón.

Egy ilyen ház előtt Edu és a rokonai bizonyos távolságra megállnak, s Edu elkiáltja magát: – *Hodi!* Minthogy az ilyen negyedekben vagy egyáltalán nincsenek ajtók, vagy örökké nyitva állnak, bemenni viszont kérdés nélkül nem lehet, már jó messziről kell kiáltani: – *Hodi!*, ami tulajdonképpen ennyit jelent: – Be szabad-e mennem? Ha van odabenn valaki, kiszól: – *Karibu!* Vagyis: – Tessék bejönni! És Edu bemegy.

Ekkor kezdetét veszi a szertartásos köszöntések hosszadalmas litániája, amely egyúttal felderítésül is szolgál. Mindkét fél igyekszik ugyanis kideríteni, milyen rokonsági kötelék is fűzi őket egymáshoz. Komoly képpel, nagy figyelemmel hatolnak a klánokat és törzseket alkotó családfák hihetetlenül sűrű erdejébe. Egy idegen ember képtelen volna eligazodni, de Edu és társai számára a találkozásnak ez az egyik legfontosabb mozzanata, mert a közeli unokatestvér nagy segítséget, a távolabbi rokon jóval kisebb segítséget jelent. De ez utóbbi esetben sem távoznak üres kézzel. Fedelet biztosan kapnak a fejük fölé. A padlón mindig akad egy kis hely, mert bár meleg van, odakint nem jó aludni – csípnek a moszkító, pókok, és mindenféle egyéb, trópusi rovarok.

Másnap kezdődik Edu számára az első városi nap. És, bár új a környezet, új világba került, Kariakoo utcáin haladva nem kelt feltűnést, nem jelent szenzációt. Velem már más a helyzet. Ha néha a negyed központjától távolabb eső, eldugottabb sikátorokba tévedek, a kisgyerekek eszeveszett futásnak erednek, s bújnak, ahova tudnak. Mindez azért van, mert ha rosszkodnak, az anyjuk ilyeneket mond nekik: – Fogadjatok szót, mert ha nem, megesz a mzungu! (Mzungu – svahili nyelven azt jelenti: fehér ember, európai).

Egyszer Varsóban Afrikáról meséltem gyerekeknek. A találkozó vége felé fölállt egy kisfiú és ezt kérdezte: – És sok emberevőt tetszett látni? – Nem tudta, hogy ha egy afrikai utazó tér haza Európából, és Kariakooban Londonról, Párizsról vagy más, mzunguk által lakott városokról mesél, egy hasonló korú afrikai kisfiú ugyanúgy fölállhat és megkérdezheti: – És sok emberevőt láttál ott?

(Folytatjuk)

Fordította: Szenyán Erzsébet

Ismeretlen Ország

Mostani, Ismeretlen Ország című összeállításunk terve 1999 őszén fogalmazódott meg szerkesztőségünkben. Visszaemlékezve az akkori beszélgetésre, az 1997-es Szerelmes földrajzunkhoz hasonló összeállítás lebegett a szemünk előtt, a földrajzi ismeretlenséget az ismeretlen, kevésbé tudatosított társadalmi jelenségekkel kiegészítve. A felkérésünkre írt dolgozatok térben és időben is módosították ezt az elképzelést, az Országról az Ismeretlenségre helyezve a hangsúlyt. Az írásokat így, együtt adjuk közre, mert együttesen hordozzák magukban az ismeretlenség mozzanatát.

(A Szerkesztőség)

Vajda Miklós

Az öreg író meg az ifjú vándor

A hetvenes évek közepén Patrick Leigh Fermor, a tucatnyi könyvével világhírűvé vált angol útleíró nekiült, hogy végre megírja legelső, sorsdöntő ifjúkori utazásának történetét is. A most nyolcvannégy esztendőes író tizennyolc éves korában, kalandos iskolaévek után, ellenszegülve a szülői óhajnak, elhatározta, hogy Oxford vagy katonai akadémia helyett magányosan nekivág Európának, és elgyalogol Hollandiától Konstantinápolyig. Szülei heti egy font zsebpénzzel voltak hajlandók támogatni a kalandot, az összeg meghatározott városokban az angol konzulnál vagy poste restante fogja várni. A fiatalember nyelvtudása iskolai latinon és ógörögön túl csak némi franciából állt. Spártai felszereléssel vágott neki a hosszú útnak, még hálósákok, takarót és fényképezőgépet sem vitt magával. 1933 decemberében a londoni Tower-hídnál hátizsákjával és túristabotjával sűrű hóesésben hajóra szállt, és pár óra múlva a kontinens földjére lépett.

Tervezett útvonala Hollandia, Németország, Ausztria, Csehszlovákia, Magyarország, Erdélyen át Románia, Jugoszlávia, Bulgária, Törökország. Járművet csak nagyon rossz időben vesz igénybe, határozta el, a vándorok életét akarja élni. Egy évet szánt az útra – de végül másfél lett belőle. Később újra meg újra visszatért a Balkánra, hosszabb ideig Moldvában élt, majd a háború alatt brit ejtőernyősként Kréta szigetére került, ahol aztán két évig egy barlangból, kecskepásztornak álcázva ő irányította a fegyveres ellenállást, és végül sajátkezűleg fogta el az ottani német csapatok tábornokát, amiért megkapta a legmagasabb kitüntetések. A háború után újra visszatért a Balkánra, és máig Görögországban él.

Nemcsak kamaszos lázadás, önbizonyítási kényszer és természetes kalandvágy hajtotta az ifjú vándort, hanem legfőképpen a kíváncsiság. Hogyan élnek, gondolkoznak, beszélnek mások, mi igaz mindabból, amit ezekről az országokról hallott és olvasott, és, nem utolsósorban, hogyan tud majd helytállni ő maga a rendkívüli körülmények között, idegenben, teljesen magára utalva, szülői és minden egyéb háttér nélkül? Minden érdekli: a táj, a növény- és állatvilág, az építészet, a történelem, a nyelvek, a folklór, az életforma, a szokások. Hol szénaboglyában, erdőben vagy vándorcigányok közt alszik, hol pedig kastélyok, estélyek, bálók, lakomák vendége. Mindent, amit csak lát, följegyez, leír, megfogalmaz. Romániában azonban elkallódik a naplója – talán ezért nem írta meg korábban az utat. Mikor a hetvenes években, már tucatnyi nagysikerű könyvvel a háta mögött mégis rászánja magát, előbb újra végigjárja az egész utat, de most már nem gyalog, és fölfrissíti, ellenőrzi, pontosítja az emlékeit. Aztán csoda folytán Romániában a naplója is megkerül. 1977-ben végre megjelenik a Hollandiától a cseh-magyar határig terjedő első kötet, 1986-ban a Magyarországot és Erdélyt tárgyaló második; most dolgozik az utolsón, a harmadikon.

Fermort a mai angol próza egyik mestereként tartják számon, könyvei hatalmas példányszámokat érnek el, és idegen nyelveken is megjelennek. Az angol útleírás legjobb hagyományait követi: előítéletek nélkül, tárgyilagosan, mindenre nyitottan és kíváncsian szemléli az idegen világot, és érzékletesen, láttató módon, élvezetes stílusban írja le. A leírt tájban ott mozog ő maga is, az ifjú vándor, akinek benyomásait az öreg író olykor némi iróniával veti papírra. Magyarország 1934-ben – ez lehetne ennek a remek könyvnek az alcíme.

Fermor természetesen a saját fogalmaival ragadja meg a látottakat – ezért mond például „Nagy Magyar Síkságot” Alföld helyett. A fordító igyekezett érzékeltetni ezeket az idegen kifejezéseket, mint ahogy a kisebb-nagyobb pontatlanságokat és helyesírási hibákat is megtartotta – hadd olvassa ezt az országunkról szóló könyvet a magyar olvasó is úgy, mint ahogy az angol, az amerikai s még féltucat másnyelvű közönség olvasta. Kisebb hibák ide vagy oda – ilyen szép könyvet nem-magyar író még nemigen írt erről az országról. Magyar se sok.

Patrick Leigh Fermor

A Nagy Magyar Síkság

A Malek névre hallgató, lobogó farkú és söreányú szép pej csödör a ceglédi út mentén, egy kis akácsonál várt rám. Homlokán csillagot, egyik bokáján fehér harisnyát viselt, fejformája nem csekély arab beütésről tanúskodott. A lovászgyerek, aki idehozta, elmondta Bertának, hogy nemrégén patkolták, s hogy nem lesz vele gondom, kivéve azon a rövid szakaszon, amely az istállója közelében visz el. Holmimat beraktuk a nyeregtráskákba, összetekert kabátomat a kápára kötöttük. Berta Mickyvel és Timmel autón elvitte a fiút haza, én pedig még félórányit sem poroszkáltam ugyanazon az úton, máris visszaértek. Egy tölgyfa alatt piknikeztünk, utána ők elindultak Pestre, én pedig Konstantinápolynak, s addig integettünk hátrafelé, míg csak kölcsönösen el nem tűntünk egymás szeme elől a láthatáron. Április tizenharmadika volt. A tiszta, határtalan égen oly mozdulatlanul álltak a gyér felhők, mintha oda lettek volna horgonyozva az árnyékukhoz. A Nagy Magyar Síkság – magyarul *Alföld* – a legnyugatibb sztyeppe Európában, a Fekete- és Káspi-tengeri pusztaságok utolsó nyúlványa. A száz mérfölddel keletebbre fekvő, vadabb Hortobágy képeire emlékezve eleinte csalódtam, mert szántóföldeket és zsenge zöld búzatáblákat láttam, s valami magasabbra nőtt, halványzöld, hegyes levelű terményt is, amely aztán közelebről kukoricának bizonyult. Láttam dohánytáblákat, gyümölcsösöket és fákkal körülvett farmházakat is. A művelt területek közt itt-ott nyájak járták a síkságot. Nem túlságosan messze juhok, disznók és marhacsordák legelésztek, s néhány mérföldenként falvakat lehetett látni. Azt a falut, amelyre fölhívták a figyelmemet, Alberti-Irsának¹ hívták, ott lesz majd, úgymond, gondom a lóval. Malek csakugyan be is akart fordulni a dűlőútra, mely egy kapuhoz, s mögötte álló gazdasági épületekhez és magtárakhoz vitt, s azokon is túl, fáktól részben takartan, egy kastély sejtett – ott várta az istállója. Én azonban ragaszkodtam az egyenes irányhoz, mire sértett pillantások röpködtek hátrafelé; tudtam, hogy több más ló is ki van ott csapva legelőre, de Malek szenvedélyes nyertéseire mégsem érkezett válasz – talán mert a lovászgyerek hallótávolon kívülre vezette őket. Így aztán rövid kölcsönös akarati pengevillogtatások után szaporán tovább kocogtunk az úton. Lovas- és ökrösszekeret jóval többet láttam, mint autót. Hosszú, zöttyölős szekereken cigányok utaztak, cókómókjuk csörömpölése messzire hallatszott. Le-letértem balfelé az útról, s kisebb dűlőkön, ösvényeken mentem tovább, ahol hamarosan megírtultak a farmok és a házak. Volt köztük néhány nád vagy zsupfedele, fonott vesszőkerítéssel körülvett, erősen lerobbant épület, de legtöbbje tiszta és takaros volt, vastag falaikat, talán a Húsvét tiszteletére, frissen meszelték fehérre, lábazatuk azonban köröskörül színes volt. Egy célszerű, földbevert fatörzs megkurtított ágaira – olyan volt, akár valami történelemelőtti kabátfogas – fazekakat és kancsókat aggattak, egy másikon fehér tyúkok gubbasztottak foltos kakasokkal. A házakat kis párkányok emelték a síkság fölé, s ezeken asszonyok ültek háztartási munkába merülve, és pletykáltak. Az egyikken hosszú szövőszék állt, s azon hirtelen kettéváló piros-fehér mintájú anyag készült, fejkendősszerű öregasszony dobálta a vetélt a feszes láncfonalak közt, melyeket kattánva váltogatott a lábítóval, az új vetületet pedig fésűhöz hasonló nádszerszámmal ütögette le. Mikor meglátott, köszönésemre abbahagyta, s így válaszolt: „Isten áldjs.“ Mikor rájött, hogy idegen vagyok, azt kérdezte: „Német?“ Válaszom, hogy: „angol“, udvarias zavart váltott ki, nem jelenthetett neki többet, mintha mondjuk Dartmoor közepén azt válaszolom valakinek, hogy „magyar“. A ház mögül bögés harsant, erre bekiáltott valamit az ablakon, mire kisvártatva megjelent egy lány-unoka egy pohár habos tejjel; mindketten mosolyogva néztek, amíg meg nem ittam. Lassan kortyolgattam, s azt gondoltam magamban: ezt a pohár tejet a Nagy Magyar Síkságon iszom, egy pejlő hátán ülve!

Alkonyatra a főváros és a nyugati dombság utolsó nyoma is eltűnt. Itt-ott erdővel tarkított, határtalan térség közepén jártunk, s ezt helyenként gémeskútak magányos és eleinte titokzatosnak tetsző, földbezárt függőlegesei tarkították. Ezek az őskori szerkezetek (az egyiptomi sivatagban *shadoof*-nak hívják őket) két egymás mellé levért s kétméteres magasságban rúddal összekötött – vagy pedig egyetlen, villásra csonkolt – faderékből állnak, a rúd tengelyén több méter hosszú keresztrúd mozog. Ennek rövidebbik végére súlyokat – többnyire nagy köveket – kötöznek, amittől a tengelyen túli, többméteres hosszúságú rész a magasba mutat; ennek felső végpontjáról pedig vödör függ. Ezt a két kéznek a rúdon váltogatva egymás fölé helyezésével lenyomják a kútaknába, miközben a rúd súlyokkal terhelt rövidebbik vége magasba emelkedik. Mikor a vödör leért a vízig, lazítják a rúdon a fogást, s a súly leszáll, a rúd pedig fölemel egy tele vödör vizet, amit aztán a fatörzsből vajt kenura emlékeztető marhavályuba öntenek. E magányosan ácsorgó függőlegesek siri elhagyatottság hangulatát árasztják a pusztán; nappal otfelejtett ostromgépeknek látszanak, a csökkenő alkonyi fény pedig bitófákká vagy pedig a Hieronymus Bosch képein látható, kerékben végződő póznákká változtatja őket, melyeken a magasban keselyűk marcangolják a kerékbetörten fölfeszített tetemeiket. Az estét valósággal betöltötte e libikóka-szerkezetek nyikorgása. Az egyiknél, egy romos farmház mellett, amelynek kéményén golya fészkel, lóról-szállt gulyások tevékenykedtek. Térdigérő, fekete csizmájukon kívül viselt, bő, fehér vászongatyájuk lábszárközépig ért. Éppen végeztek már egy különleges, sápadtszínű, nagy csorda itatásával. A hatalmas feszítvány és csaknem teljesen egyenes szárú állatok dobogása, bögése és fölvert pora mindent elborított. Mikor a gulyások nyeregbe szálltak, üdvözlésül integettem nekik, mire szertartásosan megemelték fekete kalapjukat és körbefordultak a lovakkal, majd megsarkantyúzták őket, és kócos fehérszőrű kutyáikkal együttműködésben a csorda nyomába eredtek. Ott kaptattak vagy ügettek aztán az állatok mögött, és hosszú ösztökékkal terelgették az elbitangolókat. A lenyugvó nap szépen kirajzolta körvonalait. A porfelhő aranyló párájában hosszú árnyékot húztak maguk után, úgy vonultak nyugat felé vad kiáltások, kutyaugatás, szarvokpanások és kolompszó közepette. A kéményre leszállt a golya mellé a párja, talán miután valami nyugodtabb oázisban bekapta utolsó aznapi békáját, én pedig tovább kocogtam keletnek, a síkság sötétebbik vége felé. A felhők elképesztő rózsaszínre váltottak. De ez a szín semmiség volt ahhoz képest, amilyenné a hátam mögött változott az ég! Az Alföld végtelen síkja alkonyatkor olyan felhő-dramák színpadává válik, melyeknek leírását még megkísérelni is veszedelmes. Vontatott mozgásban alászálló, megtorpant, roppant hadseregek, huszár-nélküli lovasszázadok izzó, kénköves lagúnákban, ahol őrtornyok roskadnak lomhán össze és lángoló, sokevezős gályák rajai feketülnek el a lassú süllyedés előtt. És akkor elkezdődik a napnyugati fekete vonulás... de elég már a szóból.

Malek minden lehető alkalommal könnyű vágára váltott, s az egyik ilyen alkalomból aztán hosszú, alkonyi galopp lett. Talán úgy gondolta, messze járunk az istállótól, jó lesz hát sietni; mire később szelidebb ügetésbe fogott, a leszálló sötétségben már fölragyogott az újhöld vékony pengéje. A hátunk mögött jobbfelé, a távolban hunyorgó fénypontok soráról tudtam, hogy az Cegléd városa. Ahogy sűrűsödött a sötétség, itt-ott farmházak fényei tűntek föl a síkságon, akár a hajókéi. Ezek valamelyikében akartam

szállást kéni, de egyszer csak elfogytak, s mire leszállt az éjszaka, már csak egyetlen fénypont maradt előttünk. Nehéz volt megítélni, milyen távolságra lehet, de ahogy közeledtem hozzá, egyre kevésbé tetszett farmháznak, leszámítva vagy féltucat kutya ugatását; de ezek aztán érkezésünkre őrjöngve elő is rohantak. A fatörzsek közt három tábornúzi fény-küllői villódtak, és sátrak, emberek és lovak formáit világították meg. Cigányok vertek itt tanyát éjszakára egy újabb gémeskút mellett, és érkezésünk meglehetősen megrökönyödést keltett. A tüzeken kívül más fény nem látszott semerre, és félig izgatottan, félig rémülten tudomásul vettem, hogy itt kell töltenünk az éjszakát. Éppen akkoriban sok hajmeresztő históriát hallottam a cigányokról, és főként Malekért aggódtam. Ahogy leszálltam a nyeregből, rögtön körülvették, paskogatták, simogatták a nyakát, az oldalát, s földiszeder módjára csillogó, ravaszok szemekkel méregették. Toprongyosak és ápolatlanok voltak, a legsötétebb bőrű cigányok, akiket valaha láttam. A férfiak némelyike bő magyar gatyában járt, a többi rendes de teljesen elrongyolódott városi ruhát és fekete kalapot viselt. Kis taknyos kölkök és koromfekete purdék derékig érő mellényben sétáltak, de némelyiken semmi ruha sem volt, csak a fején billegett ócska, nagyméretű puhakalap. Szutykos zöld, sárga, bíborvörös, fodros szoknyájú, szép lányok ragyogó szemmel bámultak rám. A tűzön túl kifogott ökrök kérődztek. A fák tövében megbéklyózott lovak álltak, de kissé távolabb néhány kanca szabadon legelészett hosszúlábú csikóival. Kutya morogtak, civakodtak, s az utiketrecükből kieresztett baromfiak ott kapargáltak köröskörül a porban. A keresztpóznákra feszített, düledező fekete és barna sátrak s a rendetlenül szanaszét heverő háztartási holmik nemigen mutatták a táborozásban szerzett ezer vagy kétezer esztendő gyakorlatot. Eltekintve a nád- és hántolt vessző-halmoktól s a féligfont kosaraktól, melyeken barna kezek akkor is dolgoztak, az egész társaság úgy festett, mintha félórja menekült volna ide mondjuk valami égő nyomornegyedből. Valószínűleg a Tisza partjai felé tartottak, friss nyersanyagért. Tíz percre elszöktem a sokadalomból, hogy itatás előtt kissé megjártassam Malekot. A vályunál egy György nevű férfi segített a vödörrel. Azon töprengtem, vajon kikössem-e Malekot egy fához; a nyeregtáskában hoztam némi zabot s egy kötőfeket, de a szár túl rövid volt ahhoz, hogy legelészhessen. Legjobb volna megbéklyózni, gondoltam, ahogy a cigányok tették az ő lovaikkal, de fogalmam sem volt, hogyan kell. György aztán megmutatta, szép nyolccsal egymáshoz kötözte a két mellső lábat. Aggódtam emiatt, mert Malek nyilván nem volt hozzászokva, de szerencsére békésen eltűrte. Adtam hát neki egy kis zabot meg Györgytől kapott szénát, a nyeret meg a szerszámot pedig odavittem a tűzhöz, s leültem a többiek közé.

Hála az égnek, túl voltak már a vacsorájukon! Leszámítva a sündiszót, ami állítólag remek, az ételük rendszerint nemcsak visszaszító, hanem hírhedten veszedelmes is. Fém-csörömpölés hallatszott: az egyik kutya valami fazekat nyalogatott tisztára a tűz mellett. Aggodalmas tekintetemet látva, egy tízéves lány, aki épp az imént cigarettát kunyerált tőlem, fölkapott egy követ, s megdobta az állatot, mire az meglepett vonyítással eliszkolt. A kislány egyszerűen fölhajította a fazekat egy fára, ahol az szépen fönn is akadt egy ágon, aztán visszakuporodott a földre, s elnézést kérően mosolygott, miközben lassan, élvezettel, az orrán eregette ki a füstöt. Bertától kapott úti elemózsiám legfőbb darabja egy csaknem méteres szalámirúd volt, amelyet középtájt nemzetiszínű szalag fogott át. Nagy sikert arattam, mikor levágtam a jó egyharmadát, és közreadtam; rövid kapdosás, verekedés és szitkozódás következett, és aztán harminc árgus szempár figyelte lány suttogó-kórus kíséretével, ahogy megeszem egy szendvicset, s utána egy almát. Három óriásit kortyoltam a borosüvegemből, aztán közreadtam azt is. Jelenlétem részben ámulatra, részben azonban – nem tudtam rájönni, vajon miért – félelemre készítette őket; talán mert az idegen, kivéve, ha préda, balszerencsét szokott hozni nekik. Eleinte nem tudtunk érintkezni, de nem kerülte el a figyelmemet, amit a legidősebb ember mondott Györgynek, mielőtt az segített megítélni Malekot: a morgogva kiejtett mondat, úgy véltem, a pani szóval végződött. Ezt azonnal fölismeri, aki valaha is kapcsolatba került Anglo-Indiával, ugyanis hindi nyelven vizet jelent. Mikor kérdő tekintettel a vizeskorsóra mutattam, s megkérdeztem, mi van benne, azt felelték, a magyar szóval, hogy: „víz”, én azonban nagy ravaszul rávágtam: „*Nem víz! Pani!*” Micsoda szenzáció! A tűztől megvilágított arcokra rémület és csodálkozás ült. Mikor kinyújtott ujjakkal fölmutattam az egyik kezemet, s azt mondtam: „*Pancs!*”, ami hindi és roma nyelven is ötöt jelent (magyarul „öt”), az ámulat tovább nőtt. Elővettem még azt a pár szót is, amelyre még a *Lavengróból* emlékeztem, s a nyelvemre mutatva azt mondtam: „*Lav?*”, de üres tekintettel bámultak rám; ők azt „csib”-nek mondták. Akkor is értetlenül néztek rám, mikor azt mondtam: „*penning dukkerin*”, azaz Borrow – vagy inkább Mr Petulengro – szavát a „jóslás”-ra. Magával a „*petulengro*” szóval több szerencsém volt, legalábbis az első felével. A teljes szó („*patkó-mester*” Borrow-nál, azaz kovács) nem váltott ki reakciót, de mikor megkurítottam „*petul*”-l a s az üllőre mutattam, az egyik purdék eltűnt a sötétben, majd kisértetve visszatért, s diadalmasan fölmutatott egy patkót.

Amint rájöttek a játék ízére, elég volt ráböknöm valamire, és máris mondták rá a megfelelő cigány szót. A legtöbbje nevetgélt, de néhányan aggodalmas képet vágtak, mintha legalábbis törzsi titkokat árultak volna el. Fölmutattam az égre, s azt kérdeztem: „*Isten?*” (magyarul így mondják az Istent), mire azonnal fölharsant a kiáltás, hogy „*Devel!*”, ami első hallásra furcsának tetszett, de eszembe jutott a hindi „*deva*” szó, és valószínű szanszkrit őse. Mohó izgalom jelent meg a sötétbarna arcokon. A fényes fekete haj, a sötét szemek, a gesztenyebarna bőr, a nők ringó járása, csuklójuk és bokájuk törékeny rugalmassága – mindez azt a gyanumát támasztotta alá, hogy nemigen változtak ezek az emberek azóta, hogy elhagyták Beludzsisztánt vagy Szindét vagy az Indus partját. Nemrégiben két gonosz legendát is olvastam vagy hallottam fémművesi ügyességükről: nemcsak hogy ők öntötték a zsidók Aranyborját, hanem állítólag a Keresztrefeszítéshez is egy cigány kovácsolta a szögeket, amiért egy renegát démon büntetésül hasonló szöveget dugott a fenekébe.

Malek ott legelészett a fa alatt, ahol hagytam, úgy tízegyhány méternyire a tűztől. A béklyó megbízhatónak s a ló számára is kényelmesnek bizonyult, ezért aztán a nyeret meg a nyeregtáskát a fejem alá raktam párnának, és leheveredtem. Cigarettáztam, nem jött álom a szememre. Mire aztán mégis jött volna, már elmúlt a sebtében benyakalt bor s a vidám tábornúzi jelenet kellemes hatása. Micsoda örütség volt ezt a kölcsönlovat a veszedelmeknek erre a tanyájára hozni! Később, álom és ébrenlét közt lebegve, lidérces látomásaim támadtak: a cigányok elkötik a gyönyörű Szápárt lovat, és (mint állítólag szokásuk) átfestik más színűre, majd pedig eladják valami kegyetlen idegennek; vagy azon nyomban megeszik; vagy, ami még annál is rosszabb, titokban földolgozzák szaláminak (ami a suttogó pletyka szerint a kivénhedt szamarak sorsa), miután lovasát sietve eltették láb alól. Ez utóbbi lett volna még a legkülönb végzet: ha a kölcsön-lónak baja esik, jöjjön inkább a halál, mint az életfogytiglani szegény. Mikor e rémálmokból fölriadtam, az újhald már lement, de Malek ott áldogált a faágak alatt a csillagok fényében, és ott volt még akkor is, amikor a hajnal már elkergette az éjszaka fantomjait. A nap vérvörös korongja a vad pusztaság fölé szállt, s a cigányok kakasának kukorékolását egyik láthatatlan farmház adta tovább a másíknak, míg végül életre nem kelt az egész pusztaság.

Jó sok kockacukrot hoztam magammal, s hálásan adtam belőle Maleknak, de aztán komolyabb abrakot is kapott, én pedig elmentem földérinteni, hogy mi történik. A pusztát most az esti árnyjáték fordította csíkozta be. Füst szállt az ég felé, és barna ujjak máris fontak, bújtattak, hajlítgattak a halomba rakott nádszálak mellett. A lányok rikító cicomáitól eltekintve csalódást okozott ennek a kis kompániának a szoliditása. Sehol egy hangszer, egy nóta, egy pendülés, még csak egy táncoló medvéjük sem volt. Ebben

azonban tévedtem. Az egyik szekér tövében óriási kárpáti barnamedve feküdt mély álomban, fejét két összetett mancsán nyugtatta. Ahogy nézegettem, egyszer csak ébredezni kezdett, fölült, hatalmasat ásított, megdörgölte a szemét, majd ölébe ejtette a mancsát, és jóindulatú, vizenyős tekintettel körülnézett. Gazdája a parazsat fújta, kettejüknek készítette a reggelit. Visszamentem Malekhoz, s miközben majszoltunk, föltűnt, hogy olyan fát, mint amely mintegy védelmezőn fölénk borult, még sohasem láttam. Akkor volt, mint egy közepes tölgy, de a kérge sötétebb, ovális levelei rézrozsda színűek, szimmetrikusan helyezkedtek el száracskáikon, és bőrszerű, a török babéra emlékeztető hüvelyek fityegtek közöttük. Szentjánoskenyérfa volt. (Ezek a majdnem fekete hüvelyek olyan kemények, mintha tífát rágcsálna az ember, de az ízük halványan, tompán és ingerlően a megkövesedett csokoládéra emlékeztet. Néhány évvel később, Kréta szigetének legdélibb szikláin, tudtomon kívül a Tékozló Fiút utánozva, ezekkel csillapítottam az éhségemet: ezek lehetnek azok a bizonyos hüvelyek, melyeket a disznókkal együtt ő is evett; még ma is adják a disznóknak. Szent János kenyérének is mondják, és egyesek balgán azt képzelik, hogy Keresztelő Szent Jánost ez, meg a méz tartotta életben a sivatagban.)

Fölnyergeltem Malekot, és elbúcsúztam. Nekivágtunk az útnak kelet felé.

Itt volt az ideje, s talán itt van újra, megnézni, hol is jártunk, és belepillantani ennek a különös vidéknek a múltjába. A római évszázadok után, mikor a Duna vonala volt a Birodalom határa, Buda – illetve Strigonium – felől a Levante irányába a folyó mentén, délnek vitt a logikus útvonal, egészen a Száva torkolatáig, ahol később Belgrád hatalmas és nagyfontosságú vára épült; onnan kanyargott tovább a balkáni hágókon át s a leendő szerb és bolgár királyságokon keresztül Drinápolyig, majd Trákián át a Császárvárosig vagy a Hellespontusig, ahol Ázsia kezdődött. Ez volt a szárazföldi kapcsolat útvonala a magyar királyok s a bizánci császárok között. Ez volt Barbarossa és kereszteseinek útja, mikor a Calycadnus dermesztő vizébe fulladó császár halála végezte be a hadjáratot. Az utolsó előtti keresztshad azonban – Zsigmond király magyarjai és a szövetséges franciák, németek, burgundiak és oláhok, sőt, egyesek szerint még angolok is vagy ezren – vakmerően a Duna mentén vonultak délnek, míg csak Mennydörgő Bajezid szultán Nikápolynál meg nem támadta és tönkre nem verte őket. (Erről később bővebben.) A következő nemzedék idején, az utolsó keresztshadat a Fekete-tengernél verték szét, majd maga Konstantinápoly is elesett. Az ellenkező irányból a törökök később ugyanezen az útvonalon hatoltak be végzetes lépésről-lépésre Európa szívébe. A késő-középkorban meghódították a Balkánt, a Tudor-korban pedig már fölfelé nyomultak a Duna mentén. Szulejmán szultán legyőzte II. Lajos5 magyar királyt, majd elfoglalta és fölperzselt Budát; 1529-ben azonban hiába ostromolta Bécset, és miután a következő évszázad végén, a második kísérletre sem sikerült elfoglalnia, lassan tetőzött az Ottomán áradat. Lotharingiai Károly, majd pedig Szavojai Jenő állította meg a törökök előnyomulását, s lefelé gyötörte-üzte őket ugyanakkor a vízi országútnak a mentén. A szigorúan szervezett hadsereg merészen megostromolta útegeivel Belgrád erődjét. A *Stadt und Festung* el is esett, s a sokat látott hadiútból nyugati utazók útvonala lett, főleg követeké, akik a Fényes Portához igyekeztek. Hintók sorai hajtottak erre fullajtárokkal és muskétás kísérettel, föllobogózt, sokevezős lakóbárkák siklottak lefelé méltóságteljesen az árral. (Az ember elképzei Lady Mary Wortley-Montagut, amint valahol egy jegenyefa árnyékában pihen prémes és mégis áttetsző török ruhában, és Pope angol Homéroszát olvassa.)

A következő században Kingslake következett, de az ő beszámolója dühítő módon kihagyja Magyarországot, s csak ott kezdődik, ahol a szerző egy gőzgép hangját és működését utánozza a pasa épülésére; az olyannyira kívánatos citadella ugyanis ekkor ismét a törökök. A vasútvonal, amely végül aztán összekötötte a nyugattal és Konstantinápolyval, kém- és kalandregények kedvelt színhelye lett. (Sok évvel a jelen utazás után magam is végigjártam ezt az ősi útvonalat. Ha annakidején Esztergom előtt a Duna egy folyékony Champs Elysée-nek tetszett, ezen a déli szakaszon még föltűnőbb volt a hasonlóság. Széles, okkersárga víztükör rövidül a semmibe keresztül-kasul Európán, fűzek és jegenyék szimmetrikus szegélyei közt, és sehol semmi látnivaló, csupán egy-egy gém röppen föl valahol az ártéri hordalék közül, vagy néhol egy halász ladikja lebeg a párában, akár egy kínai festményen. Mohácson egy hajócsárdában szálltam meg, hogy másnap megnézhessem a csatateret, ahol Szulejmán legyőzte Lajos királyt. A történelem egyik megdöbbentő határköve ez; a vesztés csata ugyanolyan végzetesnek bizonyult Magyarország számára, mint a koszovói ütközet a szerbeknek, a konstantinápolyi a görögöknek.)

Ennyit a Duna mentén délnek vivő útról – én nem azt választottam. Lekanyarodtunk róla Malekka felé, s a kevésbé forgalmas utat jártuk, amely a Nagy Magyar Síkságon át Erdély felé vezet; délkeletnek kocogva egyre távolodtunk a nagy folyamtól. Utóbb, az útleírások közt kutatva csak egy-két olyat utazót találtam, aki szintén erre felé járt. Az egykor itt élt népekről csak az allegória határán mozgó, a legendák ködéből fölsejlt, vagy a krónikák poros lapjain látható képünk van. Ezek az idegenek hatalmas természetűek, szinte emberevő óriások, Goya-szerű látomások, akik Pánik-ként magasodnak ki az egymást követő hordákból, amelyek fölbukkannak e vad pusztaságban, majd eltűnnek. Nem sok történelmileg hiteles tény élte a gepidák emlékét, akik a gótok rokonai voltak, a Keleti-tenger mellékéről jöttek, és a római korban telepedtek le itt. A lombardok is csak akkor kezdenek valóságos népek látszani, mikor Itáliába költöznek. Ezekről eltekintve, a benyomulók mind kelet felől érkeztek, élükön a rettegett húnokkal. Innen, a Nagy Magyar Síkságról kiindulva perzselték föl és hajtották el rabszolgaságba fél Európát. Az egész Római Birodalmat reszketésben tartották. Párizst a csoda mentette meg tőlük, s csak a Marne-nál lehetett megállítani és visszafordítani őket. Mikor Attila egy nagy lakodalmi tivornya után meghalt a nászágynon, valahol a Tisza közelében s talán nem messze onnan, ahol én jártam, a hunok gyászukban fejvesztetten vágattak körbe-körbe a halottas sátor körül. Az állam szétesett, s a szántóvetők még ma is arról álmodoznak, hogy hátha egy napon ekéjük kifordítja a földből Attila kincsét, aranyruđjait és aranylemezzel borított íjjait. Az elmosódott körvonalú gepidák addig bírták itt, amíg az avarok el nem kergették őket s maguk is ide nem telepedtek csaknem háromszáz esztendőre. Ezek a hódítók többnyire mongol fajtájúak voltak, a törökök rokonai (turániak valamennyien), és e hosszúvarkocsos vademberek hordái szilaj kánjaik vezetésével kis híján lerohanták és elfoglalták Bizáncot. Állandóan fenyegették a nyugatot, és új találmányuk, a kengyel, még veszedelmesebbé tette őket. Szilárdan ültek a nyeregben, miáltal az ij megszűnt a lovas első számú fegyvere lenni, s helyét a hajítódárda foglalta el, majd pedig a lándzsa, amely aztán a középkori nehéz páncélzatú lovaghoz vezetett, aki viszont a tanknak lett kezdetleges, barbár elődje. Mikor Nagy Károly lerombolta az avarok rejtélyes hétkörös erődjéit és kiirtotta őket, egész Európa megkönnyebbülten sóhajtott föl. Ezalatt, akár a nedvesség, a szlávok lassanként kelet és dél felé szivárogtak, meg le a Balkánra, s közben megalapították a nem sok vizet zavaró nagymorva királyságot. Ekkor a frissen érkezett bolgárok állama növesztett egy nyúlványt északnyugat felé, az avarok helyén támadt ürbe. (Van-e elmosódottabb figura Svatoplukénál, a törékeny morva állam királjánál? És akad-e visszaszítóbb alak, mint Krum, a bolgárok korai kánja? Bojárjaival az elfogott Nicephorus császár kettéfűrészelt és ezüsttel kibélelt koponyájából szeretett iddogálni.) Utolsónak a magyarok érkeztek. Ez az eredetileg tundrai és lápvidéki nép a korábbi és későbbi hódítók fajtájából való, de már évszázadokkal korábban elvált finnugor rokonaitól. A magyaroknak vándorlásaik során komáziak kellett a perzsákkal, és majdnem biztos, hogy egy vagy két turk évszázadot ellebzselték a ponticsi szteppéken is, a Káspi- és a Fekete-tengertől északra, ahol a kazárok hatalmas, titokzatos és roppant érdekes birodalma terült el... Aztán odahagyták az Urál folyót, majd a Volgát, a Dont meg a Dnyepert is, és elértek a Duna deltájához, ahol attól kissé északabbra, Besszarábiában megálltak. A bolgároktól kegyetlenül sanyargatott bizánci császár rávette az ég-küldte magyarokat, hogy kerüljenek a folyamtól délre, és támadják meg őket. Ez ellen Simeon, a bolgárok vezére (nemsokára cárja) a besenyők

rettenetes népét hozta be a képbe. A besenyők voltak a nomád sztyeppei hordák közt a legvadabbak, legkegyetlenebbek és legálnokabbak, és az ázsiai hódítók megállított sorában már ott toporzékolnak közvetlenül a magyarok háta mögött. Mialatt a magyarok a bolgárok megtámadásával voltak elfoglalva, ők előrenyomultak, és fölperzselték, majd pedig elfoglalták a magyarok időlegesen kiürített besszarábiai telephelyét. Az események végzetes láncolatát indították el ezzel. Megfosztatván Besszarábiától, a magyarok a lenyugvó nap irányába törtek előre; egy részük délnyugatnak indult a Duna mentén, átkelt a Vaskapun, majd élesen jobbra fordult. A zöm a Kárpátok hágóin át északnyugatnak indult, majd élesen balra fordult, és így végül az összes törzs összetalálkozott a Nagy Síkságon, amelyből aztán végül Magyarország lett. A törzsek már eleve hadrendbe voltak szervezve. A törzsfők egyiküket, Árpádot, pajzsra emelték, és alattvalói, kiváló lovasok, gerelyhajtók és íjások valamennyien, a kengyel segítségével úgy ülték meg a nyeret, hogy teljes vágta közben is dugóhúzó módjára voltak képesek forogni benne, és közben lődözni minden irányban. A hadjárat fölgyorsult. Minden más aspiránst behódoltattak vagy elkergettek a Síkságról, elfoglalták a teljes Szlovákiát, Erdélyt, s a Nagymorva Királyságot pedig pozdorjává zúzták, miáltal örökre elszakadtak egymástól az északi meg a déli szlávok.

Nem csoda, hogy a régi krónikások összekeverték egymással a hunokat és a magyarokat! Gyökereik, hódításaik és viselkedésük a korábbi évtizedekben nagyon is hasonlóak voltak. Akár a hunok, a magyarok is Európa rémei lettek. Bizánc falai alatt alkudoztak a római császárral, kegyetlen vágatásban végigtiportak Itálián egészen Otrantóig, átkeltek a Rajnán, földülték Lotharingiát és Burgundiát, míg végül Ottó császár Augsburgnál tönkre nem verte őket. Megszelidülve szállingóztak haza hatalmas Duna-menti megszállt tartományukba. Ettől kezdve fokozatosan minden megváltozott. Néhány évtizeddel később, mint már láttuk, István, Árpád leszármazottja, már egy nagy keresztény állam királya, és szentként hal meg. Az ország határai – leszámítva a későbbi bővülést, amikor beolvasztja a horvát királyságot, majd leszámítva az egy-két évszázadig tartó török hódítás miatti felosztottságot is – változatlanok maradnak kilencszáz esztendeig. Szent István határkövet jelentő esztergomi megkoronázása Krisztus után 1000-ban – akár Nagy Károlyé a Szent Péter Bazilikában 800 karácsony napján – egyike a szerencsés tájékozódási pontoknak, amelyek segítenek eligazodni ebben a káoszban. A nomádok vonulása azonban még mindig nem ért véget. Azt már láttuk, mit műveltek 1241-ben a mongolok, hogyan perzselték föl Béla király országát. A lakatlanná tett sivatagot benépesítendő, Béla behívott egy újabb sztyeppei hordát, a kúnokat, akik vadságban túltettek még a besenyőkön is. Óriási számban telepedtek le a Síkságon, s hogy megszelidítse őket, Béla egy kún herceglánnyal házassította össze a fiát, de hiába, mert a barbárok hatalma egyre nőtt, és az ország már-már visszacsúszott a régi pogány barbarizmusba. Végül az Árpádok bátor és bölcs dinasztiája is fogyatkozni kezdett. Mikor 1301-ben az utolsó árpád házi király is meghalt, jogos örököseik, a nápolyi Anjouk léptek a trónra, és a kiváló Anjou királyok sorának csúcsán Louis, vagy Lajos, a Nagy, föltámasztotta az országot. Újjáépítésbe fogott, és egy ideig a molnárfecskék nemzedékei ugyanazok alá az ereszek alá térhettek vissza minden évben, és a golyák sem romokat találtak régi fészkeik helyén. Ám a színpalak mögött, a takarásban, már készülődtek jelenésükre a törökök.

A szentjánoskenyérfa alatt széthajtogattam a térképemet: a Duna felé, délkeletnek igyekvő Tisza folyó kanyargott az útvonalam mentén. Fölfigyeltem a keleti partján elszórtan látható helynevekre: Kúnccsorba, Kúnszertmartón, Kúnvegytöke, és így tovább. Az első szótag, a „Kún”, úgy tetszett, Cumant jelent, s az egész vidéket még most is úgy nevezték, hogy „Nagykúnág”, vagyis Great Cumania. Az innenső parton, déli irányban valamelyest különböző nevek sorakoztak: Kiskúnhalas, Kiskúnfélegyháza, Kiskúndorozsma. „Kis” annyit jelent, hogy „kicsi”, s ezek a helyek a Kiskúnág, azaz Little Cumania nevű vidék falvai voltak. Szóval, itt végeztek hát a kúnok! És mi több, az útvonalamhoz még közelebb, ezeknél is különösebb helynevek sorjázak: Jászboldogháza például, alig pár mérfölddel északabbra, aztán kissé távolabb Jászladány, Jászapáti, Jászsószentgyörgy, és még sok más... Itt az első szótag egy még váratlanabb és ősbibb bevándorló népet idézett. Az iráni nyelvet beszélő jazigokat, a Herodotus által említett szármataik egyik ágát, az Azóvi tengermelléki szittyia területen látták először, a Krisztus előtti harmadik században. Egy részük nyugatra vonult. Mithridatész szövetségesei voltak – Ovidius emlegeti őket Fekete-tengeri szárműzetésében – , és a Duna meg a Tisza között, éppen ott, ahol leszármazottaik végül megtelepedtek, sok bajt okoztak a rómaiaknak. Pontosán tudjuk, hogyan néztek ki ezek a jazigok, mégpedig Marcus Aureliusnak a Piazza Colonnán álló oszlopáról. A dombormívű harcosok – sőt, még a lovaik is, le egészen a csüdszörzetig – pikkelyes páncélt viselnek, akár a tobzoska, ez a páncélos hangyász. Gerelyük már nincsen, és a hirhedt pártus módra, a nyeregben hátrafordulva nyilaznak, megfeszített ijjal vágatnak fölfelé körben az oszlopon. Vajon hagytak-e más egyéb nyomot is itt a Síkságon? Valami elhalványult, furcsa szokást, különös arcvonást, nyelvi morzsát, megmaradt szólást? A Balkánon még meg-megcsillan itt-ott a besenyők s a kúnok némi emléke; de ez a teljes nép, úgy látszik, eltűnt, akár a lidércfény, s csupán helynevek jelzik, hol foszlott a semmibe. Pedig volt idő, amikor szétszórvá jelen volt az egész féltekén, a Duna partjaitól a ködös Oxusig s a charismiai pusztaságig.

Ugyan csak napokkal később hallottam ezekről a vad népekről, mégsem állhattam meg, hogy itt be ne mutassam őket, hisz valaha erre tanyáztak, ahol most jártunk. Azt is megtudtam, hogy egy kissé északabbra fekvő régi városban, Jászberényben, amely Attila egyik lehetséges székhelye volt, őriznek egy elefánt-agyarból faragott kürtöt. Habár valójában bizánci munka, egykor mégis Lehel kürtjeként tisztelték. Lehel az egyik legkorábbi magyar törzs vezére volt, és kürtje éppolyan híres Magyarországon, akár nyugaton Rolandé. Akkoriban már tudtam arról, hogy Nagy Károly miként győzte le az avarokat, és szomorúan vettem tudomásul, hogy e lóháton megtett útszakasszal majd végetér utazásomnak az a része, amely a nagy Császárhoz köthető; mindeddig az egész út valamiképpen az ő jegyében telt. Átkoztam tudatlanságomat, ami lehetővé tette, hogy úgy haladjak el Aachen mellett, hogy nem is tudtam: ez Aix-la-Chapelle! Károly hús-vér történelmi alak volt, valóság, yorki Alcuinnal és tudósai körével, nevezetes dátumaival, hadjárataival, mondásaival és törvényeivel együtt, s még a hónapok megnevezésére használt furcsa szavait is ismerjük: Hornung, Ostarmonath, satöbbi, mégis utolérte és beburkolta őt a legendák köde. Tábortűz mellett elhangzott mendemondák, legendák, bárdok és énekmondók évszázados működése valahová Nagy Sándor és Arthur király közé röpítette föl a magasba, ott trónol diadal-koszorúsan, hatalmasan, irdatlan szakállal, borostyánnal és fagyönggyel benőve, sasok és hollók jelentik érkezését, véredek követik lépteit, angyalok és harci lobogók kísérik, főpapok, barátok, vitézek forognak körülötte; gyakran összetévesztik Odinnal, s mint Adóniszt, az évszakokhoz hasonlóan földrengések, nap- és holdfogyatkozások kísérik útján, üstökösök és villámok köszöntik; kürtök és hárfák zengése lebegtetni át a síkság fölött, majd szorosokon s erdőkön át a meredek sziklacsúcsokig, ahonnet glóriája fölszárnyal szekerének, a Göncölnek hét csillagára.

Krisztus után 802-ben (akkor nemrégén tudtam meg) Harun-al-Rasid egy elefántot küldött ajándékba Nagy Károlynak. Abulahaz volt a neve, a Bátorak Atyja, s a Császár aacheni palotájának kertjében tartotta, míg csak meg nem ölték a dánok elleni egyik csatában. Útvonaláról nem szól a fáma: vajon az ősi dunamenti országúton érkezhetett? Vagy Brindisi felől, az Appiusi Úton? Velencén és

Gradón át, majd Adige és a Brenner felé – Hannibal útvonalától jócskán keletebbre – végül a Rajna mentén? Vagy tán a Hellespontus vagy a Boszporusz felé küldte a kalifa? Meglehet, habár a Balkán nem volt épp veszélytelen vidék, mert Krum elfoghatta és megehetette volna a bojárjaival... A Nagy Síkság azonban, akkor még zömmel lápos és erdős vidék, ahonnan éppen nyolc évvel azelőtt irtották ki az avarokat, ideális elefántlegelő volt. Abulahaz valószínűleg a Himalája környékéről származhatott, vagy Azufghur mocsaraiból és sal-erdőiből... Minden különösebb erőfeszítés nélkül el tudtam képzelni, amint hajtói és ápolói s egy csapat beduin lándzsás kíséretével erre lépked az irtásokon és pusztákön át, és néhány torzonborz szláv erdőlakó, meg talán pár megmaradt dák, nagy szemeket meresztve bámul utána kezdetleges kunyhóiból. Lehet, hogy megállt valahol errefelé, innen pár mérföldnyire, amerre az én utam is visz majd, bedugta ormányát a Tisza vizébe, és az árnyas nádásban hús zuhannyal frissítgette magát.

Közben az ellaposodó felhők árnyékában tarkán bontakozott ki a sík táj, búzamezők, nyárfasorok, gyümölcsösök váltakoztak, aztán később szélmalom törte meg a sík egyhangúságát, gémeskutak ágaskodtak mindenfelé, és nagy füves mezők, ahol megint azok a halványszínű csordák legelésztek. Néhány hajcsár tomahawk-szerű, hosszú nyélre támaszkodva álldogált nyája közt, s még összecsomósodott gyapjából való köpenyt viselt, mások házilag szőtt, posztó-szerűt, a vállakon iga-formájú bonyolult himzéssel. A majorságok, tanyák bejáratánál libák kászálódtak ki nagy sebbel-lobbal az úszatóból, és sziszegve, nyaktekergetve totyogtak az ösvényen, ami barátságtalan szárnycsapdosásba ment át, mikor Malek óvatosan eltiptegett közöttük; ha viszont épp száraföldön voltak, jöttünkre az úszató felé soroltak, s bevetették magukat a vízbe. Az asszonyok kötényt, ingvállat viseltek, sokféle meglepő, csinos himzéssel, berakással, hajukat főkötő vagy kendő takarta. Sokuknál guzsaly volt széles, színes szalagöbve dugva. Nyelvükkel meg-nedvesítették a mutató- és hüvelykujjukat, kihúzták és megsodortak egy csipetnyit a guzsalyrúdjukon báránfelhökként ülő nyersgyapjú-csomókból, és másik kezükkel föltekercselték a megpörgetett, horgászúszóhoz hasonló orsókra. Ezek úgy süllyedtek-emelkedtek, akár lassú mozgású jójók, és egyre vastagodó motringokat növesztettek magukból. Később aztán a fonalat hosszú szövőszekeikre feszítették, és megszótták azokat a sűrű, kemény köpenyeket. Az egyik ház tövében, mályvarózsák közt egy lány ült a rokkánál, font és pörgette a kereket; ez a nemzedékek kezétől fényesre koptatott szép, faragott instrumentum volt az egyetlen, amelyet valaha használatban láttam.

Ezek a hosszú, nem-sivatagi jellegű szakaszok harmat és zsenge fű emlékét hagyták bennem, meg azt, ahogy Malek patái fák és virágok közt gázolnak, s a delelőre érő nap oly izzón világítja át a leveleket és a szirmokat, hogy parázslani látszanak. Az erdőben a bámulatos vándorújtukról frissen érkezett gébicsek és szarkák szállodtak, feltűnő farktollaik ide-oda cikáztak a fák közt, a fészüket már megépített egyéb madarak társaságában. A nyílt terepen jöttünkre búzospacsirták röppentek föl a fűből, és úgy daloltak a magasban, mintha cémán loátáknak őket az égből. Az élet teljes tökéletességéhez az égvilágon semmimem hiányzott. Malek éber és barátságos füle, fáradhatatlan és nem-fárasztó járása s a lényéből sugárzó egészség mutatta, hogy kölcsönösen átvesszük egymás hangulatát, ahogy az lóval s lovasával gyakorta történni szokott. Az esti sötétségben túlságosan északira találtam venni az irányt, s most Cegléd nem látható városa délnyugatra feküdt tőlem. A Zagyva folyónál megálltunk az árnyékban enni. Később a vegetáció változása, a fák sűrűsödése s az egyre több barázdabillegető jelezte, hogy újabb folyó közelében járunk. Hamarosan föl is tűnt a fűzek és a hatalmasra terebélyesedett nyárfák között: a széles Tisza, Magyarország második folyója. Méltóságteljesen folyt dél felé alacsony partjai között, susogó náddal szegélyezetten. A fák alatt durván ácsolt, partra húzott csónakok heverték, s a túlsópart közelében egy halász dobóhálóval dolgozott éppen, beszedegette a csónakjába, majd tűnékeny felhőket képezve újra meg újra kivetette az árba. Éppen a kalifa elefántja járt az eszemben, ahogy kocogtunk folyás-irányban, a part mentén. Egyszer csak, a bolyhos nád-buzogányok közt nemkevésbé váratlan és elképesztő látomás tűnt föl: egy kis öböl holt vízből éppen csak kilátszó széles, fekete, szivacsosnak tetsző orr, amelynek öblös likaiból vastag fémkarika lógott. A homlok bozontos dudorából óriási, hullámos, ellaposodó szarv-pár nyúlt hátrafelé. Nedves, sötét szemek tunya rosszindulatot sugároztak egyenest az enyémbe. Nem sokkal arrább egy másik hatalmas, hasonlószerű, csúf, sárral borított jószág suhogtatta lustán rojtos farkát. Sok ökörfogattal mellett lovagoltam el az úton idáig, de senki sem említette, hogy indiai bivaly is akad errefelé, és a látvány most alaposan meghökkentett. Ettől kezdve gyakran találkoztam velük, főleg Erdélyben, iszapban dagonyáztak, vagy négyesével igába fogva hatalmas terheket húztak, hihetetlen lassúsággal és rosszindulattal. Megálltunk egy hídnál, amely Törökszentmiklósról vitt volna – a név a változatosság kedvéért a törökök, valamint egyúttal Szent Miklós emlékét is őrzi – és a jobbparton mentünk tovább, Szolnok felé. Szembejövő szekerek, jószágok sora, egy könnyű fogat és néhány lovas mutatta, hogy nemrég végződhetett a hetivásár. Nemsokára be is értünk egy város poros peremére, és hamar megtaláltam házat, amelyet kerestem. Dr. Hunyor Imre, egy pirospozsgás, jókedélyű ember, tudott a készülő megszállásról. Mindjárt átvitt egy szomszédjához – alighanem az állatorvoshoz – akinek volt istállója és körülkerített kifutója, és Malekot annak értő kezére bízta. Ahogy jöttünk el onnan, két mohó tekintetű vörös szetter szegődött a nyomunkba. Egy tacsó is csatlakozott hozzájuk. Aztán két juhász kutya jelent meg. Mikor végül egy egész alomnyi jólfejlett kölyök gurult és kecmergett oda várakozó pófával, megálltunk, és csodálkozó pillantásokat váltottunk a doktorral. De még ezalatt is két újabb, bizonytalan küllemű, de barátságos eb jött oda, majd még további három, s az egész társaság úgy bámult ránk, mintha valami jelle vártak volna. „Nem tudom, nem erről van-e szó?” – szólt Dr. Hunyor, s a karomban tartott nyereg táskákra mutatott. A piros-fehér-zöld szalagos szalámírúd, amely még mindig olyan hosszú volt, hogy nem fért a táskába, egész nap kiállt belőle a tűző napon, s most az alkonyi szellő széthordta üzenetét a pusztán, olyannyira, hogy én magam is, aki pedig fokozatosan hozzászoktam már, érezni kezdtem valamit. A kutya farkukat csóválták, egyik-másik ugató-rohamokban tört ki és föl-fölugrált a levegőbe. Már-már elkönyveltem a veszteséget és közéjük dobtam volna az egészséget, de a doktor lefogta a kezem. „*Nein, nein!*” – mondta. „*Es würde einen Bürgerkrieg lancieren!*” Polgárháború lenne belőle! Ezért aztán elővettem a bicskámát, illatos korongokat szeltem a szalámiból, és elhajigáltam. A kutya öröngve vetették magukat utánuk, és a szalámi pillanatok alatt eltűnt.

Ennek az útikönyvnek az első kötetében említés történik egy vastag, keményfedelű, zöld füzetről, amelyet jegyzetek és napló céljaira Bratislavában vettem, majd pedig öt év múlva, a háború kitörésekor, véletlenül otthelyeztettem Romániában, abban a baráti házában, amelyben akkoriban laktam. 7 Évtizedekkel később, most néhány esztendeje, szinte csodával határos módon, a füzet megkerült. Zöld kötése kissé megkopott és kifakult, de máskülönben ép. A ceruzával írott napló most nagy segítség ugyan, de mégsem az a szakadatlan támasz, amelynek lennie kellene. Annakidején Szlovákiában kezdtem vezetni, naponta hosszú bejegyzéseket írtam, de a városokban, talán a reggeli fejfájások miatt, néha elhanyagoltam, és aztán pedig, ismét útrakelven, nem mindig folytattam rögtön az írást. Ez történt Budapesten is, meg az utána következő útszakasz elején is. Szolnoknál például éppen csak a város neve szerepel, meg a vidám doktoré, aki szállást adott. A fölséges, tűzforró, bíbor- és narancsszínű, csupa-paprika pontyleves például, amelyet vacsorára ettünk, csak az emlékezetben él, de nem került a papírra; a többi pedig elszállt. A következő napon „Baró Schossberger“

és „Pusztá-tenyő” említdök, egy kis falu úgy tizenkét mérföldnyire délkelet felé.

Magáról Szolnokról csak halvány emlékeim maradtak. Arra emlékszem, hogy átbaktattunk a Tisza-hídon, mert feleúton megálltam, és megbámultam a lefelé úszó tutajok sorát a hatalmas, sűrűn álló nyárfák közt, melyek a part mentén olyan magasra nőttek, hogy egy halványan villódzó erdőt képzelt oda az ember. A tutajok eltűntek a hid alatt, majd kibukkantak a másik oldalon, és folyamatosan kisebbedve sodródtak tovább szálfá-terhükkel a Duna felé. Nem sokkal később egy alacsony udvarházhoz értem (ahová a kedves Dr. Hunyor telefonált az érdekemben). Malekot itt bevezették az istállónak egy olyan rekeszébe, ahol nem kellett bekötni. A ház ura bizonyos báró Schossberger volt, Tibor v. Thuocz baráta, aki viszont sógora volt annak a Pips Sheynek, aki oly kedvesen bánt velem Szlovákiában. Schossberger báró egy budapesti zsidó bankár-familia tagja volt, magas, fürgé mozgású, átható tekintetű ember, szenvedélyes gazdálkodó, aki a ház felé mentünkben büszkén megsimogatta frissen érkezett vadonatúj cséplőgéjét.

Később egy Pusztapo nevű álmos kis vasútállomás mellett poroszkáltunk el, s itt valamelyest kitisztul az emlékezet; a neve csak furcsasága miatt ragadt meg. Az ilyesféle kis falvacskákban csupán néhány zsupfedeles házíkö sorakozott a poros út két oldalán. Néhol megálltam, vettem némi zabot, s ahol megláttam a kocsmá szót egy ajtó fölött, vagy fehérrel az ablaküvegre mázolvá, tudtam, ott italt mérnek, leszálltam hát a nyeregből, s leültem a padra a bimbózó mályvák közé egy pohárka méregerős falusi pálinkával, aminek *seprű* volt a neve, vagy, ha cseresznyéből főzték, akkor *cseresznye*. Néha egy vagy két szekeresgazda is üldögélt a padon, hunyorogva a napsütésben, és bár kukán bámultuk egymást, mégis azonnal barátok közt érezhettem magam a lovak iránti általános vonzalom következtében. Malek szépsége mindenkit meghódított, nem győzték simogatni. „*Nagyon szép!*”, mormolták elismerően, vagy „*Az egy szép ló.*”... (A naplóban itt-ott hevenyészett kis szöszedeteket találok: pl. *zab, ló, lovagolok, lovagolni fogok, lovagolni fogok holnap Mezőtúrra; gyönyörű!*, továbbá: *rettenetes!*, és így tovább.) A kantárt lazán kézben tartva üldögéltem az akácfa áttetsző lombja alatt, és úgy éreztem magam, mint valami magányos cowboy, aki alig ismert törzsek közé merészkedett; a cigányok és a tomahawkszerű botjaikra támaszkodó pásztorok még hihetőbbé tették a képzelet játékát. Ha elhagytunk egy-egy falut, ismét egyedül jártunk a lapos és immár ismerős tájon, amely félig sivatag, félig megművelt szántóföld volt, nyájakkal, pásztorokkal, magányos gémeskutakkal és a láthatáron vonuló felhőseregekkel. Késődélután a hosszú egyenes szárú marháknak újabb hatalmas nyája közt törtünk utat, aztán pedig cigányputrik tűntek föl, elszórt égetőkemencék, fészerek, s száradni kirakott téglák ezrei, majd egy elhanyagolt, gyommal benőtt templomkert és temető. Utána már komolyabb házak sorakoztak, egyre sűrűbben, és nemsokára a Mezőtúr nevű, nagyobbacska mezőváros külterületén jártunk.

Szolnoknál kisebb, de azért meglehetősen fontos hely volt ez. (A főutcán két kávéházat is láttam a sokatmondó „*kávéház*” cégtáblával, és közöttük pedig egy kozmetikumokkal és illatszerekkel zsúfolt kirakatot, félig lehúnyt szemű, lágy bőrüket simogató nők képeivel, és ezzel a rejtélyes fölirattal: *SzépségSzalón*. (Pár másodperc múlva, akár egy lassan működő számítógépben, följött most bennem a válasz: nyilván kozmetika lehetett...) Sok üzlet fölött zsidó neveket láttam, ezek német eredetű szavak voltak, de magyarosan írva. A többi közönséges magyar szó volt – Kis, Nagy, Fehér, Fekete – de azok is lehettek Klein, Gross, Weiss és Schwarz magyar fordításai, múltbeli magyarosítási kampányok emlékei.⁸ Egy Csillag – Stern? – nevű hentes igazított útba, mikor istállót kerestem. Sok ló volt mindenfelé, és sok szekér; a fák alatt vén, viharvert négykerekes fogatok vártak türelmesen, lehajtott tetővel, vagy gördültek lassan a poros alkonyi fényben. Az egyik kis mellékutcán, az istállóknál összeakadtam egy Lederer Miklos nevű ex-diákkal, akit épp fölvetek patikussegédnek. Mikor Malek megkapta a vizét meg az abrakját, Miklos segített elvinni a holmimat ahhoz a házhoz, ahol ő is szobát bérelt. Fél-magyar, fél-sváb fiú volt, jól beszélt németül. Mint mindenki más a napnak ebben a szakában, mi is sétálgattunk a városban, miközben szorgalmas fecskék sürgölődtek fölöttünk. Valami meghatározhatatlan, keleties hangulat lengte be a várost. (Csak később fedeztem föl, hogy bizonyos változó délköröktől lefelé a korzózás szokása – ez a mindenütt egyforma esti sétifikálás – Portugáliától egészen a kínai Nagy Falig elterjedt.) Egy kifőzésben paprikás csirkét ettünk, majd a szabadban kávéztunk. Később a zaj és a muzsika becsábított bennünket egy sokkal szerényebb „vendéglő”-be, amely zsúfolva volt pásztorokkal és gulyásokkal. Keménykötésű, torzonborz, viharvert fickók voltak ezek, magasszárú csizmát vagy lábszárú szíjjazott nyersbőr mokasszint viseltek, meg kis fekete kalapot, és fura, fémfedelű pipákból pöfékeltek, melyeknek arasznál hosszabb, nád vagy bambusz szára volt. A takarosabban öltözöttek sem viseltek nyakkendőt, hanem fullasztóan szorosra gombolták az inggallérjukat, a cigánybanda hangszerkészlete hegedűből, csellóból, bőgőből, *czembalomból* állt, sőt, az egyik, nagyon sötétbőrű zenész meghökkenítő hangszert: egy díszes, aranyozott, ütött-kopott, majd két méter magas hárfát tartott a térde közt; mikor a húrok közé nyúlt, bugybogó zengés járult a dallamok sóvárgó vagy hirtelen fölcsapó, szilaj muzsikájához. Néhány vendég már be volt állítva; kilocsant szesz, üveges tekintetek és jóakarató vigyorok mutatták. Mint a vidékről városba merészkedők általában, az újonnan érkezők eleinte félénkek és elfogódottak voltak, de ez hamar elmúlt. Az egyik duhaj asztaltársaság fülsértő hangon követelt vidámabb zenét s erősebb bort, és közel járt az öntudatlansághoz. „Mindjárt elsióják magukat” – mondta mosolyogva Miklos, és igaza volt. De a könnyei nem bánatkönyvek voltak; valamiféle revület nedvesítette azokat a ráncos szemgödöröket. Most tapasztaltam meg először a multság-ot, vagyis kirobbanó, néha vad duhajkodássá fajuló jókedvet és melabút, amit a cigányok húros hangszerei az állandó szeszfogyasztás fokozó hatására kiválthatnak. Nekem ez a lenézett muzsika is tetszett, s mikor néhány óra múlva fölálltunk, engem is elfogott ugyanaz az érzelmős elragadtatás. Jó sok bor ment le a torkunkon. Vajon azoknak a duhajoknak az ereiben mennyi kún és mennyi jazig vér keveredhetett a magyarral?

Másnap a felhők, amelyek addig rendszerint csak a látóhatár szélén vonultak, odagyűltek a fejünk fölé. Fenyegető baldachin borult ránk, s a nyakamon máris éreztem egy csöppet. Malek megremegett, és kíváncsian rángatta a fülét; a porban mindenfelé megjelenő fekete csillagocskák egyre sűrűsödtek, és hamarosan összefüggő, nedves, ragyavert poentilizmus jött létre, ahogy lecsapott ránk a zápor. De nem tartott sokáig. Kibújít a nap, és szivárvány ívelt a síkság fölé. A felhők szétoszlottak, s Malek fényes szőre meg az én ingem is megszáradt egykettőre. A hűvös, nedves szél és a friss, eső utáni színvilág átfestette a földeket és a fákat. Kár, hogy nem láthattam a fata morgánát, ami a nyári hónapokban kísért a Nagy Magyar Síkságon. A vékony, nedvességnek látszó vonalakon kívül, melyeket néha az erős napsütés rajzol a távoli földfelszínre, semmi jele sem volt. Olvastam és hallottam az alföldi portölcsekről is. Ezek porból, szénából és lehullott lombból állnak össze, a forgószél fölkapja és óriási magasságokba viszi őket, aztán nagy sebességgel pörögve rohannak végig a síkságon, és suhanó kísértetekként újjak közben mintha átfésülnék és végigkaszálnák a földet; évadjuk azonban az ősz, és csak később találkoztam

e tüneményekkel, a Baraganon, azon a sivár, sztyeppe-féleségen a folyó túlsópartján, Dobrudzsában, a Duna utolsó előtti kanyarulatában.

Erdő felé közeledtünk, és a csöndességben egyszer csak megszólalt egy kakukk. Ahogy beértünk a fák közé, egyre hangosabban és tisztábban szólt, olyannyira, hogy a lónak újfent meg-megrándult a füle. A különös, lapos táj, a szivárvány és a meglepetésszerű kakukkszó – amiről, akár a pacsirtaszóról, mindenki azt képzei, hogy csak neki szól – hirtelen és nem várt honvágyat hozott rám. Mit

keresek én ezen a szép tájon, ahelyett hogy ezer mérföldnyivel nyugatabbra, Anglia ismerős erdeit és dombjait járnám? Ahogy mentünk az ágak alatt, a fatörzsek szinte összebeszélve gerjesztették és sugározták ezt az érzést: szétnézve akár egy angol csalitosban is érezhettem magam. Egy tisztáson mogyoró, bodza, vadrózsa és turbolya nőtt, a levelek mélyedéseiben esőcsöppek csillogtak. Volt ott még klemátisz is, halálos nadragulya, és földiszeder, ami néhány hónap múlva tele lesz gyümölcscsel. Az avarban böngésző feketerigó az ágak közé röppent, ahová rézsút betűzött a nap. Két tengelicét, egy sárgarigót s egy barátposztát is láttam. Mindez váratlanul ért; leültem egy fa tövébe, paprikával meghintett sajtot ettem kenyérrel, majd pedig egyik cigarettát szívtam a másik után, és hallgattam a kakukkot, a rigót, meg a sárgarigót, Malek ott hersegette a fűvet lépésnyire tőlem. A legharsányabb dal a kakukké volt, úgy szólt, mintha a madár ott ült volna a fejem fölött; még akkor is tisztán hallottam, amikor már régen elhagytuk az erdőt.

A zöld vetés közt pipacs virított, a levegőben széna, lóhere és lucerna illata szállt, odább vörösesbarna sörényű lovak legelészték. Azt kívántam, bárcsak sose érne véget ez az út. Sajna már látszott azonban a következő zöld fásor, amely mögött végállomásunk következett. Hiába andalogtam, nyújtottam ezt az utolsó lovas szakaszt, hamar odaértünk. Vasúti sínek mentén rövidesen egy hidhoz értem, átkeltem a sebes folyó fölött, és belovagoltam Gyomára. Malek gazdájának a megbízottja értesítette érkezésemről itteni barátját, annak kellett átadnom a lovat. Azt hittem, hogy Malek visszautjta ahhoz a lombok közt, távolból épp csak hogy megpillantott Budapest-környéki kastélyhoz bonyolult dolog lesz, de mikor elmondtam ezt a gondomat, ez az úr csak legyintett. Mi sem egyszerűbb, magyarázta; rá fogja bízni Malekot valakire, aki másnap Budapestre utazik – ami egy idejővet látott útjelző tábla szerint csupán 166 kilométer – és a ló néhány óra alatt hazaér. Nehéz szívvel adtam át neki Malekot.

Dr. vitéz Haviar Gyula magas, sötétbőrű, kissé keleties kinézetű ember volt, súlyos szemhéjú, magas és keskeny homlokú, némileg szomorkás mosolyú. Azon tűnődtem, hogy vajon nem örmény származék-e; ezek az élénk észjárásuk miatt tisztelt és feltűnő orruk miatt gúnyolt emberek elszórtan éltek itt-ott az országban, mint megannyi kis csapat tukán. De a neve nem örmény név volt, bár magyar sem. Némely kézi foglalkozásból származó román családnév – olyan, mint nálunk az angolban a „Fazekas“ vagy a „Tetőfedő“ – végződhet -*arral*, de azt hiszem, ez nem olyan volt. Nappalijában Kossuth és Deák ismert rézkarc képmásai függtek, és nem túlzottan folyékony németiségétől eltekintve – németül beszélgettünk – csak magyarul tudott. A város főutcáján együtt vacsoráztunk egy vendéglőben vele és családjával; fejünk fölött ott állt az újhold, és a lugas roskadozott az orgonától (csaknem fél évszázad múltán, most egyszerűen csak eszembe jutott a magyar szó). A délutáni zápor óta mozdulatlanul állt a levegő, és hirtelen nagyon meleg lett. A városka tele volt sétálókkal, és sokan megálltak az asztalunknál egy-egy szóra; képet alkothattam magamnak, milyen lehet itt a Nagy Síkságon augusztusban a városi élet. Vacsora, majd pedig az ágy eleve-elrendelt dolognak látszott. Holló-tápláltan, akár Illés próféta, már nem lepett meg semmi, de nem szüntem meg örvendezni.

Másnap kirakodtam a nyeregtáskából egy székre, és nekiálltam visszadugdosni minden holmimat a hátizsákba; eközben egy-két rajzvázlatom lehullott a földre. Mrs. Haviar szedte föl őket. Nem voltak nagyon jók, mégis megkért, rajzolnám le Erszít, a kislányát, ezt a különös, tíz év körüli, csinos gyereket. Németországban, Ausztriában vendéglátóimnak többször skicceltem portrékat afféle hála-ajándékkul, ezért most itt is örömmel fogadtam az ötletet, Erszi pedig izgatottan elrohant fészülködni. Mivel tíz perc múltán sem került elő, kiáltani kellett érte, mire végre megjelent, mégpedig fantasztikus maskarában: anyja harangformájú kalapjában, hosszú fülöngyűgöggel, nyakában rókastóla, arcát bepúderozta, vastagon kirúzsozott ajka Cupidó íjját formázta. Fölkuporodott egy puffra, karkötős csuklóját kitékerten a csipőjére rakta, másik keze egy másfél araszos cigarettaszípkával hadonászott, s egy vamp ábrándos mozdulatával veregette le a hamut. Eléggé meggyőző de kissé baljós látvány volt; a veréb esete, aki tűzoknak próbál látszani. Hát nem bolondos? kérdezte elragadtatva az anyja. Nem vagyok meggyőződve róla, hogy sikerült eltalálnom a vázlaton.

Később, mikor már levetette a maskarát, vele és apjával hármában kimentünk megnézni Malekot. Fölfegyvereztem magam jó adag búcsú-kockacukorral, és eltökéltem, hogy férfiasan válok meg Malektól, mint egy arab harcos a paripájától. Egy körülkerített kifutó tulsó végében, más lovakkal vidáman ugrándozott éppen. Hívásomra könnyű vágóban odajött hozzám, és barátságosan megrázta a farkát és a sörényét, ami roppantul jólesett. Mégegyszer utoljára megveregettem homlokán a foltot, és megsimogattam szép, ívelt nyakát. Ezután elbúcsuztam Haviáréktól, és útnak indultam. Modellem, még mindig izgatottan az iménti átváltozástól, ugrabugrálva integetett utánam, és azt kiabálta, hogy „*Viszontlátásra!*“, amíg csak el nem halt a távolban a hangja.

Egész nap a Körös volt a kísérőm. Az áradás ellen megmagasított partot végig fák szegélyezték, így egész úton ágak árnyékolták a víz szélét és a parti ösvényt. Fűzike és bogáncs pihéje száldosott a víz fölött, és szinte minden lépésre békák ugrottak fejest. A nád és a magas kákacsomók közt fajdyúk tanyáztak, bíbor szitakötők lebegtek a nőszírom fölött, majd megültek rajta. Mikor leültem cigarettázni, egy hirtelen moccanás elárulta a hódót; körülpillantott, végigszaladt egy fűzfa gyökerén, és betoccsant a vízbe, nyomában lüktető gyűrűk borzolták a holt tükröt. Bóven találhatott itt élelmet: a tiszta vízben halak villantak, és folyásirányban, valamivel följebb, hosszú nádszállal és parafadugóval két fiú horgászott. Zsákmányuk ott volt kopolyúkon átfűzött zsinórral egy korhadat fatörzs öblében. Alighogy kölcsönösen köszöntöttük egymást, ezüstös villanással újabb halat rántottak ki a vízből. „*Eljen!*“, kiáltottam én (vagyis hogy Bravo! – legalábbis ezt akartam mondani), mire nekem akarták adni a halat, de nem volt kedvem Tóbiásként állítani be legközelebbi vendéglátóimhoz. Az ágak alatt csorda gyülekezett, az állatok térdig gázoltak a vízbe, s odakint a földeken minden tenyérnyi árnyékot kihasználva delelt a hőségben a juhnyáj, mozdulatlanul, mintha kővé vált volna.

Hirtelen cigányokra bukkantam, s benéztem a sátrak és szekerek közé, hátha Cegléd-től északra megismert barátaim azok, de nem ők voltak. Férfiak sarlóval leszorított hosszú nádkötegeket vittek a fejükön, s ezek minden lépésre bólogattak. Asszonyok combközépig a vízben állva mosták és csavarták ki cifra rongyaikat, és a partmenti bokrokra, ágakra teregették száradni. Fiúk csapata, akár csak hűsvétkor a szlovák Dunánál, a partot kutatta végig épp-csak-ehető apró állatok – mezei egerek, vizipatkányok, menyétek és hasonlók – odvai után. A komoly munkát kishugaikra hagyták, akik fáradhatatlanul talpaltak egyetlen aznapi áldozatuk mellett, „*Bácsi! Bácsi!*“ – kiabálták szüntelenül; harsány nagybácsizásuk jó kétszáz méterrel elkísért. A hímnemű préda a cigány-purdék számára ugyanis mindig tiszteletbeli nagybáty. Mikor végre elhalt ez a szemrehányó, diminuendo kántálás, újra magamra maradtam, s csak a fecskék cikáztak az árnyékfoltokban, vagy egy-egy kékeszöld jégmadár villant a lomb s a víz mozdulatlan csöndjében.

Koradélután elágazott a folyó, s én a Sebes (azaz gyors) Körös mentén fölfelé indultam, míg csak egy vörös cseréptetős torony el nem árulta, hogy megérkeztem a Körösladány nevű régi faluba.

Ránézésre a magyar *kastély* szó – amelyet eléggé perverz módon koshtay-nak ejtenek – akár a német Schloss, erődített vagy csipkés oromzatú épületet sejtet, de a legtöbbjének, amit Magyarországon és Erdélyben láttam, Angliában még leginkább az udvarház (*manor house*) felelne meg, s ez a szó jut eszembe most is, mikor a Körösladányban látott kastély képét próbálom elővarázsolni az emlékezetemből; szélei bizony megfakultak kissé az eltelt évtizedek során. Földszintes volt, akár egy farmház vagy nagyobb tanya, de az ewel járó ad hoc-jelleg nélkül; hosszú, okkersárga, késő-tizenennyolcadik századi barokk épület volt, nagy ajtó fölött kürtösen csavart szélű és lekerekített timpanonokkal, fakó cseréptetővel, fecskefészkekkel és zsalugáterekkel, amelyeket

kitártak és rögzítettek, hogy beáradhasson a délutáni fény. Holmimat leraktam az agancsok alá a hallban, majd egymásba nyíló, tárt ajtajú, félhomályos szobák során keresztül háziasszonyom elé vezettek. Ez a bájos, csinos asszony egyenes szálú, szőke haját rövidre nyírva viselte – ha jól emlékszem, középen elválasztva, ugyanis évekkal később, amikor Iris Treevel találkoztam, emiatt juthatott eszembe ő. Fehér lenvászon ruhát és spárgatalpú vászoncipőt viselt, kezében cigarettatárca és égő cigaretta. Nos hát, íme megérkezett a mi utazónk! mondta kedves, kissé rekedtes hangján, s a földig érő, nyitott francia ablakon át kivezetett a kertbe, ahol családja – férje kivételével, akit másnapra vártak vissza Budapestről – éppen uszonnázott a magas gesztenyefák alatt, melyeken már kipattantak a kis ragacsos, fehér és rózsaszín tomyocskák. Úgy ültek ott együtt, akár egy Copley vagy Vuillard zsánerképen, szinte még a visszfényüket is látom a porcelánon és az ezüsten. A család az imént leírt Ilona Meran grófnóból, Hansi és Marcsi nevű, tizenhárom és tizennégy körüli gyerekekből, és Helli nevű sokkal kisebb lánykából állt; mindhárman csinosak, jólneveltek és kissé komorak voltak. Még egy barátnő is ült ott, vagy talán rokon, egy szarukeretes szemüveget viselő hölgy, akit Christine Esterháznak hívtak, továbbá egy osztrák nevelőnő. Utóbbi kivételével valamennyien beszéltek angolul, én azonban egyetlen árva szóra sem emlékszem – csak a látványra, arra a jelenetre és annak az órának a varázsára, ott a nagy gesztenye-levelek alatt. Egészen lámpagyújtásig üldögéltünk ott és beszélgettünk, ám ekkor odabent, a levendula-illatú szobák sorában fidi-busz-keltette lámpafénykörök gyúltak. A fény könyvgerinceket, festményeket, s épp a kellő mértékig, vidéki úriházhhoz illő stílusban megkopott és kifakult bútorokat, sokszázszor mosott függönyöket és a zongora billentyűi fölött nyitva hagyott kottát világított meg. De milyen kottát? Nem emlékszem; ám most, hirtelen, oly sok esztendő után, besiklik az emlékezetbe egy nagy tál, amely ott állt a zongorán, tele hatalmas vörös és fehér peóniával, s néhány lehullott szirm a fényes parketton hevert.

Miközben rendbeszedtem magam a vacsorához, meg később, lefekvés előtt is, megnézegettem a szobám falán függő képeket. Volt ott egy magas sziklacsúcson álló Schloss Glanegg, aztán Ilona grófnő Almásy-rokonságának számos tagja, meg több, prémes-handzsáros pompában feszítő Wenckheim. És volt még ott egy korai tizenkilencedik századi színes nyomat is, az nagyon megkapott. Poszt-Regency korabeli (vagyis 1820 utáni) fess, göndörszakállas, bajszos ifjú hímet ábrázolt kék pávaszem-mintás nyakravalóban, piros angol vadászkabátban – azt hiszem, Zichynek hívták. Egyike volt ez azoknak a legendás magyar kentauroknak, akik akkoriban a középangliai grófságok falkavadászatain hajmeresztő lovaglásukról híresültek el. Szinte láttam őket, ahogy gyülekeznek a badmintoni mezőn a hajtás előtt, vagy Ackermann-metszeteken éppen valami gallyakból rakott kerítés mentén vágatnak a vonyító falka nyomában, a Ranksborough-szorosban űzik a rókát, a Whissendine patakon ugratnak át, vagy községek zöld mezőin rúgtatnak templomtoronytól templomtoronyig; többnyire mégis a dűsan rakott asztalok mellett tűnnek föl ezek a pazar ifjú amatőr sportemberek, az esti vadászlakomákon, ahol estélyi rózsaszínben, szerteszét heverő szalvéták, italhűtő vedrek és üres palackok közt, poharukat emelve, szilaj üdvrivalgás kíséretében talpra ugranak. A képek sarkában a jelmagyarázat a különféle Osbaldestonesok és Assheton-Smithek mellett gyakran említi egy-két nimródót a Nagy Magyar Síkságról is.⁹

Másnap aztán a könyvtárban, miközben a szomszéd szobában folyt a házitánítás, igyekeztem megtudni az Alföldről, amit csak lehetett, míg aztán el nem indultunk piknikezni. Előállt egy csillogó küllős, négykerekű, victoria-szerű nyitott hintó, és mi valamennyien folszálltunk. Igen meglepett a kocsis feketesűjtásos libériájához tartozó kalpag. Olyasféle volt ez, mint egy lapos, fekete nemezkalap – vagy tán bársonyból lehetett? – elől derékszögben fölfelé hajlított karimával, tetejére pedig hátranyúló félkörbe görbített fekete struccolt volt tűzve, és két halfarok formára vágott fekete szalag libegett utána. Vajon a török szpáhik vagy tán a janicsárok öröksége volna ez? Netán még a honfoglaló magyarok hozták magukkal? (Ilyesmiken törtem a fejem akkoriban.) Az odaúton gyakori kalaplengetések és köszöntések kísérték bennünket, s alig tettünk meg fél mérföldet, az útszélről reszkető hangú üdvözlés hangzott. Ilona grófnő nyomban megállította a kocsit, leugrott, s a következő pillanatban egy fejkendős vénasszony karjaiban találta magát, majd a fölismerés izgatott kiáltásai, sok beszéd és nagy nevetgélések – meg, gondolom könnyek és újabb ölelések – után visszaült, szemlátomást igen meghatottan. Addig integetett hátra, míg csak el nem tűnt mögöttünk a néni, aki egy falubelinek az anyja volt, tizenöt éve kivándorolt Amerikába, de a honvágy most hazahozta. Csak éppen két napja, hogy megérkezett.

A Körös egyik kanyarulatában, füves partoldalon, fűzfák alatt telepedtünk le lakmározni, a lovak pedig kissé arrább, az árnyékban majszolták a fűvet és csapkodtak a farkukkal. Az ágak közt kócsag ereszkedett alá, s megállt a folyó közepén egy homokzátonyon, a nőszirm levelei között. Nagy erdő szélén voltunk, mindenünnen madárdal szólt, s a délutáni csöndességben, mikor a beszélgetés is ellankadt, három őz merészkedett elő. Agancsuk már fejlődőben volt; lelopakodtak a vízhez. Hazafelé menet a földekről hangzó énekesző ihletésére halkán énekelgettünk mi is, osztrák, német, angol és magyar dalokat. Utóbbiaknál én csak kukán bámultam, de ismerték az *Érik a, érik a búza kalászt*, Budapesten hallott kedvencemet. A nóta nagyon is illett ide: gabonaföldek mellett hajtottunk el, és akárcsak a dalban, a búza még zöld volt ugyan, de már nemsokára kalászba szökkenő, és fecskék siklottak, cikáztak fölötte a levegőben. Kolompszó, bőgés és bégetés órája volt ez, az alkonyi nap tűzében aranyló porfellegek közepette nyájak és gulyák tartottak hazafelé. Éppen akkor álltunk meg a *kastély* előtt, mikor annak ura is hazaérkezett. Graf Johann – azaz Hansi – Meran nagyon magas, sötéthajú és bajszú férfi volt, sasorra és finomvonású arca szívbeli kedvességet sugárzott. Gyermekai rácsimpaszkodtak, s amikor végre sikerült kiszabadítania magát, sorban előbb kéz-, majd arccsókkel köszöntötte a többieket, azon a jólnevelt és egyben szeretetteljes módon, ahogyan azt Felső-Ausztriában láttam először.

Ennek a helynek és lakóinak hibátlan tökélye valóságosul hat, tudom, de hát nem írhatom le másként, csak úgy, ahogy megmaradt bennem. Ottlétemnek aztán lett még egy másik dimenziója is, egy olyan váratlan fölfedezés, amely a múlt század, sőt még annál is nagyobb idő európai történelmének bizonyos részleteit hirtelen testközelbe hozta. Ezúttal is a szobám falán függő képek indítottak el a nyomon. Az egyiken Károly főherceg volt látható, amint az asperti nádasok közt rohamozza Napoleon hadát. (Bécsben, a Heldenplatzon álló szobra ugyanebben a pillanatban ábrázolja őt, vadul vágatózó paripája nyergében. Hogy meghökkenné, ha látná! Megtiltotta ugyanis, hogy életében szobrot vagy más emléket állítsanak neki.) Legelőször akkor jutott eszembe, mikor Bécsset elhagyva, a Marchfeldnél a Duna túpartjára esett a pillantásom. Pontosan ott, Wagramtól néhány mérföldnyire zajlott le a véres és diadalmas ütközet, a legelső szövetséges győzelem Napoleon ellen. Egy másik metszet a testvérét mutatta, akiről az a stájer tájszólásban fogant végtelen hosszú dal, az *Erzherzog Johanns Lied* szól, amelyet először Pöchlarnak szemközt, egy kocsmában hallottam, és azóta sokszor. Ezek ketten, és még számosan, Mária Terézia gyermekei voltak, Marie Antoinette unokaöccsei és II. Lipót fiai. A bátyjuk pedig, aki II. Ferenc néven lépett a trónra, az utolsó német-római császár volt. (Nehogy még Napoleon szemet találjon vetni rá, föladta ezt a mesés címet, és Ausztria császára lett, épp mintegy ezer esztendővel Nagy Károly megkoronázása után.)

János főherceg volt a legérdekesebb ember közöttük. Tizennyolc esztendőskorában hadjáratot vezetett Napoleon ellen, mégpedig vitézül. Bölcsen és igazságosan uralkodott különféle tartományokban, és nehéz időkben többször töltött be igen magas tisztségeket. Intelligens és határozott egyéniség volt, mélyen elkötelezte magát Rousseau eszméi mellett, és egész életében ellenezte Metternich politikáját. Szenvedélyesen szerette a havasi élet egyszerű örömeit, és ennek okán Horvátországtól Svájcig az Alpok afféle koronázatlan királyának tekintették. A szobámban lógó romantikus képen, amely 1830 körül készülhetett, erdős csúcsok közt, hegymászó botjára támaszkodva látjuk, vállán vadászpuska, gondterhelt homlokán hátratolt széleskarimájú, lapos puhakalap. Nagy

öröm e jeles Habsburgok erényeit sorolni! Bátorság, bölcsesség, tehetség, képzelőerő, igazság iránti szenvedély olyan utakra vitte őket, melyeken aztán igencsak eltértek szerencsétlen csillagzatú dinasztiájuk tetteitől. Ez a főherceg itt azzal fejezte ki csattanósan a főváros iránti megvetését, hogy egy stájer postamester lányával kötött mélyen rangján aluli házasságot. Az asszony és gyermekeik az akkor déltiroli Meran – a mai Alto-Adige-i Merano – grófia címet kapták. – Igen – mondta érdeklődésemre Ilona grófnő – ő volt Hansi dédapja –, és ez pedig itt – mutatott egy másik képre – a bájos Anna. Szegénykém, milyen boldog volt, mikor az első gyerekükön fölfedezte a Habsburg szájfórmát! (Ilona férjén nyoma sem volt ennek, és a gyerekeiknél, úgy látszott, végképp eltűnt.) Aztán türelmesen és sok humorral elmesélte a teljes történetet. Hansi gróf, aki nem messze tőlünk, karosszékében ülve dohányzott és újságot olvasott, időnként csitító megjegyzésekkel kísérte.

– Annyi tény – folytatta Ilona –, hogy mikor pár éve nagy hűhót csaptak akörül, ki lehetne a király, én bizony, bevallom, arra gondoltam, miért ne lehetne ő? – és fejével a gróf felé intett. Férje azonban rosszallása jeléül azt mondta: Ugyan, ugyan! és pár másodperc múlva halkan göcögött egyet magában, és újra az újságjába merült.

Nekivágtam megint az útnak, de közben félig-meddig azt kívántam, bárcsak másfelé vettem volna a tervezett útirányt, északkelet felé ugyanis pár napi gyaloglás a Hortobágy sivatagra vitt volna el, ahol vadló-méneselek nyargalásznak híres-nevezetes marcona csikósaikkal. (Meglépő módon ezek a sarkantyús, ostordurrogató gauchók zord protestánsok, és sztyeppei fővárosuk, Debrecen, a Reformáció kora óta kálvinista erősség.) Sajna előző nap a könyvtárszobában elcsábítottak a régi térképek, de délkelet felé is, amerre most jártam, éppen elég sivár, néptelen pusztaság kínálkozott. Száz éve az Alföld errefelé még jórészt hatalmas láphoz volt hasonló, amelyből csak itt-ott emelkedett ki valamelyest egy-egy enyhét adó oázis. A ritkásan elszórt kis falvcskák legtöbbször, a Körösladány nevű régi faluval ellentétben, múlt századi település, amely azóta létesült, hogy a mocsarat lecsapolták. A sivár elhagyatottság érzetét fokozták a katapult-szerű kutak ürbe meredező szálfái. A Petőfi által megénekelte Kúnység déli részein (sajátságos volt, ahogy könyvekben és beszélgetésekben minduntalan fölbukkantak a magyar költők nevei) a nagy esőzések gyakran elválták egymástól az alacsony halmokra épült falvakat, és valóságos kis szigetvilág alakult ki ilyenkor, amelyben csak laposfenekű csónakon lehetett közlekedni. Ezzel ellentétben viszont Szeged környékén egész vidékek júliusban és augusztusban szik-kristálytól csillogó tájjá szikkadtak, s az óvatlan utazó számára, akit a délibábok és a vágató portölcsek már amúgyis megbabonáztak, bizonyára ez az élmény lehetett a nyári látomások csúcspontja. Régebben a sekély tavacska errefelé teljesen kiszáradtak, de aztán idővel újra föltöltődtek, s némi evolúciós kihagyással ismét kizöldelt a nád, halak úszkáltak, majd megjelentek az ebihalak is, és nemsokára megint brekegtek a békák. Valóságos fölírissülés volt a délnyugat sosem változó, pontyban dús tavaira s a Tisza nyüzsgő gazdagságára gondolnom, nem is szólva a sebesfolyású Körös partján látott fiúkra, akik halomszám rántották ki a vízből a halakat. Valaha az engem most körülvevő néptelen erdő a senkiföldje volt, és betyárok tanyája: afféle kedélyes útonállóké, akik túsul ejtették az utazót, elhajtották a nyáját és a gulyát, és megsarcolták kastélyaikban a nemesurakat. Veszedelmek, legendák és szilaj tettek vidéke volt ez.

Közel jártam már célomhoz. Megköszöntem és erényesen elutasítottam az ajánlatot, hogy fölvesznek egy lovasfogatra; továbbkutyagoltam Vesző felé, és délutánra oda is értem. Lajos gróf – azaz Louis, habár mindenki beceneven emlegette – körösladányi barátaim unokatestvére volt. (Abban az időben itt Középeurópában, aki megismerkedett egy gróffal, és aztán a rokonságával is találkozott, csapatszáma találkozott velük. A wachau polihisztor roppant mulatságosan adta elő a rangoknak valóságos rendszerét, benne a magáét is. „A count és az earl itt nagyjából ugyanazt a rangot jelenti, és grófnak mondják magyarázta – tehát, ha például Tennyson Lady Clara Vere de Vereje netán a világnak ezen a táján születik, akkor könnyen lehetett volna belőle akár száz grófnak a nagyanyja is, és nem csupán a leányuk – némi szerencséivel persze. Tíz fiú anyja, akik fejenként tízet nemzenek. Az összesen száz gróf – nem pedig egy, mint Angliában.”

A házhoz vezető sétányon találtam a gróft. Nagyjából harmincöt esztendősnak néztem. Törékeny embernek látszott, enyhén remegett a teste, és szenvedő arckifejezését – amit, megkönnyebbülten vettem észre, nem én okoztam – szomorkás mosoly enyhítette. Természettől is lassú beszédét még föltűnőbbé tette súlyos autóbalesete, amely azért következett be, mert elaludt a kormányánál. Volt benne valami vonzó és megindító, s most, ahogy ezt írom, a jegyzetfüzetem végén talált vázlataimat nézegetem; jóknak ugyan nem mondhatók, de azért elkaptam valamit az egyéniségéből.

A magyaron kívül csak német nyelven beszélt. Jöjjön, nézze meg a *Trappenjeimet!* – mondta. Ezt az utóbbi szót nem ismertem. Megkerültük a házat, ahol a fák alatt két hatalmas madár álldogált. Első pillantásra liba és pulyka keverékének néztem volna őket, de nagyobbak, nemesebbek és robusztusabbak voltak, közelebből szemlélve pedig teljesen mások. A nagyobbik a csőrétől farkáig az egy yardot is jóval meghaladta. Halványszürke nyaka, vörösesbarna gallérja volt, háta és szárnya pettyezett barnás-sárga, és csőre mellől kétoldalt furcsa, nedvező bajuszféle simult hátra, mint valami légáramban lobogó pofaszakáll. A két madár méltósággteljesen sétálgatott, s mikor jöttünkre elmenekültek volna, Lajos intett, hogy maradjak a háttérben. Odament, magot szórt nekik, s a nagyobbik hagyta, hogy megvakargassa a fejét. Lajos bánatára a gazda, aki előző hónapban megtalálta őket, megkurjította a szárnyukat, de mikor a nagyobbik madár széttárt a magáét, majd szép, legyező-formájú farktollazatát is kibontotta, egy pillanatilag teljesen fehérnek látszott, majd pedig, mikor összecsukta, színes lett megint. Óriás tűzokok voltak, ritka, vadon élő madarak; tévesen a strucc rokonának tartják őket. Szeretik a néptelen, sivár vidéket, mint amilyen a pusztaság is, és Lajosnak az volt a szándéka, hogy ott tartja őket, amíg ki nem nő a szárnyuk és el nem tudnak repülni. Szerette a madarakat, és értett is hozzájuk; ez a kettő méltósággteljes léptekkel követte föl a lépcsőn, majd a szalonon és a hallon keresztül egészen a főbejáratig, és mikor becsukta az ajtót, hallottuk, ahogy kintről időnként megkopogtatják a csőrükkel.

Vacsoránál a darvak és vadlibák őszi vonulásáról beszélgettünk. Néha ékalakban, néha pedig szoros libasorban szállnak, nem úgy, mint a gólyák, amelyek – mint azt néhány héttel azelőtt láthattam – végenincs formátlan tömegben vonulnak, olyan rendezetlenül, mint a sötét középkorban a nomádok. Tudtam Lajosról, hogy kiváló lövész. Korábban a szalonkáról beszélt, s mikor már azt hittem, befejezte, nagyon lassan egyszercsak így szólt: A latin neve *scolopax*. Majd, hosszú szünet után, hozzátette: – *Rusticola*, és végül, még hosszabb szünet után, mintegy átszellemült utóhangként: – *rusticola*.

A felesége távol volt, és a vacsoránál, meg utána is, ahogy a lámpavilágnál csevegtünk, magányosság érződött a házban (gondolom, ekkor készülhettek a vázlataim, legalábbis az árnékolásból ítélve), és mikor unszolt, hogy maradjak még néhány napig, úgy éreztem, nemcsak udvariasságból mondja. De mennem kellett tovább.

A reggelit a hálósobája melletti napfényes helyiségben szolgálták föl. – Nem vagyok hajnali madár – jegyezte meg, és újabb kávét kérve fölemelte a csészéjét. Még papucsban és buggyos, régimódi hálóingben volt, amelynek a mellére diszkrét kilencágú koronát és

W. L.10 monogrammot hímeztek; szinte álmatag tempójú beszédét hallgatva éreztem, hogy alatta meleg szív dobog. Később utasításokért ki-be járkáltak az emberek, némelyik kezetszólt, s a szoba megtelt lassú fecsegéssel és nevetéssel. A jelenetben volt egy kis Moliere-i hangulat, egy árnyalatnyi a *petit lever du roi*-ból. Egy Jeeves-szerű, figyelmes komornyik adogatta neki a ruhadarabokat, és ő pedig öltözködés közben sietség nélkül, átszemelt hangon válaszgatott látogatóinak és embereinek. Végül golf-nadrágban és ragyogóra fényesített cipőben állt előttünk. A hallban fölmarkolt egy kosárból némi kukoricát, és kimentünk megnézni a tűzokokat.

– Hogyhogya nincsen botja? – kérdezte Lajos a hallban, mikor indulni készülve fölvettem a hátizsákomat. Elvesztettem, válaszoltam. Erre kihúzott egyet a tartóból, és ünnepélyesen a kezembe nyomta. – Tessék! Vesztoi emlék. Az öreg juhászom faragta őket, de már nem él. Nagyon szép, gondosan kiegyensúlyozott bot volt, köröskörül dús levélmintás faragással, s a levelek közt, a bot közepe táján, Magyarország címere állt kifaragva: a jobbboldalon a pólyák az ország folyóit jelezték, a baloldalon a hármashalom, csúcsán a kettős kereszt, a hegységeket és az uralkodó vallást. A címer fölött ott állt az apostoli korona, csúcsán a ferde kereszt. Boldoggá tett ez az ajándék. Jól is jött, mert az enyémet már egy hete elhagytam. Malek kengelyszíját kellett rövidebbre vennem, és kőris-botomat beletűztem egy bokorba, aztán pedig újra nyeregbe szálltam, és megfedekeztem róla. (Talán még ma is ott van. A vashegy ugyanis lejött róla, így akár meg is eredhetett, s azóta talán már tizenöt méteresre is megnőtt.)

Aznap estére, egy nap könnyű gyaloglásnyira, Lajosnak egy rokonánál vártak. – Hát igen – mondta Lajos – sokan vagyunk, *aber wir sind wie die Erdäpfel, der beste Teil unter der Erde* (a jobbik részünk a föld alatt van, akár a burgonyának). Nem tudtam eldönteni, hogy ez a megállapítás igen mélyértelmű-e, vagy épp az ellenkezője. Elbúcsúztunk, és mikor visszanéztem, magot szórt éppen a feléje lépegető óriás madaraknak.

A síkság egyik percben mérföldekre teljes pusztaságnak látszott, a másikon pedig már megművelt földek közt vagy zombékos réteken járt az ember, és mintha csak a pusztából nőtt volna ki, mondjuk egy viziszárnas-telep kacsái és gyöngytyúkjai között találta magát. (Néha bizony megtörtént az ellenkezője is: mondják, hogy nagy épületek akár egy-két méternyire is belesüllyedtek a laza talajba.) Sötétedés után érkeztem Dobozra, és László, Lajos unokatestvére, kitörő örömmel fogadott; a dél-Alföldön végigvonuló garabonciás híre már ide is elért, és hálistennek sose tudtam meg, hogy fenyegetésnek tekintették-e, vagy inkább valamiféle viccnek. Graf (vagyis magyarul *gróf*) László az utóbbiként kezeelt, s alig hogy leültünk egy pohár ital mellé, máris mesélnem kellett az útról neki és szőke *grófnőjének*. A gróf pirosposztag, élénk, mozgékony ember volt, az asszony pedig – hallottam róla, de kiment a fejemből – angol, sőt londoni, „mint nyilván észrevette”, mondta ő maga vidáman. Valamikor föllépett színpadokon – „de nem volt valami nagy szám”, jegyezte meg róla informátorom, táncolt vagy énekelt. Bár nem volt már éppenséggel légies jelenség, még most is meglátszott rajta, milyen csinos lehetett valamikor, s még mindig vonzó volt. Mindkettejükből csak úgy sugárzott a kedvesség. Németországban és Ausztriában, valahányszor előadtam, hogy mijáratban vagyok, a legelső kérdés mindig az volt: és hol az anyám meg az apám? Mikor megmondtam, hogy „Indiában és Angliában”, rögtön föltekintett a második: „*Und was denkt ihre Frau Mama davon?*” „És mit szól ehhez a mamája? Biztosan nagyon hiányzik neki a fia, aki egyedül járja a világot...” és ugyanígy történt ez itt is. Elmondtam, hogy minden rendben van, és hogy gyakran írok a szüleimnek.

Láthatóan aggasztotta őket a gondolat, hogy át szándékszom kelni a határon Romániába. Egyikük sem járt még odaát, mégis tele voltak előítéletekkel. „Szörnyű hely az!” – mondták. – „Mindenki tolvaj és csaló! Nem lehet megbízni senkiben. El fogják szedni mindenét, és – itt bizalmasan lehalkították a hangjukat – egész völgyek vannak, ahol mindenki vérbajos, az istenért, nagyon vigyázzon magára!” Komoly arckifejezésükből ítélve valóban aggódtak, és ettől némi rosszallás támadt bennem, de némi várakozásteli izgalom is. Már annakidején, mikor a Duna szlovákiai partján jártam, ahol az emberek többsége magyar volt, némi fogalmat alkothattam magamnak a magyarok irredenta érzelmeinek hevesességéről. Erős elfogultság élt bennük a szlovákokkal szemben; de mióta a trianoni szerződés elvette tőlük Erdélyt, Románia pusztaság emlékeire is fölfort bennük az indulat. Azt hiszem, hogy ezt az utóbbi csonkolást még keserűbben és dühösebben túrték, mint Szlovákia elvesztését, és sokkal nehezebben, mint a déli országrésznek Jugoszláviához való csatlósását. Később kénytelen leszek bővebben foglalkozni ezzel a szívtettő és megoldhatatlan problémával. Nem ez volt az első eset, hogy fölmerült a téma, így hát tudtam, milyen vad indulatok gomolyognak mögöttem.

Háziaszonyom hirtelen fölszaladt az emeletre, s egy csinos bőrtokkal tért vissza, amely valamivel nagyobbak látszott, mintsem hogy egy pakli kártya tartója lehetett volna. – „Azt akarom, hogy nagyon vigyázzon magára” – mondta. Gróf László komoran bólogatott. El sem tudtam képzelni, mi lehet abban a tokban. Átvillant az agyamon, de csak egy vad pillanatra, hogy talán valami bűvszer lehet azok ellen az egészségemet fenyegető álnok veszedelmek ellen, melyek azokban a völgyekben leselkednek rám. – Útközben mindenféle sötét alakokkal találkozhat az ember! Ezt nagyon sok évvel ezelőtt egy rajongómtól kaptam – folytatta. – Nekem már nem kell, és kérem, fogadja el. – Kihúzta hasítékából a bőr leffentyűt, s egy apró automata pisztoly bújott elő a tokból, amolyan „hölgyeknek való” fegyver. A markolatát gyöngyház berakás díszítette, és volt mellette egy doboz egészen kisméretű töltény is. A színpadon a nők ilyenek kapnak elő a retiküljükből, amikor az erényük forog kockán. Megborzongtam és meghatódtam. Aggodalmuk, amely, mint később kiderült, alaptalan volt, nagyonis valóságosnak látszott.

Másnap utamat állta a Körös. Hidat sehol sem láttam, ezért hát a parton mentem tovább, ahol valósággal nyüzsögtek a nyulak. Végül aztán akadt egy halászapadt arcú, talpig fehérbe öltözött halász, aki átevezett velem a túlpartra. A fogadóban valahogy mások voltak az emberek, és egy szláv nyelv hangzatai ütötték meg a fülem. Kiderült, hogy ezek szlovákok, akik évszázadokkal ezelőtt, a törökök kiűzése után költöztek többszáz mérföldnyire levő hazájukból erre az elnéptelenedett vidékre. Hithű ágostai hitvallású evangélikusok voltak, szemben a debreceni protestánsokkal, akik kálvinisták egy szálig.

Elszámítottam magam a távolságot illetően, és most az egyszerű azért sóhajtoztam, bárcsak föltűnne valami jármű. Nem szerettem volna elkésni, és alighogy ez a kívánság megformálódott bennem, perfelhő tűnt föl az úton, és nemsokára beért egy könnyű kétkerekű kocsi, rajta gyapjas bőrsapkás kocsis és két apáca. Az egyik kedvesnővér mosolyogva és olvasójának csörgése közepette helyet szorított nekem. Jópár mérföldet kocsiztunk, és jobbkéz felé a távolban ott lebegett Békéscsaba városa a magas kukoricaszárak közt kilátszó két ikertornyával, melyek közül az egyik a katolikus katedrális volt, a másik pedig a protestánsok templomának nagy, teamelegítőre emlékeztető zöld rézkupolája. Mire leraktak a megfelelő bekötőútnál, már mindkettő eltűnt a távolban. Mikor elárultam úticélmomat, az apácák elismerően néztek rám, és magam is büszke voltam.

Józsi (Joseph), László bátyja, e népes család feje, és Denise, a felesége, volt alföldi jötevőim közül az a két ember, akikkel már korábban is találkoztam. Ez Buda lejtőin álló házukban, egy nagyszabású és fényűző ebéd alkalmával történt. Mikor megtudták, hogy délkelet felé tartok, meghívtak a birtokukra. A harmadik, jelenlevő testvér, Pál, a diplomata, aki udvarias és kifinomult modorával egy

magyar Norpois lehetett volna, azt mondta: – Okvetlenül menjen el! Józsi igazi kiskirály azon a vidéken. Roppant furcsa egy ház, de mi nagyon szeretjük.

Mikor beléptem az óriási kapun, egy pillanatra földbe gyökerezett a lábam. A tölgyek, hársak és gesztenyék közt hatalmas tropikus fákat láttam, és magnóliákat meg tulipánfákat, amelyek éppen virágba készültek borulni. Bibliai cédrusok ágai legyezőkként söpörték a földet, és valamennyi fáról fekete és sárgarigók éneke és ezernyi galamb álmosító burukkolása hangzott. Ahogy kiértem a fák közül és közeledtem hozzá, a ház minden lépéssel egyre különösebbnek tetszett. Hatalmas, okkersárga épület volt; talán egy másik, régebbi ház helyén épült, valamikor a tizenkilencedik század utolsó évtizedeiben. Azonnal Blois, Amboise és Azay-les-tideaux (melyet csak fényképről ismertem) jutott róla az eszembe. Volt azon minden: dísztoronyok, oromfalak, barokk tetőcsúcsok, gótikus boltívek, csúcsíves és függőleges bordázatú ablakok, meredek palatetők, tornyok, melyeknek csúcsán zászló lengett, és tompított ív oszlopsorban végződő fedett lépcsők.

Nagy épületszárnyak fogták körül az udvart, és egy díszkapuhoz vezető teraszról kettéágazó, ballusztráddal szegélyezett széles lépcsősor vezetett lefelé. Mikor a *place d'armes*-hoz értem, éppen többen is jöttek le a lépcsőn, s egyikük Józsi gróf volt. László értesítette jövelemléről, ezért rögtön tudta, hogy ki vagyok. Üdvözlésül intett, és rámkialtott: – Jöjjön! Éppen maga hiányzik! – Követtem őt meg a többieket, átvágtunk az udvaron, s egy színhez értünk. – Játszott már kerékpáros pólót? – kérdezte Józsi, és megfogta a könyökömet. Valaha az iskolában, a tenispályákon játszottuk egy változatát, sétatobokkal és teniszlabdával, de eléggé lenézett sport volt. Itt igazi, méretre igazított pólóütőkkel és valódi pólólabdával játszották, és a szín pedig tömve volt ütött-kopott, de strapabíró kerékpárokkal. Az én csapatomnak Józsi volt a kapitánya, az ellenfelét egy Bethlen nevű, igazi pólójátékos vezette. Két másik vendég és két inas játszott még velünk. Gyors, vakmerő játék volt, és állandóan összeütköztünk, de óriási örömet okozott, ha jól eltalálta az ember a labdát, amely nagyot puffant, s ez csábítóan sejtetni engedte, milyen lehet az igazi sport maga. Nem is értem, hogyan lehetséges, hogy sípcsontjaink és a ház ablakai épek maradtak, holott az egyik kapu a házfal tövében volt. Az ellenfél nyert, de mi is lőttünk négy gólt, és mikor a bicajok visszakerültek a tartóikba, odasántikáltunk a lépcsőhöz, ahol Denise grófnő és a huga, Cecile, más vendégekkel együtt a ballusztrádra könyökölve figyelte a küzdelmeket.

Mekkora szerencsém volt, gondoltam később, mikor vastag pohárból szódás vizskit kortyolgattam, hogy arra jöttek azok az apácák! Valaki egy magas folyosón elkísért a szobámba, ahol, már újra kifogástalan öltözékben, az egyik velünk játszó fiatal inast láttam viszont. Tanácstalan képet vágott, mert a hátizsákomból előszedett holmi sehogysem akart vendéghez illő ruházattá összeállni. Nem tudtunk szólni egymáshoz, de elnevettem magam, mire nevetett ő is: a biciklivel való kölcsönös lökdösődés lebontotta köztünk a korlátokat. Belemerültem a hatalmas fürdőkádba.

Denise grófnő és Józsi gróf elsőfokú unokatestvérek voltak, és a családban már korábban is előfordult ilyen beltenyészet.

– Nálunk még annál is több a családon belüli házasság, mint a Ptolemájoszoknál volt – mondta nekem vacsoránál a grófnő. – Igazság szerint bolondoknak kéne lennünk. – ő is, Cecile is sötét hajú, nagyon szépvonású nő volt, és mindkettejük arcán ott láttam azt a szomorkás kifejezést, amely az egész családot jellemezte. Az őszülő, hátrakefélt hajú, finom arcú Józsi grófról ugyanezt lehetett mondani. (Egészen fiatal korában, egy búskomor pillanatában golyót röpített a mellkasába, de az hajszálnyival elkerülte a szívét.) Régimódi bordó zsakettjában rendkívül elegáns jelenség volt. Dürer családja innen, a szomszéd városkából, Gyuláról származik, mesélte a grófnő. A magyar Ajtós – (vagyis kapus) – szót önémet Thürer-re fordították, majd ebből Dürer lett, mikor a család kivándorolt és Nürnbergben arany- és ezüstműves műhelyt nyitott. Vacsora után a szalonban inas barátom roppant furcsa pipát hozott be Józsi grófnak: méternél is hosszabb cseresznyefa szára volt borostyán szípókával, a feje tajtékából készült, s már füstölgött benne a dohány. A gróf kényelmesen a csüdjére helyezte a pipa végét, és hamarosan bodor füstbe burkolózott. Mikor észrevette, hogy velem együtt egy másik vendég is tágranyílt szemmel bámulja, hozatott még két ilyen békepipát; azokban is füstölgött már a dohány, mikor néhány perc múlva átnyújtották őket, de előbb a szípókájukat vízbe mártották. Az aromatikusan dohánnyal füstölt pipák netovábbjának tetszett, ezek a pipák ugyanis egyenes és egyedülálló leszármazottai a minden levantei útleírásban és régi nyomaton megtalálható hosszúszerű csibukoknak. Annakidején, az oszmán birodalomban a törökök nargilét vagy ilyet szívtak. (A török vizipipa, ez a tekervényes jószág, mindenfelé látható volt a Balkánon, és még abban az évben, a nyár vége felé, magam is pófékeltem belőle, akár valami pasa vagy inkább hernyó, nem is egy bulgáriai szerájban. A csibuk azonban egyesgyedül Magyarországon létezett már csak. Törökországban, mint azon a télen megállapíthattam, teljesen eltűnt már, akár a handszár meg a jatagán.)

Ybl, a kastély építője, ugyancsak szabadon engedte címertani képzeletét. Mindenfelé hemzsegtak a különféle címerállatok, sisakok, koronák, süjtások, s a család heraldikus kardjai és sasszárnyai ott díszeltek a zászlókon, ágy-függönyökön és takarókon. Sir Walter Scott és Dante Gabriel Rossetti szelleme uralta házat, s mivel én kiskoromtól jól ismertem mindkettőt, várak, ostromok, címerpajzsok, bajviadalok, keresztshadjáratok azóta is mindig megdobogtatták a szívem; így aztán nálam e kastély valósága nem tévesztette el a hatását.

A kastélyt s az erdősítt parkot pipacsokkal tarkított búzamezők övezték, s egyik délelőtt, mikor ezeken keresztül hazatértünk a lovaglásból, háziasszonyom huga, Cecile, az órájára pillantva fölkiáltott: – Elkésem Budapestről! – Kikísértük egy mezőre, ahol kis repülőgép várta. Cecile beszállt, integetett, a pilóta megtekerte a légsavart, a fű lelapult, akár a haj a szárító légsugarában, s már el is tűntek. Szigi, a ház fia, föl vitt a toronyba, és elnéztük a végtelen búzamezőket, melyeken felhők árnyai úsztak át méltóságteljes némaságban. Szigi néhány év múlva Ampleforth-ba készült; milyen az az iskola? Azt válaszoltam, hogy azt hiszem, nagyon jó iskola, s hogy a szerzetesek a csuhájukra húzott fehér köpenyben bíraskodnak a meccseken. Ez a gyér információ megnyugtatta a fiút. Szétnéztem a könyvtárban, s egy eldugott polcon nagy örömmre fölfedeztem a magyar országgyűlés múlt század eleji ülésein készült jegyzőkönyvek egész sereg kötetét. Nem a tartalmuknak örültem – érdektelen szócséplés volt földtulajdonlásról, öntözésről, a kiváltságok kiterjesztéséről illetve visszavonásáról, meg hasonlókról – hanem annak, hogy mindez latinul volt. Nagy csodálkozással vettem tudomásul, hogy az országgyűlés nyelve egészen 1839-ig a latin volt, s hogy még a megyei bíróságokon is kizárólag csak ezen a nyelven beszéltek és írtak.

Tea után még az előző napinál is vadabb kerékpáros pólómeccs következett. Az egyik ütközetben teljesen összegabalyodtunk, s miközben nagynehezen épp kiszabadítottuk magunkat, a háziasszony lekiáltott felénk a ballusztráról.

Kétlovas hintó kanyarodott a lépcső aljához; a bakon kocsis ült darutollas, szalagos kalapban. A ház ura ledobta ütőjét, odament, és kisegítette az egyetlen utast, s mikor az kiszállt, meghajolt előtte. A magas, enyhén hajlott hátú jövevény József főherceg volt. Erzsébet- vagy Edward-kori divat szerint nyírt szakállt, zöld alpesi kalapot és lódenköpönyeget viselt. Az egyik közeli birtokon élt, s a Habsburgok elmagyarosodott ágához tartozott. A magyar háborús vereség és a forradalmak után, Magyarországnak abban a zaklatott korszakában rövid időre a királyság nádora lett – vagyis olyan kormányzó-féle – míg a győztes szövetséges hatalmak el nem mozdították. Háziasszonyunk jött lefelé a lépcsőn, a vendég pedig fölfelé lépegetett rajta, s reszkető hangon fölkiáltott: „Kezeit csókólóm kedves Denise grófnő”, amit meghajolva meg is tett, a grófnő pedig mély udvari bókkal viszonzotta, miközben átlósan és egyidejűleg mindketten körülbelül huszonöt centit süllyedtek a széles lépcsőn, majd, mintegy lassított fölvételen, kiegyenesedtek. Miután bennünket, izzadó, zilált golfozókat is elővezettek és bemutatnak, ismét nyeregbe pattantunk, s folyt tovább a pedálozás és

csapdosás egészen sötétedésig.

A vacsorán vászonnadrágonnál és tornacipőmnél némileg illendőbb kölcsön-ruhában vettem részt. Utána a főherceg is velünk csibukozott, s az illatos dohány füstje máig is átjárja bennem annak az estének s az utolsó nagy-síksági háznak az emlékét.

Valaki azt mondta, habár kétlem, hogy igaz lett volna, hogy a román hatóságok gyalog nem engedik át az utast a határon; a határátlépésnek vasúton kell történnie. Ezért másnap gabonatóblákat kerülgetve Lökösháza felé vettem az irányt, ez volt az utolsó állomás a határ innenső oldalán. Néptelen vidék, csak néhány elszórt tanyát és megszámlálhatatlan pacsirtát látni arra; a gabonatóblák legelőkkel váltakoztak. A hátizsákom egyik zsebében megtalált iránytűvel délkelet felé igyekeztem, amerre dűlőutak egész szövevénye vitt; rezgőnyárfák kis ligetei s gyakorta posványos részek mellett gyalogoltam el, és a póling hangját hallottam. A falusi ösvényeken kislábák és kiskacsák totyogtak szüleik után. A forgalom csupán szamárfogatokból és hosszú, ponyvás szekerekből állt. Kenderszőke szlovákok hajtották ezeket jó tempóban, és egymás mellé befogott, három kesesörényű és farkú, izmos ló húzta őket, mintha csak trojkák lettek volna. A lószerszámot bíbor bojtok díszítették, és kétoldalt kötélre fogott mén- és kancacsikók poroszkáltak szaporán, hogy lépést tudjanak tartani. A síkságon mindenfelé bagoly szólt. A naplemente közeledtével letanyáztam egy szalmakazalban. A csúcsa alatt, úgy kétharmad-magasságban széles párkányt képeztek rajta, és szerencsémre otthagyták a létrát. Egykettőre fölmásztam, és kicsomagoltam az O'Kigyoson kapott vajás zsemleket, füstölt disznóhúst és körtéket, majd kiittam a már délben kibontott bort. A hirtelen magánytól, s attól, hogy egész heti vídám társasági élet után most a madarakkal térek nyugovóra, elfogott a szomorúság, de kárpótolt a tény, hogy immár negyedik alkalommal kint alhatom a szabadban, és az is vigasztalt, hogy az útnak egy újabb fejezete előtt állok. Betakaróztam a kabátommal, fejem alá igazítottam a hátizsákom, és cigarettáztam – de óvatosan, nehogy illatos fészkeimet lángra találjam lobbantani. Igyekeztem derűs gondolatokkal szórakoztatni magam. Akárcsak az első dunaparti estémen, most is elfogott ugyanaz a szinte mámoros érzés, hogy a világon senki sem tudja, hol vagyok, ezúttal még csak egy disznópásztor sem. És bár sajnáltam elhagyni Magyarországot, de ragyogó távlatok álltak előttem. Hála Istennek, ez még nem a búcsú a magyaroktól, mert Erdély nyugati peremén előre megbeszélte pihenőhelyek várnak rám. Azért némi nyugtalanság és lelkifurdalás is gyötört, mert hiszen megfogadtam, hogy csavargóként vagy zarándokként vagy vándordíákként fogok élni, árokban, szénaboglyákban alszom, és csakis hasonszőrű alakokkal barátkozom. Ehelyett, tessék, kastélyról kastélyra jártam, tokajit iszogattam csiszolt kristály poharakból, főhercegek társaságában méteres szárú csibukból fújtam a füstöt, ahelyett, hogy csavargókkal osztoztam volna olcsó, mellbevágó cigarettán. Ám ezek az elhajlások nem voltak társadalmi fölkapaszkodásnak nevezhetőek, hiszen az kemény munka eredménye szokott lenni; az én emelkedésem erőfeszítés nélküli volt, akár a léggömbbé. Az önvád nem volt hát nagyon erős. Elvégre Aquitaine-ben és Provence-ban is mindig a kastélyok körül lebzseltek a vándordíákok; én pedig, magyaráztam tovább magamnak, akár valami társadalmi békaember, szinte mindig alámerülök a végén.

* * *

A pipacsokkal tarka, zöld-arany búzamezők lassanként elszíntelenedtek. A leszálló vörös napkorong minthacsak egy mérleg egyik serpenyőjébe hullott volna, egyidejűleg a láthatár fölé billentve a másikat: fölkelte a narancsszínű hold. Még csak két napja, hogy kikerekedett, s most egy erdő mögül tűnt föl; ahogy kúszott fölfelé az égen, úgy tűnt el fényéből a vörös, s a búza is fémes, tuskés tengerként derengett már a szürkéségen.

Az erdőben fölébredt egy bagoly, s valamivel később zörgés fordított vissza az álom határáról. Szárak és kalászkok suhogtak egymáshoz dörzsölődve, s két halvány alak sündörgött elő, megtorpant, és megbűvölten bámulta egymást. Nyulak voltak. Sokkal nagyobbak látszottak, mint a valóságban, s a holdtól megbabonázva, főlegyenesedve, fülüket hegyezve, mozdulatlanul ültek a fényben.

Fordította és közreadja: *Vajda Miklós*

Részlet az Erdők s vizek közt címmel az Európa Kiadónál 2000-ben megjelenő könyvből.

1. Mai modem térképemen Irsát látok, de a nevek néha változnak, és régi térképemnek ez a bizonyos négyzete a sok ki- és összehajtogatás folytán elrongyolódott, kiszakadt és régesrég elveszett. Akkori hevenyészett jegyzetem "Albert-Irsá"-t mond, ezért hát ennél maradok, s megkockázatom.
2. A dolog annál is furcsább, mert a román és a magyar cigányok "pa"-nak mondják a vizet; az *n* valahogy fölszívódott belőle. Én mégis úgy hallottam. Az eltűnt betű talán ott lebeg azért a tudatalattiban, akár az atavisztikus, szellem "-s" a francia circumflex helyén.
3. George Borrow (1803-1881) angol író, utazó és nyelvész regénye. Borrow kiadott egy cigány szóútárt is. (A ford.)
4. Akkor még nem tudtam, hogy "petáli" vagy "pétalo" újjörögül patkót jelent, s akkor kerülhetett a roma szókincsbe, mikor a cigányok egy vagy két évszázadig valószínűleg a bizánci birodalomban éltek. A görög szó eredetileg azt jelenti: *levél*, s ebből jön mind a *petal* (szírom, vagyis levél) mind a patkó, mivel Görögországban, sőt az egész Levante területén még ma is vékony, levélformájú acéllemezzel patkolják a szamarat. A szamar és az öszvér patkolására használt modem, üres félkör-patkó újabb fejlemény lehet, mivel arra is a régi elnevezést használják.
5. A magyarok ilysféleképpen ejtik: Lóyosh.
6. Honi folyójuk, a szibériai Irtsiz mentén "kipcsákoknak" nevezték őket. Dél-Oroszországban pedig "polovci"-nak, s innen a *dances polovtsiennes* az "Igor herceg"-ben.
7. Ez a ház Baleniben, Moldávia Covurlui nevű vidékén, a Prut közelében volt.
8. R. F. barátom figyelmeztetett, hogy ezügyben nem szabad elhamarkodottan következtetni. Mint sok más hasonló dolog Magyarországon, ez is lényegesen bonyolultabb, mint amilyennek látszik.
9. Mint például egy Esterházy, vagy egy Sándor grófot, Pauline Mettemich apját; később pedig, bár ő Bohémiából származott, az Országos Nagydíj-győztes Kinskyt.
10. A magyarban a vezetéknev elől áll, utána áll a keresztnév.

Zelei Miklós

A kettézárt falu

Nagyszelmenc-Kisszelmenc ungvideki ikerfalu nagyszelmenci részét már a XV. században említik, Kisszelmenc a középkor második felében alakult faluvá, neve a mohácsi vész után tűnik fel. Az ikerfalu évszázadokon át egybeépülve, szerves egységként élte az életét, a trianoni békeszerződés után Csehszlovákiához került, 1938-44 között újra Magyarországhoz tartozott, ezután a szovjet-csehszlovák határral kettézárták. 1944. november 26-án – amikor a vidéken még folytak a harcok – Munkácson összeültették a Népbizottságok I. Kongresszusát, amely kényszerszavazással mondta ki „az ősi ukrán földek”, Kárpátalja és Szovjet- Ukrajna „újraegyesítését”.

A határügyeket a 4. ukrán front politikai tisztjei intézték, gazdasági érvekkel, fenyegetéssel és csábítással vették rá a kisszelmenci bírót, hogy írásban kérje a falurész felvételét a Szovjetunióba: „Ha itt lesz a határ, a nagyszelmenci gazdák földje is a maguké lesz”. Ugyanakkor a nagyszelmenci bírót is hosszan agitálták, hogy írjon alá hasonló felvételi kérelmet, ő azonban erre nem volt hajlandó. Mire leváltották, és megfelelő személyt találtak volna a helyére, addigra a határkérdések lezárultak. A Szovjetunió széthullása és Csehszlovákia szétválása után Kisszelmenc jelenleg Ukrajnában, Nagyszelmenc Szlovákiában van.

Kronika obce

Veľké Slemence

Okres: Trebišov

Kraj: Východoslovenský

Az 1967-ben megkezdett nagyszelmenci krónika nem tér ki arra, hogy az ikerfalut a határral mikor, hogyan zárták ketté. A tényt közli, hogy a községben a közbiztonsági szervek határvédelmi alakulata működik, s a lakossággal karöltve védi a határ sértetlenségét, valamint a magán- és szocialista vagyont. Az alakulat parancsnokai: Szovják Vaszily, Pribula Ján, Doratovie Pavel, 1966-tól Pastrnák Ján.

1966-ban a lakosok kérelmére és a közbiztonsági szervek javaslatára a határkörzetben megindul az államhatáron való átkelés fontos családi ügyekben. Így a polgároknak már nem kell Mátyócsra átjárni, mivel a községben is engedélyezik az átkelést. Komolyabb határsértés a lakosság részéről az 1966-os évben nem történt.

1967

Júniusban megkezdődött a kelet-szlovákiai síkság rendezésének második szakasza. A község határát csatornázták. A csatornákból kikerült földből betöltötték a Kertalja utca, az úgy nevezett Gödrök köz egy részét, 12 000 Kcs értékben. Ugyancsak feltöltötték a község alacsonyabban fekvő utcáit, a park mellett a Benyiczky kanyart, a Lókákat. Ezt az alkalmat a polgárok is felhasználták arra, hogy feltöltsék mélyebben fekvő telkeiket.

A helyi nemzeti bizottság kiköveztetta a park melletti mellékutcát, az újonnan épült szövetkezeti irodához vezető Győzelem utcát, javíttatta az országhatárhoz vezető utcát és a Szoroskát.

1969

A nemzeti bizottság megjavíttatta és óvodává építtette át a volt csendőrlaktanya épületét, mintegy 110 000 Kcs értékben. Portalaníttatta az államhatár felé vezető utat és a park körüli utcát, 150 000 Kcs értékben. Kivülről javíttatta és festette a kultúrházat, belülről festette az iskolát és az ablakait 40 000 Kcs-ért.

A község központja a közepén lévő tér. Utcái: a Dobóruszkából Ptruksa felé vezető aszfaltozott út, a Fő utca; az államhatárhoz vezető út, a Felszabadulás utca; a szövetkezet irodájához vezető út pedig a Győzelem utca. A Szoroska Május 1. utca, a csendőrlakások utcája a Lenin utca. A nemzeti bizottság munkáját bírálja, hogy az utcák és a kerítések építése nem irányított, azok nem szimmetrikusak, nem esztétikusak.

A községben 7 tagú közbiztonsági határvédelmi szervezet (csendőrség) van, parancsnokuk Pastrnák Ján főhadnagy.

1971

A nyár folyamán befejeződött a községi utak (a határ felé vezető út, a park körüli út, a Szoroska, a szövetkezet irodájához, és a csendőrlakások előtt vezető út) portalanítása, aszfalttal való bevonása, mintegy 300 000 korona értékben. Fatartó készült az óvodához. Az év folyamán javították ki a községet bekötő állami műutat is.

1973

A községfejlesztés terén ebben az évben továbbépítették a járdát, körülbelül 500 méteren, és pedig Tóth Jánostól az országhatárig. Befektetés 55 000 korona, a mű értéke 80 000 Kcs.

(1974

Ötven darab vasrudat betonoztak be az utcák mentén, amelyekre az állami zászlókat tűzik ki a jelentősebb állami ünnepek alkalmával. A szemléltető agitáció – plakátok kiragasztása – céljából hat darab vasállványt építettek.)

1990

Január hideg idővel kezdődött. Községünk legidősebb lakosa 9-én este 11-kor váratlanul meghalt. Iván M. József 100 évet és 6 hónapot élt. Ő volt az első a faluban, aki ilyen sokáig élt.

A politikai változás községünk életében is változásokat hozott. Megszűnt a helyi pártszervezet vezető szerepe. Megalakult a helyi akcióbizottság, azaz a „politikai fórum” – Nyilvánosság az Erőszak Ellen.

A január 13-án tartott polgári fórumon a következő gondolatokat fogalmaztuk meg:

1. A gáz bevezetése.
2. Kultúrház építése.
3. Orvosi rendelő, fogászat helyreállítása.
4. Új üzlethálózat építése.
5. Rokonlátogatás engedélyezése a falu határán túl.

A kérelmeket jegyzőkönyvbe foglaltuk, és továbbítottuk a járásra.

Május 12-én este fél nyolckor az Együttélés és a Kereszténydemokrata Párt választási előadást tartott. Az Együttélési Mozgalom nagykaposi vezetője arról beszélt, hogy a határokat nem ide-oda kell rakosgatni, hanem fel kell nyitni, hogy szabadon járhassanak az emberek. Elképesztő, hogy egy falut kettévágjon a határ.

Községünkben nagy esemény történt. Szeptember 9-én megengedték a lakosságnak, hogy átlátogasson a rokonokhoz Palágykomorócra, búcsúba és templomszentelésre. Ruszkánál volt az átkelés, de így is rengetegen mentek. Csupán személyazonossági igazolvány kellett, és reggel 8 órától 9-ig átléphetünk a szovjet határt. Vissza délután 4 és 5 között. Negyven év után beleegyeztek, hogy egymás nyakába boruljon rokon, szomszéd, ismerős.

Október 7-én tartották Ruszkában Dobó István halálának évfordulóját. Ennek tiszteletére és az ünnepségre meghívót küldtek a határon túli szomszéd községeknek: Palágykomoróc, Kísszelmenc, Gállocs, Palló, Szürte, Téglás, Csap... A vendégek ugyanúgy jöttek át, ahogy az itteni lakosság ment oda.

Október 28-án este 6 órai kezdettel az Együttélés és a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom gyűlést tartott. A gyűlésen vendégek is részt vettek, mégpedig Magyar Ferenc, a Kereszténydemokrata Mozgalom parlamenti képviselője. Lizák Péter megköszönte Magyar Ferenc úrnak a közbenjárását, hogy átmehettünk Palágykomorócra a katolikus templom szentelésére és a búcsúra. A palágykomoróci templom újra megnyitotta ajtaját az embereknek.

1991

Május 19-én községünket meglátogatták a szovjet határon túli falvakból (Gállocs, Palágykomoróc, Kísszelmenc) azok, akiknek hozzátartozóik vannak ideát. Május 19-e községünkben nemcsak pünkösöd első napja, de a búcsú ünnepe is. Csak az időjárás nem volt kedvező, a levegő nagyon lehűlt, 9-10 fok meleg volt, s hideg szél is fúj.

Május 26-án községünk néhány lakosa meglátogatta rokonát, ismerősét a szomszédos Kísszelmencen, ahol aznap tartották a búcsú ünnepét. Résztvehetek a palágykomoróci emlékműavatáson is. Annak a harminc helybelinek állítottak emléket, akik az 1945-ös elhurcolásból nem tértek vissza. Mindegyik halottért megszólalt a harang, nevüket felírták az emlékműre.

1992

Október 25-én vasárnap délután községünk lakosai nagy szeretettel emlékeztek meg a második világháború áldozataira, elhunyt szeretteikre, hozzátartozóikra, ismerőseikre. Emlékükre a parkban emlékmű állítatott a lakosság jótékony adományából, valamint a községi önkormányzat költségeiből.

„Az igazak emlékezete áldott.”

(Példabeszédek 10.7a)

Egy órától hangszórón visszaemlékezést közvetítettek az elhunytakra, és énekek hangzottak el harmonika kíséretében:

Szeressük egymást gyerekek, hisz a szív a legszebb kincs.

Ennél szebb szó, hogy szeretet, a nagy világon nincs.

Az élet úgys tovaszáll, a sír magába zár.

Szeressük egymást gyerekek, hisz minden percért kár...

Az énekeket követte a harangszó, csenditással, mint a halottaknak szokás.

Pünkösdkor Nagyszelmencben minden évben megtartják a görög katolikus templomban az úgy nevezett templomi búcsút. Az idei pünkösdön a templomi búcsú nagyobb processzióval történt, mint máskor. A helyi lelképásztoron kívül jelen volt még a kerületi esperes Dobráról, egy szerzetes Magyarországról, és a meghívott hívek a kárpátaljai Palágykomorócról, ahol 1991. szeptember 7-én a nagyszelmenci görög katolikus hívek vettek részt volt anyaegyházuk templomának szentelésén. Palágykomorócról körülbelül háromezren jöttek át a nagyszelmenci búcsúra. E nap örömnapp volt a hívek számára, mert a testvérek, a rokonok és a barátok szeretetvendégségben is találkozhattak.

(Nagyszelmenc krónikájában az 1993-as évről és a következőről 1994 végén semmilyen bejegyzést sem találtam, a krónika azután már nem jutott a kezembe.)

1995

Júniusban vagy két hétig a nagyszelmenci iskola kémiai szertárában laktam, 13-án kedden déltáját az iskolaigazgatóval beszélgettem, tetszett neki az elgondolás, hogy hívják meg ezen a nyáron a kísszelmenci gyerekeket egy kéthetes táborozásra. „ők is lakhatnának itt az iskolában!” – mondta az igazgató.

Csörgött a telefon. A nagyszelmenci polgármester engem keresett, hogy szeretne valamit megbeszélni, menjek föl a község házára, „de minél hamarabb”. Vártam egy fél órát, s azután gyalog indultam el hozzá. Már kinn állt az ajtóban, csillogott a szeme, s mondta, hogy van egy kis probléma: „Itt tartózkodik a faluban, bejelentkezés nélkül, veszünk fel egy jegyzőkönyvet, hogy mi célból, milyen tevékenységet fejt ki”. Bementünk egy irodába, világosból sötétbe lépve nem tudtam megkülönböztetni az arcokat, de láttam, hogy ül bent valami egyenruhás is. És nagy röhögés, ott van V. P. Kísszelmencből, meg egy kistéglási ismerőse, vodkának rendesen. Az egyenruhás a helyi csendőrparancsnok.

V.-ék azért tették meg Kísszelmencről Ungvár–Felsőnémeti felé a hetven kilométeres kerülőt, hogy a nagyszelmenci polgármestert és a szlovák csendőrparancsnokot meghívják a falugyűlésükre. A kísszelmenciek ugyanis már régóta szeretnék, ha a falu két része között, a 342-es határkőnél havonta egyszer felemelnék a sorompót, hogy újra megnyíljon a gyalogos határátlépés lehetősége. De amikor ennek érdekében az ukrán hatóságokhoz fordulnak, ez a rendszeres válasz: „Szlovák nyelven hotyját!”

A nagyszelmenci polgármester és a csendőrparancsnok megígérte, hogy elmegy Kísszelmencre, és el is fogják a falugyűlésen

mondani, hogy ők szintén pártolják a kishatárátlépő megnyitásának gondolatát, azután ki-ki a saját hatóságainál, Kijevben illetve Pozsonyban intézi, amit kell. Rögzítették az időpontot: 1995. június 25. vasárnap délután 3. V. barátom ezután azzal zárta le a gyerektábor ügyét, hogy nem kell ilyesmiket szervezni, mert úgyis nyílik most már a határ. Megbeszéltem vele, hogy a falugyűlésekre én is kimegyek.

Egy hét múlva újra találkoztam a nagyszalmenci iskolaigazgatóval, aki visszakozott a tábor ügyében, mondván, hogy várjunk ezzel, amíg lefutnak a bajok az iskolaügyben. Inkább sítábort, majd a télen.

Azán telefonáltam V. P.-nek, lesz-e falugyűlés, menjek-e. V. volt bent a járásnál, hogy a falugyűlésre meghívja Andrusz járásfőnököt. Csak a helyettesével, Szejkovszkaja Natáliával tudott beszélni, aki kistéglási születésű magyar. Szejkovszkaja járásfőnök-helyettes asszony elmondta neki, hogy ők most nem tudnak ezzel foglalkozni, mert Kárpátaljára jön Kucsma elnök, és arra készülnek. Hatalmas ciroksöprűkkel napok óta takarítják az utcákat, hogyha Kucsma június 21-én szerdán elhajt rajtuk, tiszták legyenek. Egy héttel el kell a falugyűlést halasztani. V. P. kiballagott a Kis- és Nagyszalmencet kettézáró sorompóhoz, odahívatta a túloldali polgármestert, hogy 1995. július 2-a vasárnap az új időpont, át tudnak-e menni? Át.

Június 30-ikán reggel negyed hatkor fölhívtam V.-t, hogy induljak-e a vasárnapi falugyűlésre? Az ukrainai áramszünetek miatt csak korán reggel lehetett odatelefonálni, napközben és este reménytelen volt.

– Nem lesz gyűlés, ne gyere. A járásnál azt mondták, hogy úgy sincs pénz a határyitásra, kár bolygatni az embereket. Parkolót kell csinálni, oda kell vezetni a vizet, villanyt, vécét építeni... Vagy kétmilliárd kuponba kerülne. Mátyóc–Pallónál is eldöntötték, hogy lesz átkelő, mégse tudják megnyitni, mert nincs rá pénz.

– Erőltetni kellett volna. Álljanak ki a hatóságok a falu elé, jelentsék ki, hogy ők is egyetértenek a határátkelő megnyitásával, szülessen erről egy nyilvános határozat, és záradékolják, hogy a költségekre minél hamarabb elő kell teremteni a pénzt.

– Hát tudod, hogy mindent egyedül csinállok. Nem segít nekem senki semmit, egyetlen egy hivatalos ember be nem jött velem a faluból Ungvárra, a járáshoz. Ott különben is azt mondták, hogy ha majd újra tárgyalunk erről, mert én napirenden fogom tartani, ne falugyűlést rendezzünk, oda nem szívesen jönnek el, mert csak összezsúfolódnak az emberek, és össze-vissza kiabálnak, hogy nincs víz, nincs út, nincs a gáz bevezetve... Inkább szűkebb körben tartsunk majd egy kerekasztal-beszélgetést arról, hogy mit lehetne tenni. De ősznél hamarabb elő se vegyük ezt a dolgot.

Kedves Battyá!

Kisszalmenc, 1996. X. 29.

Áhányszor a telefon vasárnap reggel megcsörren: Kalifornia! De sose Battyá szól bele. A leveleimre se kapok választ, pedig már kettőt is írtam.

Tudatom Önrel, hogy mi hála a jó Istennek egészségesek vagyunk, amit viszontkívánunk magának is a jó Istentől. A sok munkának lassan vége lesz. A szeptember igen kibabrált velünk, mert nagyon sok eső esett, és a betakarítás egy kicsit elmaradt. Két hete szedtük ki a répát, itt voltak az anyósék is segíteni. Megemlegettük, hogy Battyá akkor járta be a határt, mikor kapáltuk.

Még a kukoricát nem törtük le, meg egy kis búza maradt még bevetni. Na, de jó az Isten, megsegít, hogy mindent sikerüljön elintézni. Itt van a közös barátunk, elhozta Battyá levelét és a fényképet. Most még egyszer írok, remélem, ezt megkapja, mert megkérem a barátunkat, hogy ő adja fel Magyarországon.

Itt nálunk az egész falu megemlegeti Battyát ma is. Az egyik katolikus újság is megemlékezett Battyáról, megírták, mikor volt Ráton első áldozó, hogy Ausztriában és Magyarországon tanult teológiát, azután Mindszenty bíboros úr pere idején Battyát is elfogták, megkínózták, és csak 1956-ban tudott Magyarországról elmenekülni. Ezekről a dolgokról nem beszélt nekünk eleget! A templomudvaron a mise után, ha megállunk, mindég valaki megkérdezi, hogy van, mit tudunk magáról. Nagyon sokáig nem tudtam mit mondani, mert nem kaptunk levelet és nem is beszélünk. Most végre megnyugodtunk, és mindenkinek elmondtam, hogy Battyá szerencsésen megérkezett. Az anyósék is megkapták a levelet és a fényképet. A gyerekek is nagyon sokszor mondogatják, hogy Battyá hiányzik nekik. Az angol tanulás is megy lassan, már tudják az ábc-t!

Annyit hálálkodik Battyá a vendéglátásért. Gondolom, hogy észrevette, nem volt a terhünkre. Úgy hozzánk nőtt, míg itt volt, hogy mikor elment, már nagyon hiányzott. Nincs olyan óra, meg főleg az asztal mellett, hogy ne emlékeznénk meg még ma is magáról.

Nálunk már elég hideg van, voltak már kisebb fagyások is. Ha befejeződik a munka, több időnk lesz a gyerekekkel is foglalkozni. Átadtam az üdvözlét az anyóséknak, megvannak ők is. November elsején fogja Béla atya megszentelni a keresztet, amit a temetőben állítottam.

Szeptemberben megtörtént nálunk az új pénz bevezetése. Már nem vagyunk milliomosok. A kupon helyett az új pénz a griveny, 1 griveny 100 000 kupont ér, 1 dollár pedig 1 gri 80 kopekot. Úgyhogy most már nagymama sem kap kolhoznyugdíjnak százazreket, hanem csak 37 grivenyt. Ugyanannyi, csak levették belőle a sok nullát, de azt se fizetik ki neki, csak több hónapos késéssel. Negyven év kolhozmunka jutalmaképpen megélni se tudna, ha nem állnánk mellette. Pedig mi is elvesztettük mindenünket. Amikor szétesett a Szovjetunió, a takarékbba tett pénzünk teljesen elvesztette az értékét. Mintha ellopták volna az addigi életünk munkáját.

Mondta a barátunk, hogy beszélt Battyával telefonon. Mi is nagyon szeretnénk, én meg is próbálom, elkértem a számot. Tudom, hogy Battyá még gondolkodik a költözésen. Mi is nagyon sokszor felemlítjük! Meg is értem, hogy Battyának nehéz dönteni. Hiszen meg van szokva a jó meleg Kaliforniához. Itt volt nálunk, látta a körülményeket. Most is petróleumlámpa mellett írom a levelet, mert minden nap kikapcsolják az áramszolgáltatást. Egyik nap délig, másik nap déltől este 8-10-ig. Szombat és vasárnap sem kivétel. Ezért a feleségemmel úgy beszélünk meg, ha Battyá úgy határoz, hogy ide nem költözik hozzánk, költözzön hozzánk Magyarországra úgy, hogy mi megyünk oda. Nagyon szépen kérem, válaszoljon őszintén, hogy tudjuk magunkat mihez tartani. A választ küldje a magyarországi címre.

Zárom soraim, maradunk szeretettel, akik sokat gondolnak magára és sokszor csókolják:

a V. család

A levelet megkaptam, amiben jól leírtatok mindent. Teljesen megértettem, jól esett, hogy föl hívtatok kétszer is. A telefonon mondtam nektek, hogy nekem egy hónappal ezelőtt nagy karambolom volt. A kocsimat teljesen összeroncsoolta, és engem a mentő kórházba vitt. Hála Istennek csonttörésem nem volt, de sok zúzódás lett a testem különböző részén. Az orvoshoz járok hetente kétszer-háromszor. Egy új kocsit vettem, mert itt kocsi nélkül nem lehet létezni.

És ott nálatok mi az újság? Gondolom, hogy beállott az őszi, és jön a tél.

Ha nem tudnék imi karácsony előtt, hát kellemes karácsonyt és boldog új évet kívánok mindnyájatoknak.

Üdvözetemet add át a rokonoknak, barátaimnak és a papságnak is.

Szeretettel csókol mindnyájatokat a
Csendes-óceántól:
Bátyátok

Kedves Bátyya!

Kisszelmenc, 1997. III. 20.

Kívánom, hogy levelem a legjobb egészségben találja. Lassan elmúlik a tél nálunk is. Még éjszakánként van fagyás és a szél is nagyon fúj már egy hete, teljesen téli az időjárás. Most van egy kis időm, hát írok Bátyyának egy pár sort. Sajnos a múlt év igen rossz év volt a számunkra. A telep disznóállományának a fele sajnos kidöglött, nagy volt az éves ráfizetés, ezért úgy határozott a vezetőség, hogy mindent felszámolnak. Tehát április 1-től munkanélküliek leszünk az asszonnyal együtt, mind a ketten, sajnos. Munkahely, sajnos, egyelőre nincs kilátásban. Megpróbálunk komolyabban a földdel foglalkozni. Csak az a baj, hogy mindenféle technika, gépek, már drágábbak itt, mint külföldön. Ezért megpróbálok egy pályázatot megpályázni Budapesten 10 000 dollárra, amit öt éven belül kellesz kisebb összegekben visszafizetni, csak még a kamatot nem tudom pontosan. Persze, még az sem biztos, hogy megkapom. A pénzt arra akarnám fordítani, hogy veszek egy kombájnt. De nem tudom, érdemes-e, mert itt nálunk a gyerekek jövője, sajnos, nincs biztosítva. A tanítás annyira felületes, hogy fogalom. Nincsenek tankönyvek, a programot csak a tanítók állítják össze. A fizetésük kicsi, ezért nem törődnek eleget a gyerekekkel. A kilátásaink siralmasak. Na, de jó az Isten és csak megsegít, és valahogy megleszünk. Hála Istennek jó egészségben vagyunk. Igaz, az influenzán mind átestünk.

A rokonság is megvan elég jól, nem betegek. Karcsi lerakta a fundamentumot a múlt nyáron. Imi is jól van, ha sikerül, akkor vele ketten kivesszünk egy nyári szezonra egy kombájnt árendába. Igaz, elég sokat kellesz érte fizetni, de ha az Isten megsegít, akkor megéri.

Zárom soraim, maradunk nagyon nagy szeretettel, akik nagyon sokat gondolnak magára, és sokszor csókoljuk, kellemes húsvéti ünnepeket kívánunk:

a V. család

A választ küldje, Bátyya, a magyarországi címre!

Kedves Bátyya!

Budapest, 1997. V. 27.

A levelét megkaptuk, örülünk, hogy jó egészségben van, amit mi is elmondhatunk magunkról.

Az asszonnyal folytatott telefonbeszélgetése után eljöttem Budapestre, hogy kiderítsem, milyen áttelepülési lehetőségek vannak Magyarországra.

Megtudtam, hogy a Magyarországra való áttelepülésnek két lehetősége van. Az egyik igen bonyolult és több évig is eltart, kettőig biztosan, de ha az embernek nincs szerencséje, és a dolgok akadoznak, akkor lehet abból három is. Amikor pedig Magyarország belép az Európai Unióba, akkor ez a forma annyira meg fog nehezedni, hogy szinte lehetetlen lesz kiköltözni.

Az első lehetőség a közös áttelepülés, amikor az ember kéri Magyarországra honosítását azon az alapon, hogy magyar, és a szülei, nagyszülei ugyancsak mind magyarok, és magyarországi illetőségűek voltak. Mindezt hosszadalmas úton, a mi esetünkben szlovákiai levéltárból beszerzendő papírokkal, bizonyítani is kell. De ez mind kevés, egyúttal bizonyítani kell azt is, hogy a magyarországi megélhetéshez van anyagi háttér. Amikor az összes papír összejött, Ungváron az áttelepülési kérelemmel együtt mindet be kell adni a főkonzulátusra, és elkezdhet az ember, családotul, várakozni, hogy mikor mondják: igen.

Gyorsabb a pénz útja. Akinek magyarországon cége, például Kft.-je, vagyis korlátolt felelősségű társasága – németül GmbH, angolul Ltd. – van, az rögtön kap családotul, lényegében korlátlan időtartamú tartózkodási engedélyt. Ha pedig valaki magyar, a honosítást, az állampolgárságát Kft. vagy más cég tulajdonosaként Magyarországon lakva intézheti. Napok alatt lehet Kft.-t alapítani, ha megvan hozzá a pénzügyi fedezet, amiből az következik, hogy cégalapítás segítségével hetek alatt az egész családommal együtt át tudok költözni Magyarországra.

Kft.-énk azonban nincs.

De Bátyya a telefonban komolyan utalt rá, hogy anyagiakban segíti Magyarországra az áttelepülésünket. Úgy gondoljuk hát, hogy számíthatunk Bátyya segítségére, hiszen a telefonban olyan felajánlást tett nekünk, ami Magyarországon elegendő egy ház megvásárlására. A pénz Magyarországra juttatásának járható útja nem a csekk-küldés, hanem az átutalás. Van Magyarországon devizaszámlánk, amelyre a világ bármely országából lehet pénzt átutalni. Mellékelem a bank címét, a folyószámlaszámot, és a

bank telefonszámát is, de telefonon biztosan csak általános tájékoztatást fognak adni, és a mi folyószámlánkról semmiféle felvilágosítást nem nyújtanak, hiszen, mint azt Bátya bizonyosan tudja, a banktörvények ezt nem teszik lehetővé. Így van ez Amerikában is. Mihelyt a pénz a folyószámlán van, azonnal tudunk házat venni, s ezután az egész család hivatalosan átköltözhet Magyarországra.

Mi magyarok vagyunk, s így az átköltözés után, a biztos egzisztencia birtokában egy éven belül megkapjuk a magyar állampolgárságot.

Ennyi volna röviden az átköltözés ceremóniája, most már Bátyán múlik, hogy mikor vághatunk bele.
Zárom soraim, maradunk szeretettel, akik nagyon sokat gondolnak Bátyára, és sokszor csókolják:

a V. család

Kedves V. Család!

Kalifornia, ..., 1998. VII. 20.

Sajnos én innen nem tudtalak megkapni telefonon titeket, mert ti a határon laktok, és Ungvárról nem kapcsolnak benneteket. Úgy gondolom, hogy közös magyarországi barátunk segítségével keressetek ott magatoknak egy megfelelő házat, előlegezzétek le, és én akkor elviszem vagy elküldöm a pénzt. Nekem az egészségem nem a legjobb ahhoz, hogy veletek szaladgáljak. Megpróbáltam megtalálni a New York Bankot, aminek Budapesttel van kapcsolata, azonban harmincöt New York Bank van New York-ban. Én már több, mint száz dollárt költöttem a telefonálásra, hogy megtaláljam a megfelelő bankot. Ha a ti budapesti bankotok meg tudná adni a címét és a telefonszámát annak a banknak New York-ban, amelyikkel ők kapcsolatban vannak, az nagy segítség lenne számomra.

Itt küldök egy száz dolláros csekket, amint megígértem. Írjatok minél hamarabb, vagy hívjatok.
Szeretettel üdvözöl mindenkit:

Bátyátok

(Kedves Barátom,
hosszan írt budapesti leveleteket megkaptam, és megértettem belőle mindent. A probléma az, hogy én nem tudom az ottani körülményeket, és ti nem tudjátok az ittenit. Légy szíves továbbítsd ezen levelet és a csekket. Üdvözöl öreg barátod!)

Kedves Bátya!

Budapest, 1998. VIII. 7.

Augusztus 4-én jött meg a levele, s benne a csekk, 10-én megyek Kárpátaljára, úgyhogy rögtön el is viszem. A csekkre Bátya a „csak betétre” megszorító megjegyzést írta. Az ilyen csekket a magyar banknyelvben keresztvezett csekknek hívják. A „csak betétre” megszorítás azt jelenti, hogy benyújtójának, a V. családnak, nem fizetik ki a pénzt, hanem a bankban lévő számlájára tétetheti rá, és onnan aztán természetesen már fölveheti. Az eljárásnak költsége van, mintegy 20-40 USD, az ellenőrzési idő pedig körülbelül egy hónap. Viszont Bátya ebből majd láthatja, hogy a V. család számlája létezik, és kifogástalanul működik, s ugyancsak létezik és kifogástalanul működik a bank is, amelyik a folyószámlát vezeti. A banknak és a folyószámlának az adatai az 1998. május 27-én küldött levélben benne vannak. Ennek banknak az USA-ban több correspondence bankja van. A correspondence bank, magyarul levelező bank, azt jelenti, hogy átutalások és más bankügyek intézésében egymással kapcsolatot tartanak fenn. Megszereztem az amerikai correspondence bank központi címét:

City Bank N. A.
399 Park Avenue
New York
10043 USA

Most már könnyű megtalálni a világ egyik legnagyobb bankjának, a City Bank National Association ügyfélszolgálatának a telefonszámát, s Bátya mindenről tájékozódhat. Biztosan van ott New Yorkban a City Banknál valaki, aki a közép-európai, vagy a kelet-európai, netán kizárólag a magyar bankügyekkel foglalkozik – ezt a munkatársat kell telefonon keresni.

Igaz, hogy mi itt nem ismerjük az amerikai problémákat, a bankátutalások azonban Londonban, Tokyóban, Budapesten, és New Yorkban nagyjából egyformán intéződnek.

A házvásárlás ügyében Buda kömyékén gyűjtjük az információkat, már elég sok konkrétum van, de több kell, hogy még jobban lehessen válogatni. Egy barátom segít ebben, így nem kell kifizetni az ügynöki jutalékot, amely szokásosan a vételár két százaléka.

Az előleg tíz százalék szokott lenni, ami azt jelenti, hogy például egy ötmillió forintos ház – ez egy elég közepes ár – leelőlegezése félmillióba jön. Ezt nagyon szigorúan veszik. Ha az ember a szerződésben rögzített határidőhöz képest késik, akkor elvesztette a kifizetett előleget. A V. család két félmillió előleg elvesztésének következtében elszegényedne, vagyis az előlegügyeket nagyon komolyan kell venni.

Jó egészséget kíván jó barátja!

Kedves V. Család!

Kalifornia, ..., 1998. VIII. 17.

Itt küldöm a megígért tízezer dollárt. Hívjatok azonnal, ha megkaptátok. Előlegezzétek le a házat, mielőtt beáll az ősz.

Szeretettel csókol mindnyájatokat:

Bátyátok

1999

Címet és zászlót támasztott föl magának Nagyszelmenc a mocsaras múltból: zöld mezőben két aranypáncélos teknős áll szemben egymással. A folyókat ezüstsávok jelképezik. A falu zászlaja zöld-fehér-sárga sávos. 1999. augusztus 22-én, vasárnap a görög katolikus templomban megszentelték a címet és a zászlót. Az ünnepségen felolvasták a kisszelmenci bíró üdvözlő levelét, de a túloldali hivatalosak közül senki se jelent meg a nagy eseményen. A falunapra helyben kiadott térképen Kisszelmenc fel sincs tüntetve. Nagyszelmenc fél, hogy ha megnyílik a határ, Ukrajnából megindulnak az éhesek, és föleszik a kenyérüket.

Szeptember 4.

„Véleményem szerint, aki Kárpátalján érvel Kucsma elnök újbóli megválasztása mellett, annak viszonylag könnyű dolga van. Hisz rengeteg konkrét tény bizonyítja, hogy Ukrajna jelenleg első embere sokat tett és tesz ezért a régióért. Hogy csak a legfontosabbakat említsen: közsímet az árvízkárosultakról való messzemenő gondoskodása, a sorsukra való személyes odafigyelés. [...] Emellett ne feledjük: a világ vezető politikusai több éve személyesen, s nem csupán szavaiból, hanem konkrét tetteiből ismerik mostani elnökünket. [...] Vannak, akik úgy képzelik, hogy Kucsma nem is tud az elmaradt fizetésekről, nyugdíjhátralékokról, a családok nehéz helyzetéről. Nos, ezeken a találkozókön fényesen bebizonyosodott, hogy az elnök pontosan tájékozott a lakosságot érintő problémákról. [...] Még egy fontos momentumra hadd hívjam fel a figyelmet: mivel Ukrajna alkotmánya nem engedi meg, hogy az a személy, aki korábban két elnöki ciklust tud maga mögött, egy harmadik ciklusra is elnöknek jelöltesse magát, Kucsma elnöknek újbóli megválasztása után nem kell majd egy sikeres újabb elnöki kampány reményében a különböző pártok kegyeit keresni. Szabadon megvalósíthatja azokat az elképzeléseket, amelyek az ország felemelkedése szempontjából nélkülözhetetlenek.”

„Kucsma Kárpátalján már bizonyított” – Erdélyi Károly
elnökválasztási kampánybizalmi nyilatkozata a Kárpáti
Igaz Szóban, Kovács Elemérnek.

A V. család a nyár végén beköltözik a budapesti agglomerációban vásárolt házába, Bt.-t alapít, megkezdí honosítási intézését; várja a végleges letelepedési engedélyt. A hivatal a tél elején még az 1998-as honosítási kérelmek feldolgozásánál tart.

2000

A V. család januárban folytatja várakozását a végleges letelepedési engedélyre.

Nagyszelmenc lakóinak száma 1910-ben 844; 1941-ben 929; 1999-ben 611. Kisszelmenc lélekszáma ugyanezekben az években: 278; 319; 217.

Körmendi Lajos

A békés barbár földjén

1.

Mindig álmodoztam, mily régen ábrándoztam erről a voyage-ról!

Őn tudja, a méh nemcsak az ő urának kertjében szedi a hasznot, hanem idegen határokba is megyen, és édességgel megterhelt lábakkal tér meg otthonába. Ugyanígy a régi görög bölcsek filozófusok közül sokan kevésnek ítélték, hogy mindig Athenásban lakjanak, és csak az ott kapott tudományokkal szolgálják hazájukat. Ezek a bölcsek messze idegen földekre, Sziciliába, Itáliába, Galliába és egyéb helyekre látni, hallani, tanulni, értelmet venni minden tartóztatás nélkül elindultak. És a latinusok sem restelltek elmenni Chaldaeába, Egyiptusba, Szíriába, Görögországba... Az ő példájuktól, de főképpen természetemtől indítván én is, minden nyomorúságot, nyavalyát, éhséget, szomjúságot (melyek a bujdosót gyakorta szorongatni szokták), embereknek szidalmát, gyalázását, gonosz ítéletüket semminék alítván, a világnak egy részét meglátni, és vékony elmémet a mezőkben a természet csudáival, a városokban az embereknek munkáival, azoknak hallásával, látásával éltetni, öregbiteni, gyönyörködtetni igyekeztem.

Én, aki sokat tanultam, sok idegen országokat, tengereket, várakat, városokat, templomokat, kutakat, folyóvizeket láttam, és bujdosásaimban sok szükségét szenvedtem, újra felkerekedtem és a nagykunok földjére 1946. június havának 6. napján megérkeztem igen törődött állapotban, fennen síró szóval. Az én keserves zokszavam megnyerte egy ember irántam való jóindulatát, megindította egy asszonyi személy szívét, kik is karcagi házukba fogadtak, jól tartottak, hosszú ideig gondomat viseltek.

Sokat sírtam, mert eszembe vettem, hová vetett kegyetlen sorsom. Láttam, a kunoknak mily kevés gyümölcsstermő földjük van, bő vizeik nincsenek, kopár és boldogtalan tartomány, hogy ha Jupitert az égből alávetnék, soha rosszabb földre nem eshetnék. Sokféle vadaknak anyja e föld, van sok ökör, vadszamárok, vadlovak, kiket az ember nem erdei tanyán, mezei ösvényen, de a városok fő helyein, hivatalokban és egyes csinos házakban ismerhet fel, mintha ama nagyszeszélyű Caligula választotta volna őket ide.

Sok félelemmel nyugodtam le. Igen elcsigázott és tehetetlen lévén, egy ideig az utat nyomni nem kívánhattam. Az idő múlására, szívem vígasztalására elmeséltem jötevőimnek sok bujdosásimat Lengyel-, Mazur-, Prúz-, Dánia, Frízia, Hollandia, Zélandia, Anglia, Gallia, Német- és Csehországban, hánykódásomat a prussiai, pomerániai, svéciai, norvégiai, fríziai, zélandiai, britanniai tengeren. Beszédemet azonban nem értették, valósággal Londinumban éreztem magam, ahol, mint itt, mindenek előtt a nép deáktalanságán csodálkoztam.

Dehát mindezt már réges-régen, hosszú évekkel ezelőtt megírtam önnek. Meglep, miért nem kapta meg leveleimet sem Karcagról, sem Kisújszállásról, sem Türkevéről, sem Kunszentmártonból, sem Kunhegyesről, sem Kunmadarásról, éppen azokról a helyekről, ahol a levelekkel éppoly féltő gondoskodással bánnak, mint az újszülöttekkel. Errefelé, amint azt korábbi híradásaimban is írtam önnek, szent dolog a levél, ezer kézen megy keresztül, vasúton és más módon, óceánok hátán átkerül a föld egyik feléről a másikra, és tévedhetetlenül eljut ahhoz, akinek küldték, ha életben találja, és tévedhetetlenül visszajut a feladóhoz, ha a címzett meghalt, vagy már maga is visszatért ugyanoda. Nem vesztek el a levelek?... De most már késő lenne ilyen apróságok után nyomozni, inkább belecsempészem újabb leveleimbe mindazt, ami azóta történt velem, hogy Barbaricumba megérkeztem. Ígérem önnek, nem fogok panaszkodni, hiszen vitáink során én ragaszkodtam ehhez a voyage-hoz, mondván: – Nem! Nem Párizsba kíváncszom!

2.

Szégyenletes, ha egy utazó nem hétköznapi dolgokkal foglalkozik. Ön bizonyára másként gondolja. Ha ott lennék, vitatkozna és azt mondaná:

– Csodák és színek, poézis, tűz és élet kell nekünk!

Milyen könnyű lenne az ön kívánságát teljesítenem! Megírnám, hogy küzdöttem oroszlanokkal és tigrisekkel, kóstoltam emberhúst... És ön elhinné, elmesélné a barátainak, s azok is elújságnának az ő barátaiknak, és amennyire minálunk ismerik a Nagykunóságot, ők is elhinnék regényes kalandjaimat.

Barátom, a mi számunkra a Nagykunóság terra incognita! Pedig, amint azt itt szerzett István nevű barátom mondta, a Nagykunóság is Európában van.

Ahhoz, hogy az embernek öröme és haszna legyen az utazásból, élnie kell egy ideig az országban, és ha csak kicsit is, de bele kell olvadnia annak a népnek az életébe, amelyet meg akar ismerni. Rövidre tervezett, ám igen hosszúra nyúló utazásom előestéjén ön, mintha kettesben indulnánk erre az ismeretlen földre, poharát emelve így tüzelt:

– Rajta hát, induljunk! Mi leszünk talán az utolsó, argonautákhoz hasonló utasok, ránk még, ha visszatérünk, rokonszenvel s irigységgel fognak tekinteni.

Később, visszazökkenve a realitásba, már csak engem emlegetett utasként.

– Írjon úgy – mondta ön –, mintha semmiről semmit sem tudnánk!

Ha csöppnyi irónia szorult volna belém, megkérdezném:

– Miért? Tudnak valamiről valamit?

Ezt természetesen csupán úticéllal kapcsolatban értettem volna, hiszen tudom, hogy ön, önök milyen kiváló, művelt, nagytudású emberek. Éppen ezért, aligha elégítené ki önt, önöket egy ilyen elnagyolt leírás: „A Nagykunóság vadon vidék, barbárok lakják, félig nyers hússal táplálkoznak, amelyet szesszel öblítenek le. Mogorvák, hallgatagok, nemigen közlékenyek. Vasárnap semmit sem csinálnak, nem beszélgetnek és nem nevetnek, délelőtt a kocsmában ülnek. Este mindenki a maga zugában ül egyedül és külön-külön isszák le magukat, és hiába beszél sz hozzájuk, csak azt hallják meg, amit a televízió mond...”

Utazás alatt, a „vállalkozásban”, számomra a legjobb még mindig a visszatérés reménye. És hogyan térhetnék vissza, ha csak ennyit vennék észre egy derék nép életéből?

Az ön kedvenc mondása ötlük eszembe.

– Le devoir avant tout!

Az én kötelességem pedig most az, hogy megismertessem egy furcsa fickóval, akit az imént már István néven említettem volt. Ez a jámbor, gyermeki rajongással teli férfi éppen egyidős velem, a Nagykunóságon született, de néhány éve egy nagyvárosban él, ahogy

mondja, látótávolságra szülővárosától. A mi fogalmaink szerint tehát elégedett ember is lehetne. De nem az. A leghőbb vágya, hogy hazaköltözhessen szülőföldjére.

– Nem jobb abban a nagyvárosban, ahol lakik? – kérdeztem tőle. – Olyan az ön szándéka, mintha valaki Londonból valamelyik gyarmatra szeretne költözni. Miért vágyik haza?

– Nehezen tudnám megmagyarázni. Most, ebben a pillanatban úgy érzem, azért akarok hazaköltözni, mert itt senkit sem ismerek, aki órákig ülne a budin és hangosan olvasná Babits Mihály verseit. Otthon viszont van ilyen ember.

Mint vérbeli utazónak, rögtön a vitorlás hajó jutott az eszembe, amely ma már elaggott, kacér dámára hasonlít, aki használ pirosítót, fehérítőt, felvesz vagy tíz szoknyát, fűzőbe préseli magát, hogy hatást gyakoroljon szeretőjére, és egy múlt pillanatra néha még sikere is van, de mihelyt megjelenik a fiatalság, a friss erő, minden iparkodása kárba vész. Gondolataimban először a Nagykunság mint vén dáma, István mint szerető jelent meg. Ez a szereposztás azonban, mint kiderült, a lehető leghamisabb, ugyanis jelen esetben inkább a fiatalember pirosította magát, s próbál tetszeni városának.

Ha belegendolok a sorsába, borzongás fog el. Hogy a vitorlás-hasonlatomnál maradjak: állni szemben a parttal a kiszállás lehetősége nélkül sokkal bosszantóbb, mint hónapokat tölteni tengeren anélkül, hogy partot látna az ember.

Őn már ennyiből is érti, hogy Istvánt szülővárosában a népre hivatkozó réteg en canaille kezeli. Én most Leandrosznak látom ezt a szelíd barbárt, aki átússza a viharos Helleszpontost, s amikor ki akar kapaszkodni a partra, sziklára kapaszkodó ujjaira rálép Héró és visszarugdossa a habokba.

És nem azért van ez így, mert ama terra incognita felelős gazdái, előljárói nem lennének kiváló emberek. Kiválóak. Mind természetüket, mind jellemüket vagy bármilyen tulajdonságukat tekintve valamennyi szinte egy kun Agamemnon. Helyén van a szívük is, én magam láttam olyan előljárót, aki bizonyos ünnepen valamelyes összeget (igaz, nem a sajátjából) szétosztott szűkölködő, öreg munkásainak, meg a parasztockáknak, akik közül egyiknek a lába fagyott le, amikor fáért volt, a másik összeégette magát, amikor a gabonát szárította a magszárító kemencében, megint másik úgy meghajlott, mint a görbe fa valamilyen gonosz betegségtől, és nem tudja kiegyenesíteni a hátát, a harmadiknak meg a hályog elvette a szeme világát... Lám, nemcsak magának, ahogy ezen a vidéken mondják, nemcsak a „hasának” él az, akinek megadatott, hogy kezelje a javakat, gondolám némi hamiskás mosollyal a szájam szegletében.

Hanem István miatt aggódtam, s bevallom önnek, nem minden érdek nélkül. Ez a kissé darabos, mondhatni nehézkes, igen konok fickó volt az, aki bemutatta nekem Cumaniát. Szokatlan és fölöttébb furcsa volt az a rajongás, ami István szavaiból áradt, ám nem is titkolt elfogultsága ellenére is jó idegenvezetőnek bizonyult, mert szülőföldjét, Kunországot elég alaposan ismerte, de ami annak határain kívül esett, arról is volt némi fogalma. Egyszóval meglehetősen tájékozottnak, majdnem azt mondtam, műveltnek tűnt ez a jámbor barbár – persze, csak itteni fogalmak szerint. A világeért sem hasonlítanám önhöz, akinek műveltsége legendás hírű, azonban képzelje csak el, milyen kellemes meglepetés volt nekem, hogy itt, ezen a világtól elrugaszkodott helyen, ezzel a némileg iskolázott vademberrel tudtam beszélgetni Dante, Goethe, Tolszaj műveiről, sőt Sterne, Goncsarov és mások sem voltak számára ismeretlenek, tehát azok a jeles író-utazók, kiknek szavaival, mondataival – de hiszen tudja! – oly szívesen fejezem ki magam, főleg Európáról. Bizonyos Szepsi Csombor Márton lepott meg igen érdekes, a tizenhetedik század második évtizedének legvégén készült útleírásával, mely úgy megragadott, hogy ennek mondataival küldöm önnek nagykunsági élményeim, legalábbis néha. Nagy kincs egy olyan kalauz, mint István azon a földön, ahol az ember szinte semmit sem ismer. Ezért aggódtam jöemberem miatt, félttem, magamra hagy, visszamegy a nagyvárosba, ha megunja ezt az itthoni kitaszitottságot. Többször célzott rá, hogy úgy érzi, olyan most, mint egy vénlány, aki árulja, kelletli magát, de hiába, homályos ígéreteken kívül semmit sem kap. Az ő helyzetében én elszomorodtam volna. Azt hiszem, ön a spleen kifejezést használná, de őbenne nincs semmi világfájdalom. Próbáltam makacs vonzódását megfejtetni, s egyúttal fölloldani a benne lévő feszültséget, ezért megemlítettem neki, hogy bizonyára megismert egy lányt, azért akar hazamenni Cumaniába. Nem reagált megjegyzéseimre. Sokáig hallgattunk, mentünk az utcán, aztán percek múlva váratlanul megszólt.

– Nem miatta. Magam miatt.

Tudom, önnek is talány ez az esztelen ragaszkodás egy istenverte földdarabhoz, s bevallom, nekem is az. Kalauzom többször próbált valamiféle magyarázatot adni különféle példázatok által, tudja, ahogy primitív népeknél azt olyan gyakran tapasztaltuk. Ragaszkodását látva sokat meditáltam. Mi olyan mélyre bocsátottuk gyökereinket otthon, hogy akárhová és bármilyen hosszú időre utazom is el, mindenüvé magammal viszem drága városom földjét, és nincs olyan óceán, amelyik lemoshatná. Miért ne lehetne ezzel így ez a viszonylag tájékozott vadember is? Talán ki sem mozdult még kisszerű világából... Nem folytatom... Mindegy.

Őn persze már arra lenne kíváncsi, milyen ez a föld? It's hot, very hot, sir. De csak nyáron. Télen ellenkezőleg.

Soha nem érzett élvezettel vettem szemügyre mindent, betértem az üzletkebe, benéztem a házakba, kimentem a külvárosokba, a piacokra, figyeltem a tömeget általában és minden egyes szembejövő embert külön-külön. Bámultam az utcákon, tereken itt is, ott is felállított rendkívül izléses monumentális táblákat, melyeken zászlókkal övezett feliratok biztosítják az ámuldozó utazót és a lelkes lakosokat, hogy éljen ez meg az, továbbá, hogy különféle fontos célokat el fognak érni. Jó azt tudni. Elhíheti, szívesen elálldogálok egy egész órán át valamelyik útkereszteződésnél, és nézem, hogyan találkozik két kun. Először megpróbálják kitépni egymás kezét, aztán kölcsönösen érdeklődnek egymás egészségi állapota iránt, végül minden jót kívánnak egymásnak.

Hála gondos idegenvezetőm ésszerű útmutatásainak, rövid idő alatt megnéztem a hivatalos épületek, múzeumok és emlékművek nagy részét, mindent, amire büszkéek az itteniek. Egyebek között láttam a művelődés céljait szolgáló hatalmas épületeket, melyeknek mindegyike majdnem akkora, mint, mondjuk, az Ermitázs illemhelye.

Illedő talán az étkekről is szólnom. Eléggé nehéz, kissé durva, de egyébként igen jó étkeket esznek, ám ezek az ételek egészséges gyomrot követelnek. Hanem a kunok erre nemigen panaszkodhatnak. Az éttermekben egyébként a tisztaságot a fényűzés viszik, meghaladva a szükségesség mértékét, különösen az asztalneműben. Ha itt lehetne, barátom, ön is elámulhatna a különleges alumínium evőeszközök láttán! Az abroszok vakítóan fehérek, de ezt a már-már kínos fehérséget ügyesen feloldják levesek és paprikások üdén zsíros foltjaival. És ilyen, egészen a gyötrődésig fokozódó, túlfeszített figyelmességgel nem találkozni sehol. A nép közt nem látni civódást, se verekedést, se részeg embereket az utcán. Mindenki fut és siet. Munkátlan és lustálkodó alak rajtam kívül nincsen. Rosszul öltözött embereket nem látni, mert nagy részük izléssel, elegánsan öltözik, s mintha rájuk öntötték volna az itt divatozó munkásruhának nevezett holmit. A szegények is tiszták, jól fésültek, ápoltak és főképp borotváltak. Ön, barátom, tekintélyes szakállával itt lehetetlen helyzetbe kerülne: ahogy kitenné a lábát az utcára, rögtön alamizsnában részesítenék. Az utcák óriási szalonokra hasonlítanak, amelyekben csak uraságok járkálnak. Úgynevezett egyszerű vagy alja népet itt nem látni, mert nincs. A paraszt fakult zubbonyában, pantallóban, fehér ingben egyáltalán nem látszik parasztnak. Még némely igásló is oly csöndesen és megfontoltan lépdel, mint egy úr. Az ember utazik a vonaton, mely zsúfolva van, s akkora a csönd, „mint a sötét az emberi sírban”, hogy az ön egyik külszögbéli kedvencének, Puskinnak a szavával éljek. Ön bizonyára irigyel engem, mivel ilyen finom népek között

utazom. A vonat ispotályi tisztá illatát kissé egzotikussá teszi csipetnyi hagymaszag, lábszag és cigarettafüst. A kunok egyébiránt figyelmesek a kellő humanizmusig, vagyis annyira, amennyire ez szükséges, de nem tolakodóak, s főleg nem szemtelének, mint mondjuk, a franciák. Válaszolnak tényszerű kérdésekre, ellátnak a szükséges tudnivalóval, megmutatják az utat, de az már nem tetszik nekik, ha egyszerűen csak beszélgetni akar velük az idegen.

Ugye nem nehezelt rám, amiért gondolataimat au naturel szolgálom fel? Sokat töprengek e csaknem tökéletes népet látva. Az emberek olyanok, mint a növények: sosem nőnek szerencsésen, ha nem kapnak megfelelő gondozást. A nyomorban sínylő népeknél a faj kivész, és nem egyszer elcsenevészsedik.

Mit látok itt? A föld olyan mértékben van megművelve már a hatvanas-hetvenes években, hogy minden program szerint él és nő. Az emberek birtokukba kerítették és megsemmisítik szabadságának még a nyomait is. A mezők ma már festett parketták. A fával, a fűvel ugyanazt művelték, mint a lóval és az ökörrrel. A fűnek bársonykinézést, színt és légyságot adnak, lassan már az útfélen is, nem csupán a parkokban. A mezőn nem találni haszontalan földkupacot. A parkban nincs véletlenül nőtt bokor. És az állatoknak ugyanilyen soruk van. Mindenki erős, szép, egészséges. Az állatokban a hivatásuk teljesítésére irányuló hajlam megerősödött, úgy tűnik, az eszes öntudatig. Az állatokba úgy belesulykolták a viselkedés szabályait, hogy az ökök szinte megérti, miért hízik. Az ember viszont igyekszik elfelejteni, hogy minden istenáldotta napon és egész életén keresztül miért rak folyton szemet a kohóba, vagy nyit és zár egyazon szelepet. Az emberben elnyomják annak tudatát, hogy eltért igazi céljától. Talán ezért találni itt sok olyan embert, aki az első pillantásra korlátoltnak látszik, pedig csak szakember. És ebben a szakszerűségben rejlik a nyitja annak, hogy sikert érnek el minden téren.

Nincsenek csodák! Minden prózai színvonalon megy végbe. Nincsen poézis! Ez egy ilyen voyage. Ön tehát nem azt kapja leveleimben, amit várt. De ha izgulni akar és kéjesen borzongani, olvasson útirajzokat! Szerintem sokkal rettenetesebb a veszélyes utazásokról szóló elbeszéléseket olvasni és hallani, mint átélni őket. Mondják, hogy még a haldoklónak sem oly rémes a halál, mint azoknak, akik a halál szemtanúi. És ha már eleget borzongott a könyvek fölött, utazzon! Otthon. Ne Lengyelországban, Mazur-, Prúziában, Dániában, Fríziában, Hollandiában, Zélandiában, Angliában, Galliában, Német- és Csehországon! Ne a prussiai, pomerániai, svédiai, norvégiai, fríziai, zélandiai, britanniai tengeren! Otthon utazzon! De vigyázzon, barátom! Hihetetlen gyorsasággal viszi a vonat: kunyhók, tanyak, városok és várak tovatűnő látomások lesznek csupán.

Bevallom, mindezt Istvántól tanultam.

– Az embernek érett fővel leginkább a szülőföldjén érdemes utaznia – mondta.

Talán igaza van, mégis ellent mondtam neki. Idéztem a méhecske példáját, amely idegen határokba jár gyűjteni a hasznot, amint arról előző levelemben önnek is példalóztam utazásomat magyarázandó. Volt okom utazni, vagy nem volt okom maradni, most már egyre megy. Vajon nem örök utas vagyok-e én, mint mindenki, akinek nincs családja és állandó otthona, „családi tűzhelye”, ahogy a régi regényekben mondták?

István így válaszolt ellenvetésemre.

– Mézet egyetlen helyen lehet csinálni: a kaptárban. Az én kaptárom a Nagykunságon van.

Hitetlenkedtem ennyi fanatizmus láttán. Arra kértem kalauzomat, beszéljen még erről a... erről a... nem is tudom, miről. De azt tudom, hogy mindez kapcsolatban van hazaköltözési szándékával.

– Az ilyesmirel az ember csak egész életével beszélhet – mondta ez a jámbor barbár.

Maradjunk ebben, barátom! Fogadja meg tanácsomat: utazzon! Otthon! Good journey, happy voyage! És kívánja ugyanezt ön is, mert én is útra kelek Istvánnal, aki valóságos Vergiliusom lett Cumaniában. Útrakelünk tehát, mert vár a határ, a természet, a föld, melynek „a szárcsák / játszanak árterein, míg jólismert mocsarából / felkel a gém, hogy a fellengős felhők fele szálljon” – ahogy azt az ókori költő írta.

3.

Előttem állt egész Cumania! Hűségese kíséremmel elhagytuk tehát Karcagot, a nagykun Athenast, a Kunországnak nem éppen a közepén épített metropolt, s útrakelünk. Egy itt olvastam verset idéztem elmémbe újra és újra, s ezt választottam utam vezérlő elvül: „Mondják, tengeren átevezők tájt tájra cserélnék, / Ám észit mégsem. Ezért rossz tanuló valahány”.

Ah, barátom, ha valaki, hát ön igazán tudja, mily gyönyörűséget kínál az utazónak egy elragadó táj! A szemnek az ormok és a szurdokok, a fülnek a csacsogó madárnép nótája, az ornak pedig a rétek mézes illatai, melyek valósággal elbódítják az embert. De mily fájdalmasan nélkülözte volna ön mindezt itt Barbaricumban! Szemének csupán oly egyhangú pusztaság jutott volna látvány gyanánt, amelyet mondjuk a hangya láthat a királyi bálterem végtelen padlatát róva. Nincs itt orom, hegyek még a szemhatáron túl sem óhajtanak felsejleni, csak a kietlen pusztaság terül az elcsigázott és reménytelen utazó lába elé. Egy-egy kunhalomnak nevezett emelkedő ugyan megtöri a végtelen síkot, de ezek nem oly magasak, hogy róluk égbe szökkenhessen akár a tekintet is. S az ön füle, mely oly élvezettel fogadja bé az erdei és mezei symphoniákat, itt a traktorok és más vas-szörnyek kakofóniájától hasadozna fájdalmasan. Látni ugyan madarakat, ám számuk oly csekély, hogy a mi otthoni városunk sétálókerájában és vadkerájában bizonyonnyal többet találunk. Egykor ez a pogány pusztaság is más volt: sokszor megfutotta a Tisza, s hagyott maga után fejedelmi asztralokra illő halat, jó lakást a fák, bokrok, ligetek síkátoraiban otthonos vadaknak s madaraknak. Amióta engem balsorsom a kies tartományba hozott, csak végtelen táblákon cammogó traktorokat látok, fátlan pusztaságot, melyen forgószékek nyargalásznak, s a porfelhők, mint megannyi gigászi lovas rohantak neki a városnak és döngették konokul a házak falát. S ez még alig elég! Mint valamely óriás alkímista, úgy zúdították a vegyszereket gépekről és repülő szerkezetekről a táj ölébe főleg a hatvanas és a hetvenes években, mondván, így majd dúsabban terem. Kik ezt elrendelék, magahányó, kevély emberek voltak, nem néztek a levegőgegek vándoraira, szinte készakarva pusztították őket, s ha fészüket alították valamely tenyérnyi nádas mélyén, készek voltak azt felgyűjtani, s a kiszórt vegyi anyagoktól amúgy is elcsigázott származó népet otthontalanná tenni. Az egyhangú síkon napokig mehetne barátom, de emberi hajlékot nem lelne fel. Régen tele volt a vidék kicsiny házacskákkal, kiket az egyszerű nép tanyáknak nevezett, s melyek körül lovak, marhák, juhok legeltek, disznók túrták a földet, baromfiak tarkították a gyepet. E tanyákat azonban ama magahányó, kevély emberek gépekkel leromboltatták, a körülötte nőtt fákat a földből kitepték, a parasztoktól a földjüket elvették, s a marhákat, lovakat, disznókat, baromfiakat valóságos óriási falanszterekbe kényszerítették. S az illatok! Mit a tanyák környékén legelésző néhány barom pottyantott, azt valósággal hihető a föld, most azonban az állati falanszterek környékén szinte öklendezik a mindent elborító undokságtól, melynek illata kedvezőtlen széljárás esetén messzire érzik. Néha úgy vélem, ez csak egy lidérces álom, és a rút álomtól megiszonyodván felébredek. Jövendő jó szerencsém felől igen kétséges valék, mindazonáltal Istenre hagytam magamat. Kell is az ő segedelme, mert mire egy ilyen kietlen pusztán általmegyen, az ember ugyan megfáradt-szabású. Egy ilyen út után szólhat az allons enfants de la patrie is, az utas nyugodni kíván. Itt érti meg igazán a jámbor kíváncsiskodó, hogy fáradt ember az nyugovástól nem retteg.

A régi időkben csárdák várták az utast, hogy szomját oltsa, éhét elverje, s nyugodjon egy kicsit. E régi csárdákról már csak az öregek tudnak mesélni, olyanok, akik idejüknek leqalább a nyolcvanadik esztendejében járnak, de ők is csak hallomásból ismerik

azok életét. Csárdák persze azóta is vannak. A Nagykunságot felhasogató utak mellett álló kisebb-nagyobb épületekben adnak enni és inni az utazóknak (ittlétem óta, egészen a nyolcvanas évek végéig ezt tapasztaltam), többnyire egyszerű ételeket, amilyen példának okáért a pörkölt, s amely melegen élvezhető, ám a jámbor utas mégis hidegen, zsirba fagyva kénytelen elfogyasztani egyik-másik helyen, s még jó, ha nem talál benne valami vigyázatlan vagy balszerencsés legyet. A veszélyes, agresszív és tülekedő autófolyam meg-megszakad egy ilyen csárdánál, többnyire valamelyik kies mezőn épített város közelében, mely bizonyára nevezetes és minden nemzetségek között híres-neves, s e hírnevet csak öregbíti a csárdák, hol akad néhány asszonyi személy, kiknek egyikéről sem mondható el, hogy nagy őrizet alatt legyen. Mikoron kívánságát megjelentetné egy ilyen kétes dámának, kedves barátom, az nyomban teljesezésbe menne. Erős italokkal magukat megnyomatván szép énekléssel minden fertályórát megékesítenek. Orcáikat, kiket a természet kimutatni rendelt, befedik az kócos hajuk által, csecseiket pedig, kiket rejteni kívánt, mindenkor kimutatják. Gondolhatja, hogy felvillanyozódtam e megkapó és megkapható jelenségek láttán! Nem is tudom, minő túlradó öröm fénylett fel arcomon? Talán... Facies hippocratica? Néztém ez angyali lények egyikét: elől, hol édes szavait bocsátá felém a légebe, hiányzott egy foga, s kérés nélkül is megmutatván imádott halmait, látám, hogy két csecse helyén mintha két dohányszakó volna, olyan, amelyet a praktikus kunok kostókból készítenek az aromás füstölő tartására. Mikor szétvont ingét, s mi mögüle feltárukt, meglátám, szinte elaléltam, s hangosan felkiáltottam: Es war zu schön, um wahr zu sein! Elragadó volt! A nyaka alatt, közepén, hol a láncon lógó medál helye legyen, egy légy pihent gondtalanul, s oly megkapóan esett rá a fény, hogy szárnya ragyogott, olyan volt, mint valami mives ékszer.

Sok gyönyörűséget tartogatnak tehát ezek az útszéli csárdák az ilyen utazó inyenceknek, amilyennek én is jelentem magam, már ennyiből is láthatja, kedves barátom. S akkor még szó sem esett egyéb gyönyörűségekről, amilyen példának okáért a meleg serital, a játékosan billegő asztalok, vagy a közelmúltban, Mária Terézia alatt fényesre suvickolt illemhely, melynek falán családiás levélváltások olvashatók arról, hogy ki mit szeret a lányokkal vagy a fiúkkal művelni, hol és mikor, s remekművű anatómiai rajzok illusztrálják, mivel. Kedves barátom, képzelje csak el, ha ennyi műveltség, felhalmozott tudás található egy útszéli fogdó legkisebb helyiségében, mennyi lehet a legtekintélyesebb méretű szobájában? S mennyi lehet azon ország hivatalaiban? Az academián? Látja, mily megnyerő a kép? S a kép még nem is teljes! A kép, amit egyébként egy ügyes kis masinával én csináltam, s amit hosszú utazásomból megtérven feltétlenül megmutatok önnek. A kép tehát külön-különb-féle termő és termés nélkül való fákkal teljes. Ezek a csárda körül állnak kissé mélabúsan, s egy játszókertre emlékeztetnek, főleg a ravasz tervszerűséggel elhelyezett autógumik miatt, melyek itt nagyon népszerű díszek és játékok, a kiseddóvók udvara is tele van velük, olyannyira, hogy először azt gondolám, valami ronccstelepre kerültem. De nem! Az óvoda udvarán letett autómatuszálem nem sokkal lehetett fiatalabb az ön által szeretve tisztelt Viktória királynőnél, s itt, mint játék élte tovább hasznos életét. Nos, itt, a csárda körül is ily szellemes és praktikus játszókert vala autóroncsokból és gumikból, de mindez igen ízletesen elhelyezve. A roncsok tiszta, szép, ódaköltők tollára méltó ülésein az imént mondtam fehérmépek szírénekedtek estéknként, az országotak Odüsszeuszait csábítván szorgalmatosan.

Ha valaki csak ennyit tud egy idegen tartományról, az sem kevés. Én azonban többre vágytam. Fortes fortuna adiuvat, gondoltam nagy elszánással, nem törődve a reám leselkedő veszedelmekkel, melyekből pedig bőven termett Barbaricumban. István, hűséges Vergiliusom, látta nagy elszántságomat, s ez nem volt ellenére. Elindultunk hát ismét, hogy éhünk elűtvén, szomjunk csillapítván végigjárjuk utunkat, mit vállaltunk nagy nekibuzdulással. S nem rettetett semmi! Az sem, hogy némely bennszülött szeme oly erős szikrákat lök az idegen felé, akár egy kovakő, de az sem, hogy a kiégett mezőn tövis szúrja talpam, s az sem, hogy idegen repülő szerkezetek riasztják a békés utast bombát dobván közlébe. Kedves barátom, Kunország imé feltárja előttem rejtett titkait, s én sietek önnek beszámolni róluk. Mindenről, amit vékony elmém felfogni és megjegyezni képes. Isten önnel!

4.

Mint már céloztam rá, kedves barátom, ez a nagykun álladalom érdekesebb és tanulságosabb, mint azt gondoltam vala. Nincs az az ékes mondat, mely képes lenne az itteni életnek akármily apró, sőt csepp, csipet, pici, pinduri, icurka-picurka, szikrányi, mákszemnyi jelenségét a maga gazdag valóságában visszaadni. Mert az élet itt csupa gazdag semmiség! Az élményekre éhes utazó lát maga körül rovarokat, úgymint kecsér, lágyma, iganc, derec, külény, meróc, léme, szövény, alkormyász... Nehéz lenne mindet újhagyra szedni. Hallja a madarak csataráját, csetepatéját, fecsegését, gágogását, kacagását, és szeretné érteni a szárnyas állatok nyelvét, miről pletykálnak oly jóízűen, min kapnak össze, s legfőképpen azt, vajon min ihog-vihog a madárnép?

Ugye megmondtam, kedves barátom, kint a pusztán, hol csak a nagy semmi van, mennyi gazdag semmiség vár! Téved azonban az, aki úgy véli, a nagy dolog nem a kis dolgokból üsmerszik meg. Ám vannak itt láthatatlan gyönyörűségek is, melyekről még sejtésem sem lévén, ámulva hallgattam bennszülött kalauzomat, Istvánt, ki nem egyszerű hozzány, azaz nem csupán tartozék. Bevallom önnek, egyre meghittebb barátságot érzek kedves barbárom iránt, ki oly alaposan igyekszik bemutatni ezt a sivár földet, mintha az élete függne tőle. Ültünk tehát a vörösre égett szikes mezőn, pihentünk, ittunk egy kicsit. Túlán kis nádas törté meg a kietlen pusztától fehér, szinte fütelen látványát, s amint hallám, lakozott ott kácsa, ruca, egyéb nagyszájú szárnyas sokadalom, de talán még kélgyó is, melytől megriadtak és éktelen jajveszékésbe kezdtek. S ekkor szólalt meg István. Kedves barátom, amit most leírandok vala, az tudom, nagy gyönyörűségére szolgál önnek, lévén az ily dolgok kiváló tudója és fáradhatatlan búvárlója. Ha már idevettem a balsorsom 1946-ban, s ha már oly sok éven át itt élve ily becses tudás birtokába jutottam, nem késlekedek kincseimet megosztani önnel. Tudom, nagy élvezettel fogja ízlelgetni az István mondotta határneveket. Figyeljen kicsoda remek barbár ízek, nemde? Kunhegyes határából például: Besenyő hát, Bikás lapos, Bodzás telek, Szejkő lapos, Kis és Nagy Purgány halmok, Kocsord, Kolbágy, Kormó hát, Kors ér, Gyolcsi pusztá, Kolbász pusztá, Török Bori halom, Túzok laponyag... Mit szól, kedves barátom? Egy nép a neveiből ismerszik fel leginkább. Folytassuk hát, csak néhány példa erejéig! Kunszentmárton: Kóttón, Csorba. Kunmadaras: Ajtos dűlő, Berek, Darvas halom, Ecse, Üllő. Kisújszállás: Csegei sziget, Csivag, Csorba, Daraksa, Gástyás laponyag, Gyalpár, Kara János, Turgony, Konta, Mirhó, Szoszcoma, Tarján ér, Ürmöshát. Karcag: Bengecseg, Bézi sziget, Botonás, Bócsa, Csobi porong, Csoma ér, Deme sziget, Dusa porong, Ecse zug, Érbuga, Hegyesbori sziget, Hodos fenék, Hőgyezug, Karczagtelke, Kargaderék, Kargafenék, Katymár hát, Kise porong, Zádor ér, Murza laponyag, Penesziget, Tarattyó út, Tarcshát, Tíbuchalom. Tudom, önt máris eszi a mormáncs ennyi barbárszép szó olvastán, melyek mindegyike szinte maga az ősi Ázsia. Én úgy érzem, ezeknek a földrajzi neveknek van ízük, zamatuk, illatuk, színük, fényük és formájuk is. Ízlelgesse csak, kedves barátom, bátran ezeket a nomád inyencségeket, s hogy lucullusi vacsorája még gazdagabb legyen, íme néhány kun lakosnak a neve 1571-ből, ahogyan azt a török defter megőrizte. Olyan falvak lakosai voltak ezek, mely falukat a kutya pogány elpusztított volt. Karcag Ujszállás lakosai között volt Csőreg, Dormán, Bektur, Adon, Böles. Orgonda Szentmiklóson volt Kimse, Karcak András és Karcag Balázs. Csorbán volt Kacsag Ferenc, Tobak István, Zsirmon Zoltán. Mestörszálláson volt Kara, Kapudán, Ogán. Marjalakán volt Csoba, Beköcs, Tajpa, Csokmán, Arhos. Kisturgonyán volt Jangorcse, Nesta. Móricon volt Kara, Csobon, Pabar. Hegyesboron volt Bölöjte. Kolbászon volt Kocsor, Kocsbur, Kara, Bekös. Bócsán volt Szagur, Bektur, Csörke, Bökmes. Fábián Sebestyénen volt Csorbán, Csicsek, Kocstor. Kakaton volt

Tapse. Homokszálláson volt Csöbök.

Elképzelheti, mit éreztem, miközben István záporoztatta rám a pusztá kellős közepén ezeket a szavakat! Sebesen jegyzém őket füzetembe, el ne szálljanak, mint némely könnyen riadó vad madár. De e felsorolástól függetlenül is olyan kifejezéseket használt Barbaricum fia, hogy az ember szinte csettint. Például a tétre célozva mondá: Micsoda kotorgány idő szokott itt lenni! S ő maga is mennyire élvezte ősei sok-sok szavát, kifejezését! Mosolygott, s áhitattal, átszellemült orcával ejtette ki a szavakat: bicsak, bögöly, buzogány, csákány, csalit, csanak, csök, hurok, kabak, koboz, komócsin, komondor, kun, kuvasz, nyögér, pöcsik, terem, torontál, tőzeg... Vagy: árkány, cötkény, csabak, daku, boza, barag, kajtár, kamcsi, kangyík, kapkány, karambél, ontok, torgányó. S meg is magyarázta István, hogy melyik szó mit jelent. Például az árkány annyit tesz, hogy csikófogó hurkos pányva. A daku egy ködmönféle viselet. A boza egy italféle. A barag kutyát jelent. A kajtár vándormadarat. A kamcsi ostort. A kangyík értelme: nyeregrész, szj. A kapkány róka és görényfogó csapda. A karambél mezei fátyolvirág. A torgányó is növénynév.

Örömöm nagy volt. Mintha kedves barátom, míg egyéb dolgokat megmutogata, vln egy korcsmára, ahol mind ő s mind én megzajosodánk az sertől. Így örvendtem egy már kihalt nyelv eme sok-sok leletének, s ezek a kun szavak valósággal megigéztek, mint megannyi mivesen faragott kőlab, jól rakott katedrális. Feledém a tüzes nyilait lankadatlanul lödöző napot, a piaci lármát csapó madárnépet, a fehéren izzó sziksós földet, az elalélt, satnya, ritkásan kornyadozó fűcsomókat, elfeledém ezt a pusztát, melynél alig lehet rettentőbb a pokolbéli katlan melege, de amely rögvest áthághatatlan tengerré változik, amint megkönyörül az ég a tikkadó természetén és vizet küld szomja csillapítására, feledém e kegyetlen világ minden megpróbáltatását és érdekes látnivalóját, s elmerülék az István által elém szórt ősi szavak szépségének és különösségének csodálatában. Minden szó szinte egy darab Ázsia, oly szép és gazdag, mint ez az óriási kontinens. Elgondolkodék az ezen országban mostanában sűrűn hallott legnagyobb óhajról, hogy tudnillik csatlakozni szeretnének Európához. Annyit emlegetik Európát, s annyira csak Európát emlegetik, hogy az ember gyanút fog: ennyire Európa-rajongó csak egy ázsiai nép lehet. Vajon miért feledik el gyökereiket, melyek minden kétség nélkül a messzi keleti pusztákhoz kötik őket? Vajon miért nem említik soha Eurázsia, vagyis múltjukat és jelenüket együtt? Pironkodnak miatta? Letagadnák a keleti füves pusztákon töltött sok-sok évszázadot, évezredet? A keleten maradt testvéreket, rokonokat? Mit gondol, kedves barátom, megmaradhat így egy nép? Megmaradhat? Meg? Au contraire! Aki idegen és talmi értékek után sóvárog, s a magáét nem becsüli, hova jut? Európába? István szerint nem. Az ilyen nép olyanná válik, mint géva a nyakon, mondta egyszer hű Vergiliusom, az itteni pórnép nyelvén fogalmazva meg a nemkívánatosságtól való félelmét.

Nem értem, kedves barátom! Az a nép, amelyiknek csak egyetlen pihenő alatt ennyi drágakövért tudják az idegen elé szólni, amint azt István tette volt a kun avagy kunszerű szavakkal, az a nép alig tud ezen drágakövekről valamit, ha még használja, igyekszik elfeledni, és siet elméjének valamely elhagyott és sötét kriptájába zárnai, s a világ minden kincséért nem támasztaná fel fiait vagy unokáit kedvéért. Szomorú vagyok, kedves barátom, s ön megérti bánatomat: gyászos dolog még egy tölem mégoly idegen nép haláltusáját csak végignézni is. Ön tudja: én nem funerátornak jöttem ide!

5.

Említettem volt önnek, kedves barátom, hogy ezen az elátkozott földön, amit Nagykinságnak neveznek, nem elég a sok-sok isteni csapás, melyek aszály, terméketlen föld, jégeső, árvíz avagy harapós fagyok képében mérik az emberekre a kemény megpróbáltatásokat, még tetézik a sok bajt azzal, hogy ide szórják bombáikat a magas levegőre uraló harci repülő szerkezetek. Erre már céloztam önnek egyik előző levelemben. Ön talán túlzásnak érzi, de itt mintha örökös háború dúlt volna, s a szomszédos falvak, városok ezt igen megszenvedték volt. De csak sorjában!

Évekkel ezelőtt mentünk Karcag határában, olyan elszánnással és lendülettel, mintha legalábbis azt mondtuk volna: Avis au Japon! István, önkéntes kalauzom ebben a földi purgatóriumban nagy élményt ígért. Mondhatom, kedves barátom, a porfelhőbe fulladt dűlőutak, a kiszikkadt földek, az ájult természet nem sok jót ígértek. Ahogy áthaladtunk egy csatorna hídján, jobbra fordultunk, megálltunk. A kiégett, sárgásbarna legelőkön túl látszott egy kis falu, melynek neve Nagyiván. A templom és a házak körvonalai lágyan reszkettek a forróságban. Néma homloktörölgetés után elindultunk. Hamarosan egy sárga tábla figyelmeztetett, hogy a bombatérre nem mehetünk be. A levegőben időről időre feltűnt egy-egy repülőgép, s néhány kilométerrel odébb, keleti irányban, lecsapott a célra, aztán hirtelen felemelkedve eltűnt a messzeségben. Az orosz és a magyar nyelvű felirat ugyan tiltotta, de a tilalmat megszegni oly édes, így mégis továbbmentünk hű Vergiliusommal a pokol mélye felé. Magasodott előttünk egy őrtorony, őrt azonban nem láttunk benne. Errefelé még tanyák is lapultak a közelben, s azt gondolám, lakóik vagy süketek vagy vakok, mert másként hogyan bírják elviselni ezt az örökös bombázást, géppuskázást, a Karcagig világító sztalingyertyák éjszakai fényét? Én mondom, barátom, elképedtem, hogy mi mindenhez képes hozzászokni, alkalmazkodni az ember! Mentünk tovább, s bevallom önnek, furcsa izgalom vett rajtam erőt, olyan erős, hogy ha fegyver lett volna nálam, talán előrántom és ráfogom még egy fűben riadozó nyuszira is. Hála Istennek, utunk során eddig a pontig még nem esett bajunk. Il y a une providence pour les voyageurs! Hamarosan egy sorompó állta utunkat, rajta kétnyelvű felirat: Állj! Lőnek! Barátom, később, amikor már otthon, e veszélyes kalandból ép böljével megmenekülve ezeket a sorokat írom, minek tagadjam, még akkor is remegett a kezem a feszültségtől. Mert a sorompó és a tábla ellenére, mondanom sem kell, ugye, haladtunk tovább. Az út lassan a gyepebe vezetett, erre már csak a repülők jártak. Valószínűtlenül kihalt volt a táj, mégis az volt az érzésem, hogy valakik, nyilván katonák, itt vannak valahol és figyelnek minket, talán éppen fegyvereik célzókeresztjén át. Álltunk, kémleltük a célterületet: Tankok, nagy járművek rozsdásodtak golyóütötten, a pilóták alighanem ezeken tanulták a célzást. Valóságos kráterek tátongtak mindenfelé, a bombák ütötték a földön ezeket az iszonyatos sebeket. István intett, visszafordultunk. Megkönnyebbültem, amikor magunk mögött hagytuk ezt a lidércnyomásos vidéket. Az átélt élmény annyira megzavart, hogy kíséremtől angolul kérdeztem: Are you of the country? Csak értetlen arcát látva kaptam észbe, s helyesbítettem: Idevalósi ön? István kérdően nézett rám, hiszem már az eddigiekből is tudhatnám a választ, végül így szólt. Igen. Ide születtem. Mire kiszaladt a számon: Du guignon. Kalauzom megkérdezte: Tessék? Legyintettem: Semmi.

Találkoztunk egy emberrel, kit István, illő üdvözlés után, a bombatérrel faggatott. Az elmondta, hogy született karcagi, s gyerekkorában az a terület, amelyre ma a bombákat dobják, több száz marháának és több ezer birkának adott jó legelőt, s a város sok tén- és lőtartó gazdája hetekig járt ki erre a területre szénát kaszálni. A repülőgépek pilótái, amióta ideette őket a fene, azzal szórakoztak, hogy alacsonyan repültek a szénát gyűjtők fölé rettenetes hangorkánt kelte, mire a kinyűgözött lovak elvágattak a világ négy sarka felé, s órák teltek el, mire gazdáik összefogdosták és lecsillapították őket. Ha az őrtoronyban lévő katoná felöltötte a piros színű rakétát, utána már nem lehetett a földeken dolgozni, s aki mégis megpróbálta, lovas katoná mellett, fenyegetőzött azon a ronda muszka nyelven, még a géppisztolyát is ráfogta a magyarokra. Sokszor a nagyon szépen szárított és gondosan összerakott szénaboglyák helyén másnap a gazdája csak apró hamukupacot talált. A hetvenes években már nappal sem volt biztonságos azon a területen dolgozni, mert annyi volt a bombatölcsér, mint rostán a lyuk, nem beszélve a rengeteg bombarepszéről, kilőtt töltényhüvelyről, fel nem robbant rakétáról és egyebekről. Az idős férfi elmondta még azt is, hogy egy család pár évvel ezelőtt kiment horgászni a Németéri csatornára, de egyszer csak repülőgépek szálltak el felettük, s a fejük fölött oldották ki a bombákat, amelyek a közelükben

érték földet. Olyan félelmetes volt, hogy a kislány sírógörcsöt kapott. Ez a sokat látott ember tanúja volt annak is, ahogy az orosz katonák trottilal robbantották a halat, nem vacakoltak a horgászással. A férfi, mint említi, sajnálja az unokáit, mert azok felsírnak álmukban az örökké gyakorlatozó repülőgépek miatt. Az egyik, amikor meglátta az égen függő sztalinyertyákat, így szólt: Papám, mi az, háború lesz? Aztán az öreg már az egyik régi kaszálásakor esett szörnyűséget meséli. Két parasztszekérrel mentek ki a Németéri csatorna gátjára. Megálltak, éppen meg akarták fordítani a gát tetején a kocsit, amikor látták, hogy húznak a repülőgépek. Nagyon közel robbant a bomba, egy nagy füstfelleg kerekedett, a légnymás őt levágta a töltés oldalába, hét szilánk fúródott belé, a lábába, a farába, egy átvitte a baloldali tüdejét, a mellkasában összezúzott három oldalbordát, ott rekedt meg. Három ló rögtön kifordult a hámból, ott pusztultak el, annyira telibe kapták a szilánkokat. Őt a szekérderekben vitték, Ágotánál már eszméletlen volt, végül a szolnoki kórházban kötött ki, ahol megműtötték. Hat hétig feküdt bent, hat hónapig volt betegálmányban. Próbáltak egy kis kártérítést kérni az oroszoktól, de nem kaptak, magyarázta a férfi, aztán elköszönt, ment a dolgára.

Kedves barátom, tudom, nehéz elhinni ennyi rémséget abban a világban, ahol ön él, s ahol csak a hírekből ismerik az olyan dolgokat, amik naponta riadalmat okoztak itt Kunország peremén. Pedig ez még nem minden. István is mesélt hazafele menet: látta, hogy a repülőgépekről néhány esztendeje egy hodály közelébe dobták a bombát, s a robbanás leseperte a tetőről, kiszakította az ajtó- és ablakkereteket. Egy kunmadarasi juhász a réten lévő tanyájában éppen névnapját készült ünnepelni, amikor a közelbe lelöktek egy bombát, a mennyezetről hullott a mész, a tapasztás, a por az ünnepi vacsorába...

Nincs hely azt a sok jajszót leírni, mi a bombatér miatt Cumania lakóiból kiszakadt, s ezek az emberek mégis kitaranak lakóhelyükön nec plus ultra, nem szedik a sátorfájukat a könnyebb megélhetés reményében, nem kerekednek fel, hogy szebb és gazdagabb, nyugalmasabb és boldogabb vidéket keressenek lakhelyül. Szelíd barbár kalauzom mondta kérdésemre, hogy ők olyanok, mint egy piciny madár, az itt honos széki pacsirta, amely bármi van, nem költözik el, inkább kipusztul. Hát e kicsiny madár ideájával búcsúzom most öntől, barátom, s igyekszem erőt meríteni, hogy folytatni tudjam utamat a pokol e mély bugyrában.

6.

Milyen bántóan kevés, kedves barátom, amit én tudok a Nagykunásgról, amely pedig lassan szinte a hazámmá leszen! Oly régen időzők rajta, hogy ellenségeim már nyugodt lélekkel megvádolhatnak egy kiadós mazochizmussal, mondván, szinte élvezem a száműzöttséget, a kivetettséget. Mit tagadjam, néha eszembe ötlök, milyen jó lenne otthon, talán éppen az ön becses társaságát élvezném most, s csodálnám szellemének pazar tűzijátékait, de lehet, hogy csak ülnék magányosan a súlyos esőfelhőktől oltalmazó meleg házban (amit az ön közelében bérelnek), és teát szürcsölgetve merengenek a bátor utazók viszontagságai felől. Aztán az otthon vágyképeit elüzi a nyugtalanító jelen, s Kunország brutálisan, kíméletlenül, érdesen az elmémbe tolakszik. Eltűnik belőlem minden hazai ilyenkor: Alles, was gut und teuer. Marad a kínzó kötelesség, ami azóta él bennem, amióta a Nagykunáság elátkozott földjére léptem: megismerni a vidéket s annak népét. Megismerni azokat, akik nem ismerik önmagukat, saját múltjukat, jeles fiaikat, önnön értékeiket, hogy büszkék lehessenek rá.

István segedelmével én bevettém magam egy könyvtárba, s búvároltam az irodalmat. A tizenharmadik század közepén Magyarországra betelepült kunok, mint amolyan nomád katonanép, az évtizedek, évszázadok alatt szépen elvérezgetett a magyar királyok szolgálatában. A kunok száma megfogyatkozott, a megmaradtak zöme beolvadt a magyarságba, elhagyá nyelvét, mint azt már említettem volt egy korábbi levelemben. Elhagyták sátraikat, földhöz rögzített házakba költöztek, keresztények lettek. Mire mindez megtörtént, már a nyakukra telepedett a török, falvaikat felégette, a lakosokat felkoncolta, bujdosásba kényszerítette, az elfogottakat rabláncra fűzve elhurcolá. Egy 1698 körül írott versben "régtil fogvást való kietlen pusztaság"-nak nevezi a Nagykunáságot az ismeretlen költő, s máig érvényes fohászt küld az ég felé: "Immár kegyelmez meg Urunk népeidnek / Minden határiban az magyar nemzetnek! / Vedd ki igájokból idegen népeknek, / Többé szidalomban immár ne légyenek!"

Kedves barátom, ez a néhány sor még néhány éve is oly hitelesen szólt, mint évszázadokkal ezelőtt, mert idegen katonák voltak ebben a szerencsétlen országban, s magán a Nagykunáságon is tartottak az orosz megszállók egy repülőteret, ráadásnak még egy bombateret is. Oly otthonosan berendezkedtek itt, mintha soha nem akartak volna hazamenni. A tiszték, s főként a tiszték feleségei oly magabiztosan közlekedtek a sáros avagy éppen poros utcákon, hogy minden idegen utazó azt hinné, ők vannak itthon, s a kunok azok, akiket megtérnek itt. Arcukon ott ült a dölly, amit én csak birodalmi gőgnek neveznék, ami semminek tekinti a bennszülötteket, akik csak azért léteznek, mert ők, a nagy hadsereg nagyhatalmú tisztjei létezni hagyják őket. Magabiztosságuk abból is fakadt, hogy tudták, Magyarországon ha valaki akárcsak rossz szóval is illeti őket, azonnal a rendőrségen, hamarosan pedig a börtönben találja magát. A helyi hatalom legfőbb helyein az ő embereik voltak, de még a sokkal kevésbé fontos helyeken is. Arra kínosan vigyáztak, hogy számukra megbízható emberek legyenek a vezetők mindenhol, azokat pedig, akik elégedetlenek a gyarmatosítók nyújtotta hazug és amúgy laktányásan kedélyes étellel, azokat igyekeztek mindenhonnan kiszorítani. Ő, barátom, valóságos paradicsoma volt ez az ország a középszerűnek: aki tehetsége révén nem lehetett senki, mint az oroszok lakája sokra vihette. Az élet palettáján a legfőbb szín a szürke volt errefelé, éppen az a szín, mely számomra mind közül a leggyűlöletesebb. Tehetségtelenek és félműveltek dirigáltak, valósággal élet-halál urai voltak, mert törvény ugyan volt, de azt ők hozták abból a célból, hogy a pórnépet kordában tartsák, ők viszont nyugodtan átléphessenek mindenféle korlátokat. Azt is megfigyeltem, kedves barátom, hogy ide Cumania-ba például előszeretettel hoztak máshonnan vezetőket, mert annak nincs kötődése a helyiekhez, és gátlástalanul képes nyomorgatni a reá bízott település népét. A parasztok legjobbjait, a nagyobb gazdákat beszolgáltatásokkal tették tönkre nem sokkal ideérkezésem után, elvették földjeiket, jószágaikat, szerszámaikat, házaikat, megverték és elűldözték őket szülőföldjükről, fiaikat pedig nem engedték tanulni. Önnek fogalma sincs, kedves barátom, milyen összetört emberek, jobb sorsra érdemes, ám csak tengődő életek vannak itt! Olyan volt ez a társadalom, mint egy megáradt folyó: a felszínen a szemét úszott. Vagy ahogy István mondta a maga brutális nyíltságával: a szar. Ha itt belenéztem egy nyílt tekintetbe, mi pulzált felém? Save our souls! Sok vezető az 1956-os forradalom megtorlásakor edződött, embereket vertek agyon, másokat csak beteggé vagy nyomorékká tettek, megint mások évekig, évtizedekig nem kaptak miattuk rendes munkát. Nekik viszont jó zsíros állásokat adtak, igazgatók, párttitkárok és egyéb fontos beosztású emberek lettek a verőlegényekből, általában meghaladta a képességeiket a kapott feladat, úgyhogy szép lassan kikoptak onnan, egyre lejjebb csúsztak, de még ez a lejjebb is sokkal feljebb volt annál, ahová normális körülmények között, egy emberi világban, mondjuk, a mi hazánkban, valaha is eljuthattak volna.

Az 1698-as, már idéztem vers vége: „Íme! meghagytál még valami keveset: / Ne fogyasd el Uram, e maradék népet! / Rabságra s csúfságra ne küld már többeket, / Zabolázd meg – kérünk – az kegyetleneket!” Látja, barátom, ilyen világba csöppentem. Szomorú föld ez, melynek népe túrni volt kénytelen az esőtlen, tikkasztó nyarakat, a sártengerré váló őszt, a csontokat is kaparó hideg telet éppúgy, mint a nyakára ültetett urak országlását, vagy az idegen katonák minden viselt dolgát. Az ötvenes évek elején itt megírta az újság, ha valakinek már arra is futotta, hogy rumot tegyen a teájába, avagy három kiló cukrot halmozzon fel a lakásán, de két-három évtized múlva már minden esetben mélyen hallgatott a sajtó arról, hogy részeg orosz katonák a teherautójukkal balesetet okoztak, s

ez több kun-magyar halálát okozta. Arról sem lehetett olvasni sehol, hogy egy harci repülőgépük elsöpörte a repülőtéren mellett meglapuló vasúti pályát, mert lezuhant. Nem esett szó a sajtóban a halastavakról sem, melyek uszonyos népét kifogták, elvitték, az ott kovártélyozó vadkacsákat és vadlibákat lelövöldözték, s ha a halak avagy a mezők magyar öre elküldte volna őket, a vadlibák sorsát ígérték neki. Kunmadarason, a repülőtérről közeli kertekben leszedték a gyümölcsöket, a gondosan nevelt fák szépen metszett ágait letördelték, s ha a gazda a rendőrséghez fordult, még neki lett baja. Kunország lakói évekig, évtizedekig nem láttak borjúhúst, amit pedig ők is szívesen fogyasztottak volna, ám a garnizonban sűrűn ettek ebből készült ételt.

Ez a világ pedig akkoriban kezdődött, amikor én 1946-ban a Nagykunságra érkeztem. Az oroszok 1944 októberében érték el Karcagot, mindjárt agyon is lőttek tizenkilenc fiatalot, nőket erőszakoltak meg, felélték, elvitték az állatokat, mosdottak az angolvécé kagylójában, itták a kölnit, raboltak ékszert, órát és minden elképzelhető holmit. Aztán pedig évekig, évtizedekig ünnepeltették magukat, mint felszabadított. Magyar vazallusaik az utcákat, épületeket telefestették a hódítók jelképeivel, jelszavaival, teleharsogták az országot a megszállókat dicsőítő dalokkal, indulókkal, a jövevények ünnepeit erőltették rá a helyi lakosságra, míg azok ünnepeit megöltötték, esetleg éppen csak eltűntek.

Napestig sorolhatnám mindazt a méltánytalanságot, amit Cumania népének el kellett tűrnie a megszállóktól, de mára elég. Kedves barátom, kemény fájú nép ez, ahogy István mondja, annyi mindent kibírt már, ezt is kibírja. Akkor, a nyolcvanas években, én feltenni sem tudtam egy mégoly nyakas kompániában sem annyi erőt, hogy túlélje egy ekkora és ilyen brutális hatalom, az új Bizánc szorítását, melynek, őszintén szólva, elképzelni sem tudtam, hogy vége legyen. István azonban bizakodó volt. Azt mondta az én Vergiliusom, hogy ő még megéri népe szabadulását, az oroszok kivonulását. Barátom, akkor úgy véltem, ez az együgyű barbár nem tudja, hogy a világ mostani nyugalma nekünk, boldogabb égtájon élőknek, fontosabb, mint az ő maroknyi népének a szabadulása. Biztos voltam benne, hogy a helyzetük reménytelen, mégis ráhagytam Istvánra: a csalfa remény is remény. Valameddig éltet.

Én tévedtem. A kilencvenes évek elején kivonultak az oroszok Magyarországról. Elhagyták nagykunsági repülőterüket, bombavető terület is.

7.

Örülök, kedves barátom, hogy ismét önnel lehetek legalább gondolatban a messze nyugatra menendő levelem révén. Sok tördéléssel jár megismerni a nagykun tartományt, így elég ritkán jutok ahhoz a mennyei élvezethez, hogy epistolát írhattam önhöz. S ha leülök is a hóval borított pusztához hasonló levélpapír elé, pennámat, akár egy dárdát, magam elé szegezve nagy bátran a témák közé rúgtatva, hogy olyat ejtsek el, mi önnek is kedvére van, nos, kedves barátom, fáradozásomat sokszor kudarc kíséri. Mint most is. Minden erőfeszitésem ellenére oly borús gondolatok rajzanak elő agyam titkos kaptarából, hogy azok aligha szolgálhatnak öröme. Egyre egy találkozás jár a fejemben. A férfi István nevű kalauzum barátja, vele beszélgettünk át egy egész éjszakát. Ha Istvánra azt mondtam egyik korábbi levelemben, hogy egy olvasott barbár, akkor új ismerősöm még inkább az: meghökkenően művelt, igen sok nyelven beszél, annyira, hogy mi ketten együtt sem érhetünk a nyomába, ám ugyanakkor számomra riasztóan hat fanatizmusa, tüskés természete és humortalansága. Ez a férfi nem érti a viccet, a humor iránt teljességgel érzéketlen, a tréfát támadásnak veszi, s ilyenkor kimutatja nyers, barbár erejét. A teát szürcsölve issza, pontosan úgy, ahogy egy mongol pásztor a jurtájában. A húsokat válogatás nélkül szétmarcangolja és bekebelezi, nem nézi, hogy itt a kövére, ott a bőre, amott a porcogója ahogy azt mifelénk látja az ember a szépen terített asztaloknál. Ő, nem, ő nem finnyás! Nos, kedves barátom, ez az ellentmondásos, egyszerre vonzó és taszító férfi, kiben benne lakozik egy szent, s ugyanakkor egy szörnyeteg is, órákon át beszélt nekünk a magyarságról, amelynek a pusztulását szerinte régen kitervelték valahol valakik, s ez a felörlődés menetrendszerűen halad a végső megsemmisülés felé. Zoltán, mert így hívják (de engedje meg, hogy én csak Szultánként emlegetsem leveleimben, ahogy elneveztem), magvas és hosszú okfejtéséből csak foszlányok ragadtak meg bennem, arra azonban emlékszem, hogy különféle népeket emlegetett, akik erre a szerencsétlen térségre özönlöttek, a töröktől lerontott tájakat is idegenekkel népesítették be, de később is jöttek ide mindenféle gyűlevész hadak, mondta Szultán, akik közül az egyik élőködött a magyarságon, a másik a fejére nőtt, a harmadik az ellenséggel cimborált... A magyarok tragédiáját emlegette Szultán dacosan és fájdalommal, hiszen feldarabolták az országot, s a határokon kívül rekedt magyaroknak most folyik a megsemmisítése, a korábbi magyarlakta területekre özönlének az idegenek, s az addigi magyar többség kisebbségbe szorul, aztán néhány nemzedék alatt felszívódik az idegen nép tengerében. Szultán szerint már a határokon belül is folyik a magyarság felszámolása, évtizedeken keresztül büntudatot sulykoltak ebbe a népbe, idegen ideálokat erőszakolták rá keletről, adnak el neki nyugatról, elvágják az új nemzedékek gyökereit, a gyerekek lassan már a saját nagyapjuk nevét sem tartják érdemesnek megjegyezni, nemhogy a szepapjukét, a rokonokét, hogy a rokon népekről már ne is beszéljünk...

Meg kell hagyni, Szultán nagyon sokat tudott. Ha szóba került valaki Karcagon, rögtön mondta, kik voltak a szülei, nagyszülei, testvérei, rokonai, sőt, hogy kik voltak a régebbi ősei, s azok az ország vagy a világ mely szegletéből kerültek Cumania központjába?

Mily hosszan sorolta a kunok rokonnépeit is! Mily sokat mesélt a kazakokról, a karakalpak, a tatár, a baskír, a csuvas, a jakut, a kirgiz, a türkmén, az özbek, a kumuk, a balkár, a nogáj, a karacsáj, a gagauz, az azeri népről! Aztán a törökökről, az ujugurokról, a tuvaiakról, a mongolokról, és még ki tudja, miféle népekről! Akik egyébként a magyarságnak is rokonai, Szultánnak ez szent meggyőződése. Inkább, mint a finnugorok, mondta, csak hát a magyarságot bekebelezni remélő mindenkor hatalmaknak az volt az érdekük, hogy ez az Európa népeitől élesen elütő náció, a magyarság, csak egy öt-hatmillió kis finnugor rokonságot tudhasson a háta mögött. Nem úgy van-e, kedves barátom, hogy a kutya is harciasabb és harapósabb, ha erős társak állnak mellette? Hát így lett volna ez a magyarsággal is, mondta Szultán, ha egy százmillió törökséget tud testvérként maga mögött. Beszélt a múlttól, az ősről, az eurázsiai óriási füves pusztákról, melyek kilökték magukból azokat a hallatlan vitalitású népeket, amelyek a népvándorlás újabb hullámaiként végigsöpörtek Európán, s rettegésben tartották még a kontinens nyugati részén élőket is. Szultán fölöttébb ihletetten beszélt az avarokról, a hunokról, a türkökről, az ujugurokról, a kirgizekről, a mongolokról, akik egymást váltva megjelentek a belső-ázsiai pusztákon, megerősödtek, s még a hatalmas kínai birodalmat is arra készítették, hogy megépítse a Nagy falat határai védelmére. Szinte egy nagy előadást tartott ezen népek kultúrájáról, a harcmódokról, a viseletükről, szokásaikról, lakhelyeikről, írásbeliségükről, mert volt írásuk, mondta, s képeket mutatott egyebek között a mongóliai rovásírásos kőoszlopokról, Tonjukuk, Bilge kagán és Kültegin főemberének sírjáról, mely fölött a kőoszlopon a türk nép viselt dolgai olvashatók. Aztán az ujugorok komoly írásbeliségéről mesélt, majd a füves pusztákról, s kedvtelve időzött a nomád nagyállattartó életforma leírásánál, s felhívta a figyelmet, hogy nomádokat még ma is lehet látni például Mongóliában vagy Kazakisztánban. Hát ebből a kultúrából való a magyar nép is, mondta Szultán mély meggyőződéssel, de az igaz, hogy csatlakozott a magyarokhoz két-három finnugor törzs, ez látszik a nyelvben, ám a honfoglaló magyarok többsége török eredetű volt, a vezető rétege szintén, s a kultúrája, amivel megjelent a Kárpát-medencében, ugyancsak. S még csak ezután kezdett Szultán a kunokról beszélni, akikről valóban elképesztően sokat tud, a múltjukról csakúgy, mint a jelenükről. Erősen fájalta, hogy ez a kétségtelenül török nép elveszítette nyelvét és beleolvadt a magyarságba, mert mint mondta, a magyarság még gazdagabb lenne, ha a kunok megőrizték volna kun mivoltukat. Eljátszott a gondolattal: ha nem a Magyarországra betelepülő kunok hullatták volna elsősorban a vérüket a hadjáratokban, csatákban, mint kiváltságokkal rendelkező

katonanép, hanem a magyarok, akkor ezt az országot most lehet, hogy nem Magyarországnak, hanem Kunországnak hívnák. Ez persze csak ábrándos és romantikus elméleti artistamutatvány, amelyről kiötlője is tudja, hogy komolytalan, ám oly jól esik legalább eljátszadoznia a gondolattal. És Szultánon látszott ez a jó érzés, ami nem csoda, hiszen született karcagi, ősi kun család sarja, aki fanatikusan, a rajongásig szereti népét, s kétség sem férhet hozzá, hogy a kunok avagy a magyarság ügyéért habozás nélkül feláldozná az életét. Elképzelheti, kedves barátom, hogy egy ilyen embernek mily fájdalmas lehet népének felőrlődése, amiről levelem elején írtam.

Érdekes volt megfigyelnem Istvánt is, az én önkéntes Vergiliusomat, aki egész éjszaka egyetlen szót sem szólt. Máskor sem beszél sokat, de most önmagát is felülmúlta visszafogottságban. Arcizma sem rezdült, de gyanítom, hogy több kérdésben egy húron pendülhet Szultánnal. Amikor éjszakai diskurzusunk végén barátja ismét felemlegette a magyarság pusztulását, megkérdeztem véleményét e gyászos téma felől. István csak annyit mondott, hogy erről nem beszélni kell. Kérdőn nézhettem rá, mert kiegészítette az elhangzottakat. A szikla sem szól egy szót sem, csak útjába áll a pataknak.

Mit mondjak, barátom? Olyan volt ez az éjszaka, mint az itteniek legkedvesebb ételén, a birkapörköltön a saft: sűrű. Az ember kívánja, aztán gyomorrontást kap tőle. Úgy értem, az olyan gyomrúak, mint én, kik könnyebb és emészthetőbb étkekhez szoktunk.

Háy János

Élni a perzsák és a rómaiak szorításában

Éppen középén. Középén a civilizált világnak

Független királyság ez – mondja. – Róma és Perzsia törvényei védik. Nem omlik, mikor omlani látszik. Kézművesek állványozzák a falakat.

A határokon túlra merészkedsz, megfojtják gyermekeidet, vagyonodat elrabolják, feleségedet megbecstelenítik. Nem ismerik a törvényt. A határon túlra merészkedsz, megbolydul benned minden, mert semmi nem óv magadtól, semmi nem óv a világtól, és kicsiny vagy arra, hogy a világgal megbirkózz. Mit gondolsz miért építettünk utakat és palotákat, miért szerkesztettünk térképeket? Mit gondolsz, nem a rettenet vezérelt bennünket, hogy a határokon betörnek, s akár a csahos, megvadult farkasok marcangolják szét a testünket, s mindenünket, az egész életünk frecseg majd a fogaik között? Vadak ők maguk is, nemcsak az állataik, gonosz szellemeket neveznek isteneknek, és a testük erejéből élnek.

Mit gondolsz, büntelen elhagyhatsz bennünket, mikor a mi tenyerünk adott neked enni, a mi szájunk adott neked inni, a mi szemünk nevelt bele a világba? Mit gondolsz, milyen élet van a lélek peremén? Elkeveredsz az első napon, mintha nem is lettél volna, mert nincs neve a dolgoknak, és téged sem jelöl meg semmi.

Eressz – mondtam neki –, nem bírok már a rómaiak és perzsák szorításában élni, a civilizált világ közepén, nem akarom többé a római és perzsa törvényeket. Levetkezem magamról ezt a védelmet, ne ragadjon ki saját veszélyemből az ő óvásuk, ne menekítsen meg saját fenevadaimtól az ő hadseregük, ne vakarják el orvosaik előlem a betegségeket. Megyek a peremvidék dzsungelébe, megyek, hogy a pusztulásom az enyém legyen, megyek és elfeledem, mi van a lélek lakott vidékén, megyek a peremek nomádjai felé, kikopok az emlékekből, kikopok a megnevezettségéből, nem leszek többé körülírva a világban, hogy én vagyok, nem lesznek megrajzolva a körvonalaim, hogy ne sérthessenek és ne sérthessek, és ne keveredjem el.

Megyek, hogy beleolvadjak a háttérbe.

Nem érdekel, milyen élet marad itt, hogy omlik-e végül, veletek vagy rátok, ha nomád csapatokkal visszatérek, nem fog sajogni bennem szív, csak köpök a romokra, köpök a kipusztult vidékre.

Kiss Ottó

Verébfogó

Radnai nem kockáztatott. Betolta apja öreg Csepeljét a biciklitárolóba, a korláthoz láncolta, a lakatot a zsebébe süllyesztette, és mielőtt ugrott volna, körbenézett. Egyszer megjárta a zsírolvasztó művezetőjével. Azóta mindig megnézi, nem látja-e valaki. Pándi megmondta neki, ha még egyszer elkapják, mehet kapálni.

Nem volt más a tárolóban. A betonfal mellé lépett, és ugrott. Kétméteres a fal, Radnai meg száznyolcvan, nem nehéz túljutnia rajta. Ha nem lenne hajnalonta ilyen véres a szeme, nyugodtan bemenne a portán. De nem bírja a korai kelést, erre már évekkal ezelőtt rájött. Bősze Lajos a szeme miatt még akkor is kiszólija a portán, ha történetesen nem ivott. Most meg érezte magában az esti fröccsöket, hiába, néhány óra alatt nem megy ki a szervezetből.

Még nem kelt fel a Nap, feltűnés nélkül beállt a porta felől jövők közé. Az öltözőben a félkezű Bandi volt a ruhacserés. Nem szerette a mogorva öreget, de próbált vele kedves lenni. Különben olyan nadrágot kap, amiből kilátszik a bokája. A felső meg véres, mert nem mossák ki rendesen. Persze a művezetők hazavihetik a munkaruhát, úgy áll rajtuk az élére vasalt fehér nadrág, a sapka meg a felső, mintha valami cukrászok lennének.

Fél hatkor már a fülkében ült, mert a mérést előbb kell kezdeni, hogy a hentesek hatkor nekiláthassanak a munkának. Aznap reggel Kőből toltta ki a hűtőkamrából a csigán lógó fél disznókat. Három szalag előtt tömte meg a pályát egyedül, kihozott vagy kétszáz disznót, mire a hentesek beáltak a helyükre. Pándi művezető pontban hatkor indította a szalagot. Gyerünk, titánok, munkára, mondta. Mióta a svédé a kombinát, Pándi nagyon ügyel a pontosságra. A svéd sokat követel, ő vezette be a szondázást is, és azóta nincsenek félórás cigarettaszünetek, két óránként öt perc jár, húsz a reggelire, negyven meg az ebédre. És hiába végeznek a hentesek akár már délre, kettőig nem mehetnek el a szalag mellől. Most lassabban dolgoznak, nincs már az a kapkodás, mint régen. A svéd szerint így pontosabb a munka. „Szebek a húsek.”

– Mennyi lesz mára? – kérdezte Kőből Pándi művezetőt.

Radnai kikukucskált a mérleges fülkéből, hogy ő is hallja a választ.

– Ezermégy – mondta Pándi. – Lehet, hogy ezeröt.

Kőből mellé Veréb Lacikát osztották be aznap. Veréb egy hete van itt. Liftesfiúnak vették fel, de egy nagyobb raklap zsírszalonnát vagy császárt egyedül meg sem bír mozdítani. Csak akkor tudja a liftbe tenni, ha valaki arra jár és meglöki. Két napig kínlódott a békával, a hentesek röhögtek, aztán Pándi átküldte a perzselőbe fejet csomagolni. De tegnap óta nincs már export fej, nem kének többet a jugók.

Veréb Lacika becsületesen tolt a fél disznókat, igaz, egyszerre csak három-négy párat, Kőből meg húszasával hozta ki őket a hűtőből.

– Hogy állunk? – kérdezte Veréb Radnait a reggelinél.

Radnai végigmérte az alacsony, vékony fiút.

– Háromnegyven körül – mondta.

Lacikát aznap már a sorban állásnál piszkálni kezdték a hentesek. Horkai egy videofilmet magyarázott Bedének. „Az ürge lukat vágott a falba, azon keresztül nyomta a csajt, az meg annyira nyögött, hogy ketté állt a füle.”

Bede nevetett.

– Ha Zsuzsi mama meglátná azt a szerszámot, nyerítene örömeiben – folytatta Horkai.

Bede elvett egy tálcat, kést meg poharat rakott rá, aztán hátrafordult Veréb Lacikához.

– Hallod, szép öcsém, meg kéne mutatni a farkad Zsuzsi mamának! – mondta.

– De ha az is csak akkora, mint te vagy, jobb, ha kiteszed a nyelvedet is – szólt Horkai, és röhögött.

– Hagyjátok már! – mondta Radnai.

– Te meg mért szólsz bele? – mordult Bede, de választ nem várt. Radnai nem is szólt, csendben mentek az asztalig, csak Horkai dűnnyögött, hogy már megint ez a kibaszott párizsi, és elővett a zsebéből egy darab császárszalonnát. Adott Bedének, Radnainak, és Veréb Lacikát is megkínálta.

– Kösz, jó ez nekem – vágott a párizsiból Veréb.

– Egyél, baszd meg, sose combosodsz ki! – mondta Horkai, és egy szelet császárt rakott Lacika tálcajára. – Ne tojjál be, a készáruból van – tette hozzá.

A veréb ebéd után szállt be a folyosóra. A csontozó és a keverő közötti ablakon jött. A hentesek meg a takarítónők két oldalt a padokon ültek, majdnem mindenki dohányzott. A megriadt madár a vécéajtónak repült, aztán a csempézett falon keresett kijáratot. Valaki behúzta a csontozó ajtaját, nehogy berepüljön a húсок közé.

– Ide költözik az egész Veréb család? – kérdezte Bede, és felvette a lánckesztyűjét.

Az asszonyok nevettek.

Horkai már húzta a slagot, hogy célba vegye a madarat, de egy idősebb hentes leintette. Nehogy pancsoljál itt nekem, mondta.

– Hozzad Lacikát, majd az megoldja! – nevetett Bede.

– Testhezálló feladat lenne – mondta az egyik takarítónő, de nem figyeltek rá.

Lacika a csontozóban volt, és Radnait nézte, milyen kódszámokat írkal a mérleges füzetbe. Más a bőrös meg a nyüzött disznóé, más a fagyasztotté meg a félfagyasztotté is, állapította meg. Amikor Horkai kihívta Veréb Lacikát a folyosóra, ment Radnai is.

– Na, Veréb, itt a párod! Fogd meg, oszt csontozd ki!

Nevettek a hentesek, a takarítónők.

Veréb Lacika megállt a teli padsorok között, és nem mozdult.

– Legalább a száját tátná el, hogy belerepüljön! – mondta egy hentestanuló.

– Kuss legyen, mert mindjárt kergetheted te is! – szólt a hang irányába Horkai.

Nevettek megint.

Az állat egyik faltól a másikig repkedett, nekiütközött a műanyag ládáknak, a neoncsőnek, aztán leszállt a mosásra ott hagyott targoncára.

Lacika nem mozdult.

– Na majd én megmutatom, hogy kell verebet fogni! – mondta Horkai, és felkapta a fiút, hogy a nyitott ablakhoz vigye.

Néhány idősebb hentes eloltotta a cigarettáját, elindultak a csontozó felé.

Horkai kitette az ablakpárkányra Lacikát, és megfogta a bokáját, hogy kilógassa. Veréb Lacika csendben volt, de ellenkezett.

Többen nevetve biztatták.

Ekkor jött meg Pándi.

Tapsolt.

Na, mondta, ennek a két padsornak telefonja van, és intett a csontozó felé. „Gyerünk, titánok, vár a munka!”

A padokról felálltak, Horkai letette Lacikát. Bede is felállt, de nem a csontozó felé ment, megnyitotta a csapot, és a slaggal megcélozta Horkait meg a gyereket. Horkai futott a csontozó felé, besurrant az ajtón, Veréb Lacika igyekezett utána, de ő nem úszta meg, kapott egy nagy adag vizet a hátára.

Köböl délután már nem engedte dolgozni Veréb Lacikát. Bekülte Radnaihoz a mérleges fülkébe, nehogy tüdőgyulladást kapjon a hűtőben. Teljesen átázott a ruhája.

Radnai helyet csinált maga mellett, oda ültette Lacikát.

– Csak ennyi az egész, a kódokat és a súlyt kell beírni, meg hogy hányat tesz rá a mérlegre – mondta neki, aztán megkérdezte:

– Milyen iskolád van?

– Érettségi, gimnázium – felelte Lacika.

– Akkor lehets akár mérleges is – élénkült fel Radnai. – Ha betanítalak, jössz a helyemre?

Lacika vállat vont.

– Nem hallom! – mondta Radnai.

– Hát.

– Mi az, hogy hát?

– Hát, hogy még nem tudom.

– Hogy hentes legyél, ahhoz el kell végezni az iskolát. Az két év, és nézd meg, milyen a munka. Tíz évig ha bírják, legfeljebb tizenötig. De akkor már fáj minden ízületük, mehetnek rokkantnak. Ha addig le nem vágják a kezüket.

Lacika nem szólt.

– A művezetéshez meg gyakorlat kell, tíz év. Nekem most kilenc van, ha lesz üresedés, jövőre megpróbálhatom. Ott majdnem háromszor annyi a pénz, mint itt, aztán még dolgozni se kell, csak irányítani. Mennyivel vettek fel?

– Huszonnégy bruttó – mondta Lacika.

– Na, itt meg harmincegy van, gondold meg.

– Jól van, meggondolom, de nem biztos, hogy sokáig maradok én itt.

– Meg kell becsülni a jó helyet – mondta Radnai, aztán kiszólt Köbölnek. „Lassan hozzad, mindjárt kész, oszt még egy óra sincs.”

Radnai, mielőtt tusolni ment volna, egy nejlontasakot hozott a csomagolóból. Félkilónyi sertésvelőt tett bele, aztán jó erősen bekötötte a zacskó száját.

– Lesz csere? – kérdezte a félkezű Bandi, amikor Radnai vetkőzni kezdett.

– Majd holnapután – mondta Radnai, és felmutatta a nadrágot meg a felsőt, hogy nincs rajtuk egy csepp vér se.

Lacika már a tusoló alatt állt, amikor Radnai belépett. Megkérdezte Radnait, nem baj-e, hogy itt tusol, a mérlegesek zuhanyozójában. A henteseknél nem szeret, mindig szórakoznak vele.

– Van hely, elég – mondta Radnai, és beállt egy másik rekeszbe. Megnyitotta a csapot, aztán átkiáltott Lacikának:

– Csak kapkodjad magad, mert ha fönt is megereszlik a meleg vizet, befagy a seggünk!

– Ki az a Zsuzsi mama? – kérdezte Veréb Lacika.

Radnai nem válaszolt, csak amikor már törölköztek.

– Már közelít a negyvenhez, de egy szexuális csuda.

– Nem azért kérdeztem – mondta Veréb Lacika, és félrenézett.

– Itt lakik, a kombinát mellett. Amíg megvolt a laktanya, hozzá jártak a bakák. Ingyen csinálta, ha éppen az esete volt a gyerek, de mióta dolgozik, senkitől se kér pénzt – magyarázta Radnai.

A portán hamar átjutottak, nem volt különösebb ellenőrzés. Bősze Lajos csak a táskákat nézte meg, amelyik nem dudorodott, ki se nyitatta.

– Szerintem egy ólajtónak több esze van, mint Zsuzsi mamának – folytatta Radnai, és meghívta Lacikát egy fröccsre a Legyesbe. – A múlt héten, hogy délutánosok voltunk, együtt néztük a tévét a portán. Hiába bizonygattuk, Zsuzsi mama nem hitte el, hogy a Híradót nem színészek játszák.

Lacika hitetlenkedve nézett Radnaira, de az bólogatott.

A fiú nevetett.

Radnai leláncolta a biciklit a kocsmá elé, félrehúzta az ajtó helyén lógó színes nejlonszűkeket, és mutatta Veréb Lacikának, hogy menjen előre.

Két biliárdasztal volt a helyiségben, a fal mellett székek és két asztal. Radnai odaszólt a pultosnak.

– Jó napot, drága Aranka! Két nagy pirosat!

– Ez meg kicsoda? – nézett a nő Radnaira, amikor a pultra tette a nagyfröccsöket.

– Veréb Lacika – mondta Radnai. – Mutatkozz be!

– Veréb László – mondta Veréb Lacika.

– Na akkor ötvenhat forint lesz – nézett Aranka Radnaira.

Radnai úgy tett, mint aki nem hallja.

– Biliárd? – kérdezte aztán a fiút.

Akkor lépett a kocsmába Horkai és Bede. Tisztességgel odaköszöntek Radnaiéknak, azok meg vissza. Bedéék tisztán kérték a vörös bort, aztán befizették a biliárdpénzt. Aranka kiadta nekik a pult mögül a dákokat. Ahogy játszani kezdtek, megjött Pándi. Nem szólt, csak intett a négy fiúnak, aztán fél deci cseresznyét kért, azonnal felhajtotta. Még a szájában volt a pálinka, úgy ment ki a nejlonszűkek között. De előbb felemelt kézzel elköszönt.

– Nem közösködik – mondta Radnai. – De azért ő is megissza a magáét.

– Rendes ürgének látszik – nézett rá Lacika.

– Hagyjad a fenébe, egy balfasz ejtőernyős – szólt Radnai, és intett Arankának, hogy töltsön még két nagyfröccsöt.

– A rendszerváltás előtt üzemi párttitkár volt – magyarázta Radnai. – Amikor megérezte a veszélyt, lekérte magát az irodáról. Azóta itt eszi a fene. Karcsi bácsi nyolcvankilencben legalább tisztességesen felkötötte magát.

Radnai le se engedte a poharat a szájától, míg ki nem fogyott belőle az ital.

– A te apád mit csinál? – kérdezte aztán.

– Meghalt – mondta Lacika, és egyhajtásra megitta a fröccsét. Aztán azt mondta, hogy most már ő fizet. – Még egy kört! – szóló Arankának.

– Nézd már, hogy kinyílt a csipája! – mondta Aranka, de már csinálta is a nagyfröccsöket.

– Nehogy megint elázzál! – kiabált a biliárdasztal mellől Bede Lacikának.

A két hentes nevetett. Aztán Radnai is nevetett, és Lacika is mosolyra húzta a száját.

– Megisszuk, fizetek, és megyek – nézett Veréb Radnaira. – Holnap neked is korán kell kelni – tette hozzá.

Radnai nem válaszolt, elfordult, és az alsónadrágjából előhúzta a zacskó velőt. Kitétte a pultra, és odaszólt Arankának:

– Toldd meg a másik két dáköval meg két piros borral – mutatott a nejlontasakra.

Aranka gyorsan beletette a velőt a táskájába.

– Sok trükköt nem ismersz még – fordult Radnai Lacikához. – Amúgy meg ne aggódjál, csak várjál meg reggel a portán. Világos?

– Világos – mondta Lacika, és a Radnaiéhoz koccintotta a poharát.

– Na akkor kezdjük? – kiabált Horkai a biliárdasztal mellől, aztán bekrétázta a dákját.

Szepesi Attila

A cipszer medve

Első emlékeim – képek. Egy-egy jelenet, élesen körvonalazott pillanat, mely gyerekkorom ködéből fölmerül. Sem előzménye, sem folytatása nincsen. Szigetként úszik a ködben. Állókép. Nem az aggályos emlékezés, inkább az álom törvényei hatják át. Nincsen semmi időbeli vonatkozása. Nem is esemény, inkább csak hangulat: hol szürke, hol farsangi módon tarka.

E képek sorrendjéről nincsen tudomásom. Látok egy éjszakai máglyatüzet a hóban, körülötte fekete, görbült árnyékok, de sejtelmem sincs, hogyan, és főleg honnan maradt meg az emlékezetemben. Anyám meséli, hogy a rommá lőtt fővárosból Beregszász felé utazóban – 1944 baljós telén – a szolnoki állomás havában vártuk a csatlakozást. Közben az asszonyok deszkadarabokból tüzet raktak a hóban, hogy teát főzzenek. Ez a háborús jelenet indukálhatja bennem az emléktöredéket? Látok aztán – tovább pereg a homályos film – egy ismeretlen, félig romos épületet. Döglött lovat a járdaszélen. Egy ablaktábla mögött vonuló harckocsisort. Kertet, virágzó gesztenyefákkal. Csupa bizonytalan, félálomi kép, melynek a középpontja felfénylik, de a szélei ködbe mosódnak.

E bizonytalan filmkockák legerősebbike, és alighanem a legelső, melyre visszaemlékszem: apai nagyapám budai konyhája – bombázáskor. Ülünk a Buday László utcai konyhaasztal körül. Hirtelen rázkódni kezdenek a falak. Légiriadó. Felcsattan egy káromkodás. Ki-ki ledobja a kezében lévő kanalat-villát. Engem pedig nagyapám a hóna alá kap, és rohan le a lépcsőn a légópincébe...

Apai nagyapámról ez az egyetlen emlékem. A többi, amit róla tudok, mind szüleim meséje, vagy épp régi fényképek egy-egy megőrzött pillanata. Vadászuhanóban guggol egy lelőtt szarvasbika oldalánál. Ül egy borostyán-befutotta lugasban. Lábánál vadászkutyája. Áll egy sziklaszirten – a háttérben kerek tó.

A család eme ága a felvidéki Iglórol származik, a valaha mozgalmas diákvárosból. Dédapám cipszer. Néha eltűnődöm rajta – az időpont megengedi –, hogy őseim be-betérhettek orvosszerért a derék Kosztka Mihály Tivadar helyi patikájába... Dédapám amúgy Késmárkon tanul, a híres lutheránus fatemplom és a Thököly-vár árnyékában, később Szomolnokon, a talajában kincseket rejtő, ám vizsztatlan bányavárosban, majd a Selmecbányai Akadémián gazdászként dolgozik.

Mindhárom lánya – családi hagyomány! – bányamérnök-feleség lett.

Dédanyám, neve szerint Kotzbek Lujza, Eperjes környékéről származik és bizonyos jelek szerint tatár eredetű családból. A Kotzbek tatár név. Ez az állítás első pillanatra tán meghökkenítő, ám tatárok fogyatkozó számban ma is elő-előfordulnak Lengyelország keleti, délkeleti végvidékén. Dédanyám arcában – egyetlen, színezett fénykép maradt utána – van némi keleties vonás...

A Szepesség a Tátra-vidék szíve. Hegyi táj, melyet folyóvölgyek (a Vág, a Poprád, meg a Dunajec szurdokai) szabdalnak össze. Az égcsapó, havas csúcsok – a Javorina, a Kriván, a Kárbunkulus – meg a Simon-torony, a Koncsisza, a Bibircs meg a Gerlachfalvi orom – árnyékában tengerszemek fénylenek, a Csorba-tó, a Zöldvíz, és a vízesések (például a Csontváry megfestette Tarpaták!) szakadnak alá. Lenn, a szirteken komorló várak tövében apró települések. A sasok-szállta bércek alatti fenyvest muflon és zerge, a lentebbi bükkösöket-tölgyeseket medve, farkas és hiúz járja.

Helyi specialitás a színes hó – aranyárga, veres, zöld és kék árnyalattal. E természeti tünemények a havon-tenyésző mikroorganizmusoktól, vagy a szél-hordta, tarka portól származnak...

Magá a cipszer kifejezés a hegység német nevéből (Zips), ered és jelöli a XII. században itt megtelepült és a helyi szlávssággal némiképp összekeveredett szászokat.

A cipszerek – messze földön híres mesteremberek – II. Géza királyunk hívására érkeztek a zordon hegyek közé. Mint a hegylakók általában, ridegek, makacsok, megfontoltak. Bánya-és faiparuk, szövőmesterségük – szepesi vászon! – óra-és ékszeriparuk, építőművészetük nevezetes. Híresek az itt öntött harangok meg a templomi kegytárgyak. Polgári erényeik jelképe lehet a Zipser Willkürnek mondott saját jogrend és – a hírhedt löcsei pellengér, a Ketterhäuschen, melyhez az este 9 óra után utcán ért asszonyokat-lányokat kötötték ki. A cipszerek szorgalma és takarékosága (gonoszabb kifejezéssel élve: fukarsága) is közmondásos.

A családokban – a jómódúakban is – dicséretes szokás, hogy a cseperedő gyermekeket a nyári tanítási szünet idejére beadják inaskodni egy-egy mesterember műhelyébe. Nem is az anyagiakért, hanem hogy tanuljon az ifjú. Fegyelmet és a manuális teremtés alázatát. Nagyapám így sajátítja el az asztalos, a kárpitos, az órás és az ékszerész, a könyvkötő, az ács meg a fegyverkovács mesterséget.

A környék városait – Késmárkot, Iglót, Löcsét, Lublót, Gölnicbányát, Görgöt, Poprádot, Szepesbélát, Podolint és Szepescsütörtökhelyet – a cipszerek alapították.

A szepesi táj nem túl tágas. Legendás alakja, a XVII. Században élt Cziprián-szerzetes, aki tollakból szárnyakat eskábált magának, majd ezeken kelt légi útra – a mai sárkányrepülő és a szárnyas tibeti boncok társaként – könnyedén átrepülhetett e vadregényes hegyvidéket, mely ahhoz szűk, hogy önálló kultúrája legyen. A Szepesség sorsa amúgyis mindig a függés, hol Csák Mátétól, hol a Zápolyáktól, a Thurzóktól meg a Thökölyektől. Hol a lengyel vagy épp a magyar királyoktól...

Nagyapám ebből a közezből és a jelzett háttérrel iratkozik be – miután Iglón, a legendás diákvárosban leérettségizik – 1901-ben a fővárosi Mintarajziskolába, a Képzőművészeti Főiskola elődjébe. Az intézményben nem sokkal előtte olyan festők tanultak, mint Gulácsy Lajos és Nagy Balogh János.

Nincsen arról tudomásom, hogy Nagyapámnak, tüneményes kézügyességén kívül – melyet, a családi szokás szerint ő is a cipszer műhelyekben gazdagított nyaranta – volt-e igazi grafikus-festői tehetsége. A cipszerek általában példásan ügyesek és szorgalmasak, ám a szemlem magasabb bérceit ritkán ostromolják. Akik, nevezetes figurák, közülük kikerültek, a Hunfalvy-testvérektől Markó Károlyig és Herman Ottóig, Szinyei Merse Páltól Mednyánszky Lászlóig, Csontváry Kosztka Tivadarig, alighanem csak a teremtés képességét hozták magukkal a szülőföldjükről, melyet azután életük új közege termékenyített meg.

Cipszernek lenni – lehetőség, mely odahaza megmarad a bányamérnöki és iparos-sors keretei között, ám idegenben kivirágzik.

A Mintarajziskola idegen közeg volt nagyapámnak. Hiányzott belőle (ahogy minden cipszerből hiányzik) a bohémiára való hajlam. De alighanem a művészetteremtő invenció is. Márpedig itt, a Tökériának csúfolt festőművészképzőben, ábrándos ködfalók és zseniális öngyilkosjelöltek adtak rendre találkát egymásnak. Talán ki is nézheték maguk közül a darabos cipszer medvét, a közel kétméteres, nyers óriást, akinek hallgatag természete és idegenszerű magyar beszéde – nagyapám sosem tudta megkülönböztetni az alanyi meg a tárgyias ragozást! – sehogysem illet szikrázó kézügyességéhez. Mindez inkább meghökkenést, mintsem rokonszenvet válthatott ki a művészlelkű tökfiakból (így hívták magukat a festőjelöltek).

A művészet erjedésének időszaka volt ez. A köd ülte lelkekből farsangi és morbid látomások keltek életre. Az összetört tükörben a meghasadt világ fragmentumai csillámlottak. Nem csoda, hogy nagyapám a helyét sehogysem találta a fülledt levegőjű Tökériában, és hirtelen elhatározással hátat fordított az intézménynek. Hazatért Cipszerföldre. Beiratkozott a nevezetes selmecebányai Erdészeti Akadémiára, amit aztán annak rendje és módja szerint el is végzett...

Első munkahelye, mely távol esik ugyan a Szepeességétől, de csak kilométerben számolva, mert vadregényes hangulata igencsak hasonló, Felsőszinevéren, illetve a közeli fürdőhelyen, Rónaszéken volt. Mindkét település a hajdani Máramarosba esik; érintetlen, vad erdővidék karéjozza. Színevére egy tó köré települt faluból (a tó vizét a Talabor folyó egyik mellékága táplálja), és a hozzá tartozó vad- és erdőgazdaságból áll.

Nagyapám színevéri erdőmérnökként veszi el nagyanyámat, a beregszászi illetőségű Szük Atalát. A Szük-család a Brassó melletti Botfaluból, az erdélyi Szászföldről származik, és a familia egykor alighanem a baljós emlékezetű német lovagrenddel került Dél-Erdélybe. Tudni kell, hogy a kunok feltartóztatására betelepített német lovagok, miután megvetették lábukat a Szászföldön, úgy döntöttek, hogy önálló államot alapítanak itt. A bizarr ötlet – nem csoda – csöppet sem tetszett II. András királyunknak, aki az önállósulni kívánó lovag-urakat rövid úton kiakolbóltotta az országból. Őseim viszont, úgy látszik, a kevésbé militáns szász lovagok közé tartozhattak, mert – itt maradtak. Lovagi származásukra büszkéek voltak ugyan, de ez nem akadályozta meg őket abban, hogy a hadi ösvényről a békésebb gazdálkodásra térjenek át...

Amikor a gyászos emlékű trianoni békekötés, és a hozzá kapcsolódó országszabdolás bekövetkezik, nagyszüleimnek már három gyereke – középsőként apám – él. A felvidéki illetőségű familiát, mivel nagyapám nem hajlandó reszlovakizálni, az újdonsült hatalom képviselői bevonatják, és a zsúfolt kocsit átgördfítik Bánrévére. Nagyapám testvérei, mind az öten, hasonló sorsa jutnak.

Az élete közegéből kiszakított cipszer medve nehezen állt talpra, de talpra állt. Egy évig tartó vagonlakó élet után Békéscsabára kerül erdőmérnöknek. Hogyan érezte magát kedvenc hegyei, tengerszemei és csillámló zuhatagai, fenyőerdői és medvejárta erdei ösvényei nélkül a porszagú, morotvás alföldön, nem tudom. Darabossága, örökké ingerült természete jelzi tán, hogy borongósan.

Ezután Miskolc, Győr, majd a főváros következik.

Amikor Miskolcon lakik a familia, nagyapám a Lillafüredi Erdőgazdaságba jár ki dolgozni. Részt vesz a Palota-szálló tervezésében és építésében, továbbá a Garadna – és a többi környező patak pisztrángokkal való betelepítésében. Közben felfedezi a magyar tudomány számára Vásárhelyi Istvánt, a későbbi neves zoológust, aki ekkor esztergályos-inasként dolgozik Lillafüreden.

Kellemetlen incidens is előfordul. Bethlen István miniszterelnök egy alkalommal – más díszvendégekkel egyetemben – vadászaton vesz részt Lillafüreden. Nagyapám – a rendezők egyike – a vacsorán többet iszik a kelleténél, és beleköt a miniszterelnökbe. Valami vadászetikai kérdésben oktatja ki a hatalmasságot a maga goromba, palócos dialektusában. A botrány odáig fajul, hogy az erdőigazgató kiutasítja nagyapámat a vacsora színhelyéről, a Palota-szállóból, majd amikor ő a távozást megtagadja, egyik jószándékú (és sejtetően józan) kollegája pálinkával merevrészegre leitatja. Konflissal viszik haza Miskolcra. Apám úgy emlékezett vissza az esetre, hogy négy szomszéd férfinak kellett leszednie nagyapámat a kocsirol s bevinni a lakásba. Persze, ki akarták a felettesei rúgni – nagy blama volt! –, de ekkor nagyanyám közbevetette magát és elsimította a bonyodalmakat.

Nem ez volt ez egyetlen eset, amikor minden rábeszélőkészségét meg kellett mozgatnia, hogy makacs és goromba férjét szorult helyzetéből kimentse. Megesett állítólag, hogy a miskolci minorita-rendház főnökével is úgy összekülönbözött nagyapám, hogy hetekig nem szállított fát a derék szerzeteseknek...

A cipszer hagyományok tovább élnek a családban. Nagyapám naponta visszavonult műhelyébe, ahol faragott bútorokat, képereteket, karácsonyfadíszeket, szánkókat és ki tudja még, mit és mit nem készített. Kényes volt a közös étkezésekre, ahol gyerekeinek percre pontosan meg kellett jelenniük. Mesélik, hogy karácsonkor merengve ült le a fa alá, és egy-egy szlovák vagy német betlehemi éneket dudorászott maga elé.

Lakása mindig a Cipszerföldet idézte, faragott bútoraival, falon függő vadászpuskáival, szarvasagancsaival, vaddisznóagyaraival és zergékampóival. Egy-egy kitömött és elporosodott sikefajddal és üvegszemű erdei szalonkáival.

Amikor a déli Felvidéket visszacsatolták Magyarországhoz, ám Cipszerország továbbra is szlovák fennhatóság alatt maradt, nagyapám lelkileg is, fizikailag is összeroppant. Mesélik, egyre morózusabb, egyre összeférhetlenebb lett.

Csak legidősebb unokája – aki e gyatra emlékező sorokat körmöli – tudta jókedvre deríteni. A jó öreg négykézláb mászkált a gyerekszobában, egy bőrkabátot terített a hátára, én pedig nyeregbe pattantam és egy szíj-ostorral püföltem alkalmi paripámat, aki nyerítve rőtta alattam a parkettet, s olykor nagyokat kacagott...

Nagyapám sosem tért vissza a Szepeességbe, még egy-egy alkalmi látogatás erejéig sem. Sosem látta viszont a szülőföldjét, melynek földjéből és bérceiből, mohos várfalaiból és hegyi patakjaiból minden szokása és hite, szorgalma és nyers nyakassága vétetett. Úgy élhetett benne az elhagyott hegyvidék, hólepte bérceivel és zuhatagaival, aranybányáival, soknyelvű vásáraival és tarka ünnepeivel, amilyenek egykor, ifjúkorában látta.

Hatvanöt évesen, viszonylag fiatalon vitte el az agyvérzés. Hatalmas fizikuma és darabos, nyers ereje, mely sosem tudott egészen az új környezetbe beilleszkedni, ellene fordult. A Szepeességéből számúzve sosem találta meg a lelki egyensúlyát.

Azt pedig talán nem sejtette, talán nem is akarta tudomásul venni, hogy a cipszerek legendás világa nincsen többé. Az ékszerdoboz-városok és szorgalmas lakóik lassan elmerültek az új hódítók tengerében. Az emléktelenség, a romlás lett úrrá a hajdani Cipszerországon.

Csajka Gábor Cyprian

Hard–Kier, 1999. (40-47)

40

„Megy az idő a fűvön.“ Lépése
lűktető gyíktorok: hályog a szemem.
Hátamon ház, szerszám, vonalkód
magánya, az ég fényes nyála,
téboly és kutyaköröm.
A húsom csupa kávéíz, göb, csomó,
merevség, „megannyi üresét szorító
hurok“. Látásom kimúlt.
Megy az idő a fűvön.
Lűktető gyíktorok.

41

Azonnal. Ez a szó illik hozzád,
különösen így délelőtt. Testedben
hím láva, forró pára;
hogy bírod egyben tartani!
Szétcsapsz a kertben, zsamok fő-
szerszám az ivartalanban.
Azonnal minden előkerül,
azonnal fúj a szél,
azonnal ég a mészfal. Leszúrt
bot néz a hamuban.

42

A (kőműves)kanál gyári nyele hamar
szétrepedt, tavalyi birsalmaágból
faragtam másikat. Nézd, milyen szép
a színe, „s akár a kemény bársony“.
Olykor még a véletlen is dédelget,
játszik, húzza a nótám; az őskedv
kiterjed, elárad bennem,
tevékeny szájába vesz a kurva ég.
Elsápadsz, nem bírod ezt a „főlényes
magányt“. Indul a démonroham.

43

Panaszt nem tűr a Ház, h'ideg-
konyha; a Szerelemrokkant zsírba,
fűrészpor köretbe fül. Kimegyek
a kertbe (a természetbe),
megnézem, hol él a szegény
tudat. „Ide kasza kéne“; csak
épp a hozzávaló kedvet nem verte
föl a gyom. De ha már kijöttem,
maradok. Hanyatt fekszem (az első
viszketésig). (Idegen reptárgy a test.)

44

Próbálnék megszülni, orálisan, egy
összetett mondatot. De – s ezen
nincs mit szépíteni – kinek.
El kell pusztítanom egy kicsi, öreg,
alig egykilós macskát. Haldoklik,
szívfacsaróan szédeleg, köröz, elterül,
újra föltépi magát. Három szomszéd-

*asszony támaszkodik a kerítésnek,
éles hangjuk dolgozik, készül a
fej metszetem. Három húsebéd.*

45

*Éreztem a szelídségedet,
kis piros érgubanc
a térdhajlatban, s oda
a hasonlóság. A hajnal
megitatja a háztetőket,
száraz álmokóc nézi
az ünnepet. Eleven hajléka
a forróságnak, szúr, vakít
egy üvegszilánk. Lépj rá a föld
lélegzetére, élj és érezz.*

46

*Lenézek a kilencedikről, kiejtem
szájamból a csikket, mindjárt kidől
vele a magzat is, a másik
törvénytelen. Fejfattyú. Még csak
nem is hasonlít senkire, nincsenek
tagjai, vonásai: nyálkás (patakkő,
szappan) műdarab. Haza akarok menni,
haza a cellámba, sötétet nyelni.
Álmomban megöleltél, szagolgattál
egy fekete csápot.*

47

*A központ mindenkinek küld libidó-
térképet, hallom a hírolvasót; itt a
kilencediken, trágár magasban,
ez is elképzelhető. Jobb volna le,
ugyanannyival lejjebb, jócskán alá
a valóságnak. „Szakadt tetejű,
koszos üvegben beszáradt lekvár,
rajta csikkek, ócska képszög,
kalapján rézpenész; rovardög lába
tartja.“ Szépsége ellentüzén...*

Standeisky Éva

Szálak és csomók a szénakazalból

Dokumentum-böngészés a Történeti Hivatalban

A titkok izgatnak bennünket: vajon mik rejtőzhetnek a politikai rendőrség iratait őrző levéltárban? Miért kap a Történeti Hivattól a hajdani megfigyelt és olykor a más elbírálás alá eső kutató is olyan másolatokat, melyekben egyes neveket, információkat lefestettek? Biztos ezek a legérdekesebbek – berzenkedik az iratokat lapozgató –, aki úgy véli: a letakart adatok nélkül nem ismerhető meg igazán a vizsgált ügy vagy személy. Tudjuk, törvény kötelezi az iratok őrzőit, hogy védjék a személyiségi jogokat (ne adjanak ki magánéleti intimitásokra, betegségekre, pártállásra stb. vonatkozó adatokat). Ugyanakkor nincs az a sokszoros ellenőrzés, amely ne hagyna titkolni kívánt információt a sorok között, hiszen mind a saját múltját vizsgáló megfigyeltnek, mind a kutatónak kifinomultak az érzékei. Nincs az az éber titokőr-gárda (értelmetlen, időrabló munkájukért őszintén sajnálom őket), melynek tagjai el ne pillenednének a sok-sok iratoldal körkörös cenzúrázásakor. A jogi szabályozás a rossz, vagy az iratalkészítők túl szigorúak, óvatosak akkor, amikor botorul azt gondolják, hogy a nyilvánosságra nem került adatok bajt nem okozhatnak?

Vajon miért kap az egyik dokumentumot kérelmező sok száz oldalt, míg a másik hosszú várakozás után is csak azt tudhatja meg a Hivattól, hogy az alapos keresés ellenére sem találtak semmiféle rá vonatkozó iratot?

A levéltár csak a politikai rendőrség iratállományának egy részét őrzi, azt sem teljes egészében, hiszen vannak „élő”/nek gondolt/ akták, amelyekre az állambiztonsági szervek igényt tartanak, s vannak dossziék, melyek lappanganak valahol, ha meg nem semmisítették őket (az iratok általában több példányban készültek, számos helyen nyilvántartották őket, tehát elvileg van esély megtalálásukra). A Történeti Hivatal még csak néhány éve létezik: nem tudta eddig valamennyi iratát lajstromozni és mutatókkal ellátni.

Meg lehet-e bízni a kíváncsi kutatóban és a múltja iránt érdeklődő valamikori megfigyeltben? Betartja-e az iratokhoz hozzáférő az erkölcsi normákat, vagy a szakmai hév, illetve a besúgó iránti indulat minden más megfontolást háttérbe szorít? Ez már nem az iratőrző gondja. Az esetleg vitatható publikációkat a közvélemény ítéletére kellene bízni. Ha a szakmai és személyi kompetenciával rendelkező kérelmező nem kap a Történelmi Hivatalban információértékű iratokat, a felelősségvállalásra sem lesz módja. Az elzárt, kibeszélhetetlen múlt tovább fertőz. Megismerési szabadságunk korlátozása frusztrál bennünket.

Eddig az „elv”. A múlt év decemberében megtört a jég: besúgó és besúgott reagált arra, hogy nyilvánosságra került: baráti társaságuk egyik tagja a belügynek dolgozott. A heves médiapolémiából, az ellentétes véleményekből nehéz lenne tanulságot levonni. Én azokkal értek egyet, akik az olykor vitatható, félreérthető megnyilatkozások ellenére úgy vélik: elkezdődött valami a múltunk e szörnyű részének tisztázása terén. Nem szigorítani kell az iratok hozzáférhetőségének szabályait, hanem enyhíteni. De talán ennél is fontosabb, hogy ne szakadjon meg az elkezdődött párbeszéd. Bővíüljön a megszólalók – az érintettek (megfigyelők és megfigyelték) és a kívülállók – köre, s a szerkesztők ügyeljenek arra, hogy etikátlan, emberi méltóságot sértő megnyilvánulásoknak ne lehessen tere.

A továbbiakban nem lesz szó Történelmi Hivatal-beli tapasztalataimnak fentebbi vonatkozásairól. Arról szeretnék mozaikszerű képet rajzolni, hogy milyen volt politikai rendőrségünk: hogyan szemelte ki áldozatait, milyen módszerekkel cserkészte be a kiszemeltet, a titkosszolgálat munkatársai milyen stílusban fogalmazták jelentéseiket. Általában nem említek neveket. Ennek csupán az az oka, hogy nem egy eset bemutatása a célom, hanem a titkosszolgálati mechanizmus jelzése. Ha neveket említenék, óhatatlanul ki kellene térnem a megfigyelték élettörténetére, s ez messze vinne a vállalt feladattól.

Visszaélés a jóhiszeműséggel

A hatvanas évek elején vagyunk. A szervek évek óta figyelik a Tudóst. Politikai nézetei kifürkészésére a szokványos telefonlehallgatáson és a lakásába szerelt poloskán kívül új módszerrel próbálkoznak: a tanítványai, munkatársai közé beépített ügynököknek adnak „újszerű” feladatokat. Az egyik besúgót így instruálják: „A legközelebbi előadásra ne menjen el, hivatkozva arra, hogy aspiráns vizsgái előtt áll. De ugyanakkor, mint olyan, aki nagy érdeklődéssel van a [Tudós] előadásai iránt, kérje el jegyzeteit”. Egy idő után hívja fel tanárát, azzal az indokkal, hogy néhány konzultációs kérdést szeretne feltenni. Irányítsa úgy a beszélgetést, hogy szóba kerüljön X.Y., s faggassa ki, miről beszélgettek.” A másik beszervezett – fiatalabb tudóstárs: „...munkahelyén igyekezzen olyan témával foglalkozni – szól a belügyes ukáz –, mely lehetővé teszi, hogy a [Tudóssal] szakmai kapcsolatba kerüljön. ...A szakmai kapcsolat lehetőséget ad aktuális politikai kérdésekről való beszélgetésekre.”

Lejáratás

A dezinformáció, a rágalmozás a politikai rendőrség egyik kedvenc módszere volt. Számos összefüggésben találkozhatunk vele. Példáink az ötvenes évek végéről, a hatvanas évek elejéről, illetve a nyolcvanas évek közepéről valók.

1. „Operatív tervet dolgoztunk ki I. O. [fikatív kezdőbetűk] lejáratására, mellyel a jobboldali szociáldemokrata ún. felső pártvezetést is célunk dezorganizálni... Hálózati úton és egyéb operatív eszközökön keresztül elterjesszük róla, hogy kapcsolatban áll a BM-mel, adatokat szolgáltatott a szociáldemokratákról.”

2. A fentebb már említett Tudós környezetében lévő harmadik ügynök arról számol be a vele állandó kapcsolatot tartó belügyes tisztnek, hogy a Tudóst szókimondása miatt („nyíltan és útszélín uszít a népi demokrácia ellen”) sokan provokatőrnek tartják. Neves tudóstársának, akit a szervek szintén figyelnek, a besúgó szerint hasonló a híre („fura pasas, rengeteget mozog, ügyködik ...nemcsak egy 'ugató', hanem 'harap' is. Okos és dörzsölt. ...mozgása, ügybuzgalma nagyon hálózati jelleget mutat.” A beszámoló adja a felettes tisztnek az ötletet: a két tudóssal kapcsolatos „gyanúkat” kölcsönös lejáratásukra kell felhasználni. Alapos, körültekintő előkészítés után a feladatot a sugalmazó ügynök kapja. A cél: a két tudós ellehetetlenítése, a köztük lévő jó kapcsolat megbontása s mindkét megfigyelt elszigetelése. A körbegyanakvást sikerült beépíteni az amúgy is fertőzött közéletbe. A szervek elégedetten konstatálhatták a sok-sok besúgói beszámolóiból, hogy „a szisztéma működik”.

3. Negyedszázaddal később a lejáratást kompromittálásnak hívták. Példánkban a módszer áldozatai az Író és a Professzor, akik a

politikai rendőrség szóhasználatában a „nemzeti radikális ellenzék”-hez, közkeletűbb néven – megkülönböztetésül a szintén „célcsoport” demokratikus vagy urbánus ellenzékétől – nép-nemzeti vagy népi ellenzékhez tartoztak. A szervek egyikükről azt terjesztették, hogy „politikai magatartása kétszínű. Szavaiban az ellenzékhez tartozónak mondja magát, ugyanakkor együttműködik a hatalommal”. A másiktól el akarták hitetni, hogy szembekerült a Professzorral. Féltekeny rá, ő szeretne az ellenzék vezére lenni. A rágalmozás, a bajkeverés újabb módját eszelték ki. A Professzor „kompromittálását a nyugati magyar emigráció előtt oly módon kívánjuk elérni – olvassuk az operatív intézkedési tervben –, hogy néhány prominens magyar emigráns szervezet és folyóirat címére névtelen leveleket juttatunk ki... A levél óvatosságra inti az emigrációt a [Professzorral] való kapcsolattartásban, és a róla, tőle származó információk ellenőrzésére szólít föl... A névtelen leveleket Jugoszláviában, Újvidéken kívánjuk postára adni. Írójuk egy olyan személy, aki a Vajdaságban él, irodalommal foglalkozik, és figyelemmel kíséri a magyar szellemi élet eseményeit, jó kapcsolatokkal rendelkezik Magyarországon... Biztonsági, óvatossági okokból titkolja a nevét, de hangsúlyozza, hogy információi ellenőrizhetők.” Fogalmam sincs, hogy a terv megvalósult-e, s a névtelen levelet megkapták-e a szervek által kijelölt címzettek. Az ötlet alias, s hatékonyságát illetően is kétségeink lehetnek: a névtelenség felkelthette (volna) a gyanút, hogy belüleges akcióról lehet szó.

Szovjet kapcsolat

Még keveset tudunk arról, hogy a Szovjetunió csatlósállamaiban, így Magyarországon is, milyen volt az állambiztonsági szervek közötti együttműködés. Tudósunk világjáró ember lévén, lehetőséget ad nekünk a kapcsolat meglétének demonstrálására. A hatvanas évek közepétől a Tudós azok közé a kevés számú magyar kiválóságok közé tartozott – az állambiztonságiak nagy bánatára –, akik nemzetközi tudós szervezetekben hivatalosan képviselték hazájukat. A titkosszolgálati tiszték igyekeztek a pártközpontban székelő döntéshozókat meggyőzni arról, hogy rosszul döntöttek, amikor a Tudóst kiengedték Nyugatra. 1969-ben például imigyen: „Illetékes szovjet elvtársak, hogy munkájában segítséget nyújtsanak, bizalmas információkkal, tanáccsal látták el az amerikai szervekkel és személyekkel kapcsolatban. E közléseket kifecsegye a szovjet elvtársakat rendkívül kellemetlen helyzetbe hozta.” Nem érték el a kívánt hatást. A szovjet államvédelem viszont igyekezett megtorolni a neki okozott bosszúságot. Az Amerikai Egyesült Államok egyik nemzetközi tudományos testületében a bolgár tag ezredesi rangban a szovjet állambiztonság beépített embere volt. Ő hívta fel magyar kollégái figyelmét arra, hogy szerinte a tudós társaság magyar tagját beszervezték az amerikaiak („a célszemély az amerikai hírszerzéssel való együttműködéssel gyanúsítható”, feladata a „kelet-európai fellazítás”). Bizonyítékul mellékeltek a Tudós levelének fénymásolatát, melyre Moszkvában a megfigyelt szállodai szobájában tettek szert (a levél, melynek címzettje a Tudós amerikai kollégája volt, természetesen nem tartalmazott semmiféle törvénybe ütközőt). Otthon a Tudós minden lépését számon tartották technikai eszközökkel és személyi megfigyelők hadával (házvezetőnője a BM embere volt, aki „rendszeresen biztosította a célobjektumba [vagyis a lakásba] való behatolást”, melynek révén az állambiztonságiak „több, operatív értékkel bíró anyag birtokába jutottak”). 1974 őszén hősünknek nyugatnémet vendége volt, akit a szervek szovjet értesülés alapján kémnek tartottak. Íme ellenőrzésük stációi. A Tudós vendégének ellátásáról a Magyar Tudományos Akadémia gondoskodott. Az MTA belüleges olyan szobába helyeztette el a Vendéget és feleségét a Margitszigeti Nagyszállóban, melyet a szervek lehallgattak, olyan asztalt foglaltatott a Tudós és vendége számára a Mátyás pincében, melyet „technikai rendszabállyal” láttak el, vagyis minden elhangzott szavukat rögzítették, s feltehetően fényképfelvételeket is készítettek róluk. Miközben ők vacsoráztak, a Vendég szállodai szobáját alaposan átkutatták („a behatolást és a célszobában tartózkodást a szállodai SZ[igorúan]T[itkos]-tiszta biztosítja. Az akciót végrehajtó brigád, miután meggyőződött a munka végrehajtásához szükséges feltételek meglétéről, átvizsgálja a [Vendég] és felesége csomagjait és személyes használati tárgyait. Szükség esetén a náluk megtalált anyagokról fotót készítenek”).

Belüleges rafinéria

1959 nyarán a belülegesek azon fáradoznak, hogy valamiképpen elérjék a pártvezetésnél: engedélyezzék, hogy eljárást indíthassanak a népi írói eszmekörhöz tartozó, általuk jobboldalinak tartott személyek ellen. Hollós Ervinék ekkor – embert, pénzt nem kímélve – már két éve gyűjtötték a terhelőnek vélt adatokat. Munkájuk hatékonyságát növelendő lehallgatókészüléket kívántak beszerezni az egyik megfigyelt lakásába. Egy másik alkalom arra kellett, hogy megteremtsék a telefonlehallgatás technikai feltételeit. Nagy volt a család, a feleség többnyire otthon tartózkodott: nehéz volt a belülegeseknek olyan alkalmat találni, amikor senki sincs otthon. Megszervezték tehát ezt is. Az egyik családtag, a tizennégy éves fiú két rendőrségi idézést is kapott. Az első különösen bizarr ügy volt. A rendőrség tettenért az utcán egy prostituáltat, aki éppen lakására akarta csalni a kiskorú fiút. Az ügy tisztázására rendelték be a fiút és anyját a rendőrségre. A ledér nőszemély a rendőrség embere volt, a megszervezett jelenet csak arra kellett, hogy biztos helyen tudják a két családtagot, amíg ők a lakásban „dolgoznak”. A második ügy jóval kisebb fantáziára vall. Azzal gyanúsítottak egy kisiparost, hogy a nyári szünet alatt illegálisan foglalkoztat diákokat, köztük a megfigyelt fentebb már említett fiát is. A beidézeteknek nem volt nehéz bizonyítaniuk, hogy fogalmuk sincs, ki az adócsaláson kapott munkáltató. A rendőrségen elnézést kértek tőlük a tévedésért, közben persze III/III-as kollégáik kihasználták az értékes órákat, amikor senki sem volt a lakásban, s beszerelték a lehallgatáshoz szükséges készülékeket. Elégedettek lehettek az eredménnyel: a „főpróbán” azt rögzíthették magnószalagra, hogy az édesanya körbetelefonálja az ismerősöket a két abszurd sztorival. Sem a hívóban, sem a hívott felekben nem merült fel, hogy mindkét akciót a titkosrendőrség szervezte.

Tiltónévjegyzék

A tiltónévjegyzék arra szolgált, hogy a határon belépésre jelentkezőket, mindenekelőtt az emigráns magyarokat, ne engedjék be az országba, ha a nevük szerepel a BM által karbantartott névjegyzékben.

1974 nyarán Nagy József – nevezzük így – hiába akarta átlépni Hegyeshalomnál az osztrák-magyar határt, nem kapta meg a beutazási engedélyt. A Yale Egyetemen tanító orvosprofesszornak fogalma sem volt, mi az elutasítás oka, hiszen csaknem tíz évvel korábban már járt egy rövid ideig Magyarországon, s akkor semmi kifogás nem merült fel ellene. Meg volt győződve arról, hogy valami félreértés áldozata lett. Panaszos levelet írt a New York-i magyar konzulnak. Az elutasító válasza így reagált: „Természetesen tisztába vagyok vele, hogy szigorú jogi szempontból nincsen igényem arra, hogy döntésüket indokolják. Ugyanúgy önöknek is tisztában kell lenni avval, hogy azok a bizalmas értesülések, amikre az ilyen döntések támaszkodnak, néha igazak, néha nem; néha azok államérdeken alapulnak, néha kicsinyes személyi érdekeken, amik egy alattomos rosszakarótól származhatnak. Megismétlem szilárd meggyőződésemet, hogy elutasításom a Magyar Népköztársaság közérdekét tekintve alaptalan. Kell módjának lenni, hogy kifogásuk lényegét a titoktartás követelményének megsértése nélkül közölni tudják velem, hogy én az ellen védekezhessenem. ...Hangsúlyozni kívánom, hogy nekem Magyarországon lényeges dolgom 1974 nyarán nem volt és most [1975. január] sincs. Ezt az ügyet kizárólag azért szorgalmazom, hogy egy elvi igazságtalanságot helyrehozzak. Kérem, hogy legyenek segítségemre ebben.”

Amikor ez sem vezetett eredményre, 1975 nyarán Kádár Jánoshoz fordult. „Szíveskedjék konstatálni – írja –, hogy én nem a tilalom kegyelemből való felfüggesztését, vagy valamiféle vétségem megbocsátását kérem. Én csak azt kérem, hogy intézkedésük okát közöljék velem. Az én meggyőződésem szerint ugyanis az csak tévedésen, félreértésen vagy félremagyarázáson alapulhat, amit könnyűszerrel tisztázni tudnék, ha megmondanák, hogy mit kell tisztáznom. Eddig azonban nem sikerült az illetékes hatóságokat erre a belátásra bírni. Óhazai kapcsolataimról úgy tudom, az Ön bölcs és jóindulatú államvezetésében a magyar népnek pártállásra való tekintet nélkül nagy bizalma van. Ezért határoztam el, hogy ügyemben utolsó kísérletként Önhöz fordulok...” Az egy évig tartó öntudatos állampolgári küzdelem eredménytelenül zárult. Nagy megkapta az újabb elutasító végzést. Bizonyára érdekelné, mi volt a beutazás megtagadásának oka. Íme: 1970 őszen az Expressz utazási iroda szervezésében magyar turistacsoport tartózkodott Angliában. Az Egyesült Államokból Angliába átránduló Nagy József szóba elegyedett honfitársaival. Egyikük feljelentette a belügynél, vagy a csoportban lévő belügyes akart „teljesíteni”, mindenesetre az került róla a belügyi nyilvántartásba, hogy „a turistacsoport körében izgatott a Magyar Népköztársaság és a Szovjetunió ellen”. A további „vizsgálat” kiderítette, hogy Nagy „kapcsolatban áll az osztrák SZDP Oroszlán Péter Pál nevezetű egyik vezetőjével és Kéthly Annával, az emigrációs SZDP-szervezet elnökével, akik hazánk ellen hírszerző gyanús tevékenységet folytatnak”. A szabad amerikai polgárrá lett szegény magyar emigránsnak álmában sem fordulhatott meg a fejében, hogy a fentiekért kellett szélmalomharcot folytatnia volt hazája hatóságaival.

Megosztás

A forradalom után a politikai nyomozó tisztek azon keseregtek, hogy vidéki ügynökeik „az ellenforradalom” idején „100%-ig” lebuktak, s 1956 novembere óta „csak” tizenhárom besúgó figyel a „jobboldali szociáldemokratákat”, új ügynököt ugyanis még nem sikerült beszervezniük. A spiclik kedvetlenek, nagy a fluktuáció – a vezetők nem figyelnek rájuk eléggé. Nem csoda – vélik –, hogy az ellenség felbátorodott. A szociáldemokraták szerintük már 1953 után a börtönben elszemtelenedtek (a bebörtönzött szociáldemokraták zömét csak 1956 közepétől engedték szabadon): Sztálin halála után Magyarországon is meglazult a börtönfegyelem. A rabok – állapítják meg szörnyülködve – tudták, mi történik az országban; nem csoda, hogy sokan közülük az „ellenforradalom” oldalára álltak. 1957 őszen már előrelépésről számoltak be: „folyamatban van négy személy tanulmányozása és ügynökké való beszerzése” – jelentették. Biztosították vezetőiket, hogy ők eredményesebbek lesznek, mint ÁVH-s elődeik: „ideológiailag széjjel kell zúzni a szociáldemokratizmust... a két párt egyesülése óta ez nem történt meg”. Egyik fő módszerük a megosztás volt, az elbarátok szembeállítását egymással. A „belső reakció elleni harccal” foglalkozó osztályon azt javasolták, hogy a szociáldemokraták közül egyeseknek adjanak közéleti funkciókat, főként a Hazafias Népfrentot tartották e célra alkalmas keretnek, másokat „erősebben kell figyelni”, s alkalomadtán le kell csapni rájuk. Bomlasztásuk érdekében rágalmakat (szexuális aberráció) kell terjeszteni róluk. Végül többeket közülük szervezzenek be ügynököknek. Javasolták, hogy az egyik ügynök „épüljön be” a legveszélyesebbnek tartott szociáldemokrata családjába. Fontosnak tartották, hogy olyanokat nyerjenek meg, akiket aztán külföldre küldve a szociáldemokrata emigráció figyelésére és belső ellentét szítására is felhasználhatnak. Beszerzési tervüket az emigrációra is kiterjesztették. A kivándorlási kérelmeket is abból a szempontból mérlegelték, hogy lehet-e szerepük a szociáldemokraták közötti szolidaritás megbontásában. Részlet két, 1959 januárjában kelt „bomlasztási tervből”: „egymással szembeállítjuk őket [ti. a szociáldemokratákat], egymás iránt bizalmatlanságot hintünk el köztük. Megakadályozzuk, hogy a továbbiakban rendszeresen összejárjanak”. S a másik: a pécsi Nádor szállóban összejövő szociáldemokraták „rendszerváltozásban, koalíciós kormány kialakulásában bíznak. Célunk a csoport bomlasztása. S. Z.-t rendőri felügyelet alá vonjuk, ...ügynökünkön keresztül előkészítjük a csoport feloszlását.” S végül idézet a fővárosi szociáldemokratákkal foglalkozó belügyes „győzelmi” jelentésből: „az 1959-es év folyamán el tudtuk érni, hogy ügynökeink az ingadozó elemeket meg tudták nyerni, és együttesen indítottak támadást, iránymutatásunknak megfelelően a csoportban meglévő 3-4 jobboldali elem ellen. Elértük azt, hogy a csoport kiközösítette maga közül Benjámin Lászlót és Gonda Jenőt. Állandó harcot folytatnak még a napjainkban is Rideg Sándor ellen, aki ún. sértődöttségből adódóan többször nacionalista, rendszerellenes kijelentéseket tesz”.

Az idézett esetek zömükben mintha kommersz krimik kiragadott filmkockái lennének. A nélkülözhetlenségüket bizonyítani kívánó állambiztonságiak szervek görcsös erőfeszítéseit illusztrálják. Volt-e valami reális alapja a felfokozott veszélyérzetnek? Mire volt jó ez a sok belügyes hűhó? Sem a forradalmat követő szörnyű megtorlás idején, sem a társadalmi kiegyezés utáni évtizedekben nem akarta senki szervezkedéssel erőszakosan megdönteni a rendszert. Az állambiztonsági szervek hivatalból és meggyőződésből üldözték a gondolatszabadságot. Munkatársai szörnyülködve idézték például az egyik telefonlehallgatási jegyzőkönyvből, hogy a Tudós szerint „nincs különbség a rothadó monopolszocializmus és a rothadó monopolkapitalizmus között”. Arról győzködtek a pártközpontbeli illetékeseket, hogy szerintük a Tudós a „kapitalizmus visszaállítására” törekszik, „tudományágában közismerten burzsoá nézetek hirdetője, szembenáll a marxizmus-leninizmussal”. Érvelésük süket fülekre talált, ugyanakkor nem emeltek kifogást az ellen, hogy az állambiztonságiak a Tudóst továbbra is figyeljék.

A hatvanas évektől Magyarországon némileg bővültek a szellemi tájékozódás lehetőségei. A pártközpontban döntötték el, mi az, ami a rendszer sérelme nélkül átvehető az új és régi eszmékből. Ha némi megújulásra magánszemélyek tettek kísérletet, könyörtelenül lecsapott rájuk a politikai rendőrség. A munkamegosztásban az övék volt a szellemi zsandár szerepe, míg az egyes kommunista vezetők a megértő, nyitott gondolkodás álarcában tetszelegtek. Paradox módon a civil kurázi ritka eseteinek dokumentálását a szerveknek is köszönhetjük. Lakáslehallgatási jegyzőkönyvben maradt ránk apa és felnőtt gyermeke beszélgetése az egyik hírhedt belügyes akcióról: 1974-ben a hatóságok letartóztatták Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz című kéziratuk miatt Konrád Györgyöt és Szelényi Ivánt. „Nem csodálkozik azon, hogy a belügyi hatóságok olyanok, amilyenek – kommentálja a felnőtt gyermek apjának az eseményeket –, ez nem újdonság, de azért őt irritálja. Tudja azt, hogy ebben az országban mindenütt, a tömegkommunikációs eszközökben régi ÁVH-sok ülnek, hogy ez az ÁVH, ami most működik, még mindig jobb, mint ami akkor [1956 előtt] működött ... nem jobb, de kevesebb tere van – mindezeket tudom – ezzel együtt fel vagyok háborodva azon, hogy emberek utcán kísérgetnek ... hogy 12 éves kislányoknak megszerzik azt az élményt, hogy lekísérik a közérbe az ÁVH-sok ... Konrád meg Szelényi gyermekeit kísérték, hogy le ne küldjenek vele [sic!] egy titkos iratot, amit eldugott a házkutatásnál.” Az apa figyelmeztette J-t, hogy okosabban viselkedjen, ne írjon tiltakozó levelet, mint az egy évvel korábban egy más ügyben tette. „J. ingerülten válaszolt apjának, és kérte, mondja meg, »ebben a rendszerben hogyan lehet okosan viselkedni«”

Tódor János

Az utcán harcoló ember

Éjjeli menedékhely

– Hülyét kapok, ha nem lesz hely, három napja nem aludtam – mondja az egyik fülében apró karikát viselő roma fiatalember egy hosszú, fekete bőrkabátos, rövidre stuccolt frizurás nyúlánk gyereknek.

– Nyugi, Peti, biztos bejutunk – válaszolja emez, miközben tenyerével söpri le a vizet kese hajáról.

– Különbem leszárom – legyint Péter. – Ha nem jön össze, veszünk három üveg bort, aztán keresünk egy lépcsőházat.

Négyen ácsorgunk a két ember magas, rácsos kapu előtt, amelyet két lakattal is védenek előlünk. A negyedik egy dús fekete szakállas, barna műszörme bundás, negyven év körüli ember, akit Péter Nándinak nevez.

– Te tudod, Petikém, hogy ez nekem már a negyedik telem kint – fordul oda Péterhez Nándi. Vállig érő haja rálóg csimbókos kabátja nyakára, úgy néz ki, mint Nanuk, az eszkimó fókavadász.

Cefetül esik a havaseső: ócska dzsekim a vállánál már megadta magát, szerencsére több réteg ruha: két póló, flanel ing, pulóver van rajtam: egy hajléktalan magán hordja a ruhatárát.

A Fővárosi Szociális Központ Dózsa György úti négyszáz ágyas hajléktalan szállójának része az éjszakai menhely, az egyszinten betonbarakk, amit mindennap este hatkor nyitnak ki.

Nándi szerint ötkor már vagy ötvenen várokoznak bebocsátásra, ő is itt volt, közben jutott eszébe, hogy nem vett kaját, és elugrott a közértbe.

Peti, aki a legjobban öltözött közülünk – újak látszó nyersbőr bakancs, farmer, bélelt, prémgalléros, jó állapotban lévő bőrjakó van rajta – arról beszél hallgatag szöke cimborájának, hogy öt nap múlva lesz a következő tárgyalása:

– Éppen két nappal karácsony előtt.

– Akkor neked legalább nem lesz gondod az ünnepekkel, tesókám – vigyorog Nándor, de máris megbánja.

– ... s te, miért örülnél annak annyira?! – keményít be egy pillanat alatt Péter.

– Hát már hogy örülnék én annak, Petikém. Hogy mondhatol ilyet... – szabadkozik azonnal a fókák híján utcacirkálóvá lett Nándi, s mikor érzi, hogy ez édeskevény, megereszkedett hangon alázkodik: – Most mit izélsz... Tudod, hogy a spanod (társad – T.J.) vagyok.

– Te csak ne foglalkozzál velem, jó? – feleli neki Péter. – Előbb leszel te az egeresben (a rendőrségi fogdán – T.J.) köcsög, mint én a sitten csicska.

– A múltkor adtam az ügyvédemnek két rongyot – meséli tovább haverjának Peti. – Fiatal csávó volt, aztán, öcsém, mint egy kuka, nem szólt az végig egy árva szót se. A tárgyalás után kérdeztem tőle, hogy mégis mit gondol, mire fizetem én magát, van pofája közelről nézni, ahogy elmeszelnek. Erre idegesen kapkod a zsebe felé, hogy visszaadja a lóvét, közben meg arról vaker, hogy ő úgy van kirendelve, fogalma sincs az ügyemről. Mondtam neki, hogy egy szerencséje, hogy elnapoltak, mert ha bevárnak, tutira megkerestem volna utána. Na, ő magyarázta akkor, hogy ne majrézzak, szerinte pénzbüntetéssel megúszom, maximum felfüggesztettel...

– Nándi, gondolod – fordul a háta mögött behúzott nyakkal kussoló, szakállát vakargató férfihez –, hogy elmennék a tárgyalásra, ha tudnám, hogy „bemérek”?

– Az Isten mentsen meg téged attól, Petikém – így Nándi, de mire belemelegedhetne a smuzolásba, már senki sem figyel rá. Ugyanis két új figura fordul be a menhelyhez vezető sikátorba. A hórihorgas úgy jön, derékból kilengve, mintha mozogna alatta a hókásás föld. Célfotón látni ilyen előredobott felsőtestet, fejet, csakhogy az a száz méter vagy éppen a nyolcvan gát végén, lendületből van; ez meg lassú és folyamatos, és ki tudja, mióta tart. Mindenesetre akkor ér véget, amikor a mustársárga bársonydzseki jobb válla a négyszáz ágyas fröcskölt falán végez.

– Na, a Laci megint be van baszva – szögezi le Nándor, aztán a Laci mögött célba érő emberrel kezd el ordibálni.

– Miért hagyta, hogy ennyit igyon! A múltkor se engedtek be miatta a Dankóba. Ott verte a vaskaput, az a szemüveges gyerek, az ügyeletes, ki akarta hívni a rendőröket.

– Te csak hallgassál, Nándi! – kiabál a másik is. Zömök, bajuszos, sötét bőrű ötvenes, kucsmáját a fülei tartják, színehagyott, bokáig érő ballonkabátjára terítve kockás pokrócot hord, akárha poncho volna.

– Ott hagyta bennünket, cipelhettük azt a bazi vastag rézrudat. Meg is kergettek bennünket a Rózsadombon.

– Nehogy már ketten ne bírjátok el... – horkan föl Nándi.

– A Lacival...?! Hát ez már akkor se volt magánál. Te meg elszaladtál.

– Anyád, az szaladt el! Azt sem tudtam, merre mentetek...

– Nándi – így mondja a kockás pokrócos, a-val –, én tisztellek téged, tudod jól, miért beszélsz így velem?

Nándinak szerencsére már nincs ideje válaszolni, mert a rácson túl nyílik a menhely ajtaja. Néhány pillanatilag csak egy fejet látni, mintha nem tudná eldönteni, hogy a hozzá tartozó testet érdemes-e húsz lépésen át a cudar időnek kitenni. (Persze ez csak a lassan egy óra ázó-fázó, lassan türelmét veszítő pszeudó-hajléktalan futó benyomása. Ugyanis a szürke pulóveres, barna hajú fiatalember már itt is van, kulcsaival a lakaton babrál.)

– Szerencsénk van, uraim, éppen hat helyünk van még – mondja és maga előtt terel bennünket befelé.

A jobb turisztaszállások tömeghálóit idéző terem falai makulátlan fehérek. A legtöbb kék színűre mázolt emeletes vaságyon – lehet belőlük vagy negyven pár – már fekszik valaki. Társaim, ahelyett, hogy gyorsan elfoglalnák a még szabad alsó ágyakat, iratok után kutatnak zsebükben, szatyrukban, majd megadóan állnak sort. Az íróasztal mögött, pontosabban előtte, hiszen a falhoz van tolva, tweed zakós, középkorú férfi ül. Ahogy nagy alakú füzete fölé hajol, jól látni, hogy a feje búbján kopaszodik. Utolsó vagyok a sorban, előttem áll Nándi, kezében a hajléktalan igazolvány meg valami vény.

– Ha legközelebb jön, hozzon egészségügyi papírt – mondja a nevet, születési dátumot, igazolványszámot körmölő hivatalnokforma ember, amikor sorra kerülök és átnyújtom a személyimmet. Nyilván kiolvassa tekintetemből az értetlenséget, mert türelmesen magyarázza:

– Tüdőszűrőre kell elmenni először, aztán igazolást kell beszerezni arról, hogy nincs járványos betegsége.

– Jöjjön már, Márton bátyám – szól oda engem befejezve a ponchós öregnek, aki álltában elsundított.

Lacival, akit Nándi támogat, nincs semmi baj, csak annyit mond neki a zakós főügyelő, hogy „nyomás az ágyba”. Az éjszakai menhely szociális munkásainak szobáinak ajtajára az van írva, hogy ÜGYELŐK, de őket itt senki sem hívja így. Aki már törzsvendégnek számít a Dózsa György út 152-ben, tegezi és keresztnévükön szólítja az ügyelőket. Ők viszont minket, először ide tévedőket következetesen uraznak. Aki valamennyire is ismeri ezt a munkát, az aligha csodálkozik azon, hogy egy ilyen helyen valóban emberszámba veszik az elesetteket, s összehasonlíthatatlanul normálisabban beszélnek velük, mint akármelyik hivatalban.

Ma este hárman vannak szolgálatban, a főnökön (tweed zakós) és a csapatunkat beengedő fiatalemberen kívül egy rövid hajú, rövid ujjú pólót viselő fiú, még innen a húszon. Ő kísér mindenkit a fekhelyére.

– Föl tud mászni? – kérdezi tőlem, amikor megnyugtatom, hogy jó lesz nekem a felső ágy is.

„Mégis, mit képzelsz ez a kölyök! Olyan vén csotrogánynak látszom, aki képtelen fölevickelni a kakasülőre?!”, gondolom, és csakazértis megsértődöm. Pedig, ha kívülről látnám magam sáros és szakadt farmerben, feketéből koszos szürkéké fakult, felmosórongy állagú ezereves NDK-gyártmányú dzsekimben, három fejnyire tágult, folyton táskás szemeim felé jójózó kötött sapkámban; rendezetlen „mákos” szakállamról már nem is beszélve...

Zavarban vagyok, bizonyítani szeretnék. Ezért aztán csak a kabátomat veszem le, de ahelyett, hogy kicsavarnám és az ágyam végére teríteném száradni, párnát gyűrök belőle. Ezután, akárha a korlátan akarnám megcsinálni a haskelepet vagy mit, megmarkolom a két felső ágy peremét, fölugrom, ott himbálózok egy darabig, ám a szükséges magasságba lendülni képtelen vagyok. Mintha két betonkocka lógna a lábfejemre akasztva (no persze, hol van az egykor legendás hasizom!), bakancsom úgy megszívta magát vízzel, képtelen vagyok legyűrni a gravitációt. Ágyam alatt egyelőre még nem lakik senki, viszont a mellettem lévő alsó ágyon fekszik egy fickó, aki, mikor már harmadszor vétem el, rám vakkant, ha így folytatom, összedöntöm mind a négy ágyat.

Végre fenn vagyok, alattam sötétbarna műbőrrel bevont szivacsmatrac. Takaró, lepedő, párna nem jár a menhelylakónak. Igaz, a takarót nem is lehetne elviselni, olyan meleg van itt, mint a pokolban. (A régi, szép időkben, amikor még csak a Dobozi utcai menhely, a „Lordok Háza” létezett, reggelente fertőtlenítőszel vízzel slagozták le a fapriccseket.)

– Minden rendben, negyvenegyeske? – mosolyog föl rám a legifjabb a ránk ügyelők közül. – Ha akar, még lejöhet, a negyvenes még üres.

Á, szóval én vagyok a 41-es. És tényleg, az ágy végében ott van kis táblára festve a szám. A mögöttem lévő alsó ágyon (43-as) Nándi rendezkedett be, vele szemben hanyatt fekvé horkol Laci. A kucsmás-ponchós Márton bátyó bal oldali, alsó ágyszomszédom (38-as). Fölötte egy kék mackófőlsős ember nyújtózkodik, katonai gyakorlónadrágjának összekötött szárára ráhúzta piros bokafixszokniját. Amikor fölmásztam, a 39-es még a fal felé fordulva hátát mutatta, minden bizonnyal a zajra ébredt föl, amit csaptam. Most feje alá tett kézzel a plafont bámulja. Legszívesebben én is ezt tenném, ám nem tehetem, mert éppen a szemembe lóg a neon. Hogy kivédjem, dzsekim zsebéből összehajtogatott újságlapot halászok elő. Népszabadság, 9. oldal. Két írás van rajta, az egyik, amiért eltettem, egy, a hajléktalan-helyzetet elemző cikk, kötelező olvasmány, már betéve fújom. Így aztán marad a neonfény elleni védekezésésképpen a másik, egy Csintalan-interjú, amelyben az extravagáns MSZP-képviselőt nyaggatják. Egyebek mellett azzal, hogy őt az öltözködése miatt is bírálta Horn Gyula. Mire ő: „Megígértem, ha erre van szükség, változtatok az öltözékemen...”

Nekem is ezt kellene tennem, jut eszembe. Túlságosan is szerettem volna külsőleg idomulni a környezethez, olyannyira, jól sikerült, hogy most negatív lógok ki belőle. Alulöltözött a menhelyen. Leleplezték a kaméleon tollnokot – izelgetem leendő írásom munkacímét.

Csintalan Sándorból Peti, a csöves zökkent ki. A „konyha” felől hallom a hangját, aztán a többiek nyerítését.

– Papa, légy szíves vedd ki a sütőből a csirkét, mert ez a zsír valahogy nagyon fölbossza a koleszterin szintemet.

Na, ezt közelről is megnézem, s már ugrok is (mennnyivel könnyebb, mint fölmászni!) le az ágyról.

Az étkezde három asztalból és néhány székből áll. Az asztalokon szakadt papírból kikandikáló háziszír meg kenyérmaradék, pár maréknyi só. Tea viszont (már) nincs. Nehéz rákenni a kemény zsírt a puha belső kenyérré, egész karéj helyett tucatnyi „katonát” szervírozok magamnak. Pétert többfelől is kínálják: szalonnával, tőpörtyűvel, májas hurkával, de ő a hasát simogatva utasítja vissza: – Kidurranok, gyerekek. Ide fele jövet bevágtam a Lehelen egy zuzapörköltet tésztával.

A menhelyen törülközőt is adnak, zuhanyozni is lehet, a mosdók ragyogóan tiszták. – Szebb, mint a McDonald’s-ban a klotyó – hallom az egyik, évek óta utcán élő hálótárstól, s ez azért nem akármilyen dicséret.

Újra visszaküzdöm magam a magaslesre. Időközben Laci fölébredt, maga elé bambulva ül az ágya szélén, mellette celofánba csomagolt goffri, rajta két szelet gépsonka. Nándi beszél hozzá, azt magyarázza neki, ne mászkáljon Márton bácsival, mert „az egy simlis román”. Kérdés, hogy eljut-e az info Laci tudatáig.

– Nem vagy véletlenül tatabányai? – fordul hozzám a 39-es. Mikor rázom a fejem, azt mondja, hogy kár. Mert akkor biztosan ismerném őt. A nyolcvanas évek elején a Bányászban boksolt, bemutatkozik, én meg bólogatok a sosem hallott névre.

– Ma voltan lent, csomagot vittem a kislányomnak. Rékának hívják, kilenc éves. Szegeden melóztam a múlt héten, most jött össze a pénz. Valamelyik bank vett ott egy lerobbant épületet, annak a falait bontottuk. Kisbusszal vitt le bennünket a szervező gyerek. Napi ezer volt a bér, plusz ingyen kaja. Ott is aludhattunk az épületben.

Gyula, mert így hívják a hajdani bunyóst, elárulja, január elején ismét lesz munka. Ha érdekel, keressem a Moszkván Rolandot.

Miközben dumáltunk, alám költöztek a 40-esre. Egy testes cigány férfi, akit már korábban is kiszúrtam, olyan bennfentesen tette-vette magát, folyton az ügyelők körül sündörgött, akár egy kápó.

Márton bátyó, az állítólagos román, aki inkább egy mexikói idénymunkást alakító hollywoodi segédszínészre emlékeztet engem, rögtön ráhajt, védelmet keres nála, s Lacit csepeülti, aki sajnálja tőle a cigit, az enivalót. Nándit is sűrűn emlegeti, Ferinek, a dagadtnak.

– Olyan bűdös van itt, mint a kolera! – hallatszik távolabbról Péter felháborodott kifakadása, aki egy alvó (vagy alvást színlelő) embert rázogató, s azt üvölti a fülébe, hogy: – Öcsém, vidd már ki a lábadat megmosni!

Csak a fülemmel követem, ami alant zajlik, látni nem látok belőle semmit.

– Miért nem adtok a Marcinak enni? – kérdezi Nánditól meg Lacitól Feri.

– Nem a gyerekek az nekem, hogy etessem – emeli föl a hangját Nándi.

– Feri, te mi a faszt szólsz bele? – hallom az első teljes mondatot Laci szájából. Ekkor sűrű és követhetetlen anyázás kezdődik, aminek a végén Feri leköpi Lacit.

– Tudjad ám, mit csinálsz! – pattan föl az ágyról Nándi. – Feri, tisztellek én tégedet, de ha még egyszer ilyet teszel...

– Akkor mi lesz, te köcsög? – emelkedik föl a nagyhasú a 40-es ágyról.

Mielőtt még egymásnak mennének, vércseként csap le közéjük Peti, a menhely Jolly Jokere.

– Most csináljátok, most, amikor összeszedtem végre az írástudatlanságomat és olvasni akarok?! – üvölt, ahogy a torkán kifér. – Feri, ha akarod, én kimegyek veled... Nándi, te meg fogd be a pofádat... Aztán már az odacsődülő publikum felé fordulva mondja: – Mindig ezek menősködnek, az ilyenek, akiknek két forintot sem ér az életük. Ugyanolyan csóró csövesek vagyunk valamennyien, mire

jó az, hogy egymást esszük?!

Lecseng a balhé, mire odaér a főfelügyelő. Rutinból azért kiosztja az ellenérdekű feleket; még egy ilyen, és mehetnek az utcára.

– Azt hiszi, maradok egy pillanatig is ezek után – horkan föl sértődötten Nándi. – Gyere Laci, menjünk...

Hiába győzködik őket, hajthatatlanok.

Mielőtt fél tíz tájban leoltaná a villanyt, ugyanaz a fiú, aki az ágyszámot írta föl, körbejár, s végig kérdezi a még ébren lévőket, mikorra kének ébresztőt. Akadt köztük néhány kukás, s Lehelen meg a Garay téren alkalmazó, akik négykor kelnek, a moszkvások ötre iratkoznak föl, hasonlóképpen én is. A legtöbben azonban az utolsó percre, vagyis reggel nyolcig maradnak, akkor ugyanis mindenkinek el kell hagynia a menhelyet.

– Szenteste kicsit korábban jöjjön, mert olyankor mindig többen vannak – tanácsolja a fiatal ügyelő gyerek, amikor hajnalban elköszönök tőle.

Gyula, a tatabányai öklöző is fölébred, de aztán úgy dönt, hogy ő még túl fáradt.

– Szóval, akkor ahogy megbeszéltük. Kilenckor legyél a Podmaniczky utcában, a köztisztaságisok irodájánál. Este azt mondta a rádió, hogy nettó nyolcszázat fizetnek – szól utánam.

Odakint megelégedéssel konstátalom, hogy az éjszaka legalább három centiméteres hó hullott. Kell ennél gyönyörűbb reggel egy alkalmi hőmunkásnak?

*

Baltás

Sötétszürke gyapjúöltöny, egy árnyalattal világosabb mellénnyel, frissen borotvált arc, hosszú művészsujjak. Sándor úgy ül a rokkantkocsiban, olyan méltóságtelesen, mint egy maharadza a hordszékében. A tömeg, a nyüzsgés tényleg csak Indiához fogható, egy Bombay-i piac lehet ilyen, mint a Rákóczi téri csarnok hátsó, talponállós traktusa. Sándort behorpadt homloka még inkább kiemeli – elkülöníti – a piac lepusztult népétől, de kétkerekű széken közlekedő sorstársaitól is, akiknek egyébként ez a piac a törzshelyük. Olyanok ők, mint a némely amerikai filmen látható vietnami veteránok: legtöbbször naphosszat fél- vagy éppen teljes részegen öli a neki kimért időt. Akad persze olyan is köztük, aki legalább annyira jólszituáltnak látszik, mint Sándor: egyikük például mobiltelefonon szokta megrendelni magának az ebédet a szemközti büféből. Sándort még késő ősszel a Dózsa György úti tömegszálláson láttam párszor, aztán találkoztam vele a Dankó utcai menhely bejárata előtt is. A Rákóczi téri csarnokban viszont most látom először, pedig mint Népszínház utcai lakos, két-három naponta meg szoktam fordulni itt.

– Pedig hetek óta itt alszom éjszakánként – szív nagyot a cigarettájából Sándor, mikor csodálkozásomat fejezem ki, hogy itt találkozunk. – A csarnok oldalában szoktam héderelni, alulról a raktárak szellőzőrácsain át jön föl a meleg levegő. Aztán mielőtt még bármit kérdezhetnék tőle, megelőz: – Tudod, mi a különbség köztem és azok között? – mutat a rokkantkocsis társai felé. – Hát az, hogy én nem születtem nyomorék vagyok, ezért nem is igazán értem meg magamat övelük.

Mondom Sándornak, hogy egyáltalán nem látszik meg rajta a több hetes csövezés, azzal hízelgek neki, hogy úgy néz ki, mint akit skatulyából húztak ki. Az első fröccs után még azt is meg merem neki mondani, hogy nem is hiszem el, hogy a csarnok oldalában alszik, hiszen frissebbnek tűnik, és sokkal kevésbé gyűrött, mint például a Szép Szőke Herceg és csapata, akiknek a Dobozi utcában, az Üdvhadsereg üzemeltette egykori Fapadosban van hónapos szobájuk, de oda csak aludni járnak, életük színtere a „Csari”.

– Tudod, ki menne a Dobozihoz! – méltatlankodik a behorpadt homlokú ember. – Nem bírom, ha dirigálnak. A Dankó utcába jártam egy darabig fürödni, de elegendő lett, mert annyi ott a cigány, mint a nyű. A Rákóczi téri csapból is folyik a víz, ott szoktam mosakodni, borotválkozni. Nézd meg – bökö a háta mögé a kocsira felakasztott csöves szatyorra –, ott van a plédem, a szappan, a borotva, meg egy rózsaszínű törölköző. Ezeket még a nővér tette be múltkor a kórházban, amikor az érzékületem miatt voltam bent.

Mutatja a bal lábát: tenyérnyi gennyes tályog van a vádlóján.

– Megmondom őszintén, ha az Sz. Mária, tudod a Szűz, magához szólítana, egy szót sem szólnék – mondja, aztán odaszól a fotósoknak: – Meg tudnál hívni egy fröccsre? Tudod, máma is szeretnék berügni.

Kérdezném Sándort, mi történt a fejével, mitől horpadt be a homloka, közben odajön Buszos Pista, a csarnok mindenese. Adolf szeretné őt is lefényképezni, de élénken tiltakozik.

– Éppen elég volt nekem – magyarázza –, hogy tavaly a barátnőd megírt a Mai Napban.

Nem tudom eldönteni, hogy most dicsekszik vagy panaszkodik a BKV egykori KISZ-titkára, akiről valahogy megfélemedtek az elvtársai a privatizációkor. Mellettünk két kurva meg egy strici hepciáskodik, kérdőre vonják a holland fotóst, de Pista segítségével végül is sikerül őket leállítanom. Megérkezik a csarnok fekete egyenruhás biztonsági őre is, és holmi engedélyt kér számon rajtunk. Sándor menti meg a helyzetet: – Én adtam rá engedélyt – hadonászik a gumibotos őrző-védő felé a fröccsös pohárral –, kinek mi köze hozzá?!

Aztán, amikor megnyugszanak a kedélyek, odafordul hozzám: – Mit is kérdeztél? Ja, hogy miért vagyok lendkerekes? Nem voltam én mindig ilyen „tréfás”. Gyerekkoromban fölruktak, mint a lószart, csontvelőgyulladásom, aztán meg tüdőgyulladásom lett, le akarták vágni a lábamat. Ez még 1958-ban történt, 13 éves koromban. Horváth Boldizsár professzor úr a János Kórházban úgy határozott, hogy levágja, de az apám nem egyezett bele, nem írta alá, hogy levegyék a prakkeromat. Erre Boldizsár úr összefocizott, úgy érte, levette, de mégsem vette le. Ha hiszed, ha nem, én utólag nevetek rajta, a lábam itt volt (mutat a térdeivel egy vonalban) mellettem. Szóval nem hiányzik az egész, csak rövidebb öt centivel. Kifűrészeltek belőle egy darabot. Utána még tudtam vele menni, sőt sportolni is. Elmentem bokszolni a Fürst Sándor utcába, a Duna Mozi fölött volt az edzőterem, a Schmidt volt a trénerem. Edzés után mindig adott tíz deka cukorkát...

Mielőtt még Sándor folytathatná, ott terem a rokkantkocsi mellett egy langaléta, fekete hajú, fehér pulóveres hölgy, és se szó, se beszéd, szájon csókolja a férfit. Amikor abbahagyják, a nő továbbra sem szól semmit, csak bárgyún vigyorog Sándorra. Az ilyenekre szokták errefelé azt mondani, hogy több füle van, mint foga.

– Ide figyelj, te lány! – ripakodik rá tettetett haraggal a tolókkocsis. – Fönn voltál szobán, mi, szoptad a faszt, most meg nekem adsz pusztit?!

A megszólított továbbra is mosolyogni próbál, aztán ugyanolyan hirtelen, ahogy jött, eltűnik a kör alakú kópultokra támaszkodó emberek között.

– Nő nélkül nem tudok élni! – kommentálja a röpke közjátékot Sándor. – Bűn ez?!

Mikor megnyugtatom, hogy dehogyis bűn, vagyunk így ezzel még egynéhányan, így szól: – Én azon csodálkozom, hogy ez a lány szeret engem. Azt mondta, azt bírja rajtam, hogy olyan csibészes a pófám.

Sándornak 21 ezer forint a nyugdíja, amit idehoz a postás, de nem ő, hanem az egyik zöldséges haverja, Béla veszi föl.

– Engem már nem érdekel a pénz – mondja és legyint. – Apukám maszek cipész volt, nála voltam inas. Ez egy ülő szakma fiam, pont neked való, mondta a fater. Előtte a Barcsay utcában jártam gimnáziumba, majd a MÜM-be tanultam ki a szakmát. Ezután apukám üzletében dolgoztam. Ez egy családi vállalkozás volt, mert a nővérem cipőfelsőrész-készítő, a bátyám a technikum után szintén a bőriparban dolgozott. Amikor apukám meghalt, évekig a Duna Cipőgyárban robiztam.

Miközben az apjáról beszél, meg-megbicsaklik a hangja: – Nem volt rossz ember, miértünk halt meg. Ötvenéves volt, én most vagyok ötvennégy. Egy magas, jóképű palit képzelj el. Azért kellett meghalnia, mert volt egy csomó adótartozása, amit ránk költött. Mindenkit dotált, aztán kimerült, ez volt a gond, nem tudta az adót kiperkálni. Az esküvőm után egy nappal történt, bevett egy csomó gyógyszert. Pedig a lagzin jól berúgtunk...

Sándornak, bevallása szerint, négy alkalommal volt összeütközése a törvénnyel, de tulajdonképpen csak egyszer, hiszen a súlyos testi sértést megelőző három tiltott határátlépési kísérletet egyikünk sem tartja bűnös cselekménynek.

– Azt mondta nekem a bírónő, hogy maga visszaélt a sportolói mivoltával, amikor leütötte azt az embert, de én mégsem ültetem le magát. Elég magának az a hat hónap, amit az előzetesben töltött. Azt válaszoltam neki, hogy engem csak az érdekel, hazamehetek-e rögtön. Erre ő visszakérdezett: hova haza? A maga felesége már egy másik palival él együtt. Hát én éppen ezért akarnék hazamenni, mondtam, haza, Angyalföldre. Mire a bírónő így szólt: ő fél ettől. Maga mitől fél, kislány, kérdeztem tőle. Nem magát fogom elverni. Most a Jász utcában lakik a nejem, de ott van vele a bikája is. Amikor kiengedtek, a Csillag nevű káembés kóstolgatott, hogy Sanyikám így, meg úgy, maga mindenkit ismer. Ha esetleg valamit hall, keressen meg engem. Szóval föl akart venni spiclinek, még pénzt is adott volna a fülesekért. Ide figyeljen, mondtam neki, tudom, hogy csak egy olcsó csavargó vagyok, de hogy én tégla legyek... Kenje a hajára!

Már sokadszor kérdezem, mi történt a homlokával, de Sándor mindannyiszor kitér, másra tereli a szót. Feszültségét a fröccs és a cigaretta sem oldja.

– Fájdalmas nekem erről beszélnem, elhiheted. Négy éve, vagy öt... Mondtam már, hogy imádom a nőket, ilyen van, magad is láthattad az előbb. Nőnek lennie kell! Kőbányán szórakoztam cigány csajokkal, és ez nem tetszett a roma csávóknak. Le akartak venni, markecolni, tudod, de észrevettem. Az utcán utánam jöttek. Négyen voltak, kettőt sikerült lepofoznom a földre, a maradékból az egyik fejbevágott egy baltával. Az élével ütött, ketté akarta hasítani a fejemet. Nem, nem ájultam el, csak megmondom őszintén, hogy összeszartam magam. A bal szememre sokáig nem láttam, most már egy kicsit javult. Az egyik szemem plusz nyolcas, a másik meg mínusz hármas. Adja össze, mondtam a dokinak. Nekem pont jó lesz a plusz öt. ő is röhögött, meg én is.

– A hidegtől nem félek, már megszoktam. Főleg, ha ilyen meleg helyet tud kifogni az ember, mint itt a csarnoknál – válaszolja, amikor arról faggatom, hogyan tovább, hiszen itt a tél, a hajléktalanok halálos ellensége.

– Négy feleségem volt, van két felnőtt gyerekem, de hozzájuk nem megyek! Voltam bent az önkormányzatnál, megvannak a papírjaim, mehetnék Gyulára a szociális otthonba. Mondom az előadónak, idefigyeljen, álljon meg a menet. Keressen nekem valami közelebbi helyet, mert én Pesten születtem, itt nevelkedtem, nem vagyok én prosztó...

Pintér Lajos

El a kezekkel - a képzeletünktől

Túl vagyunk egy plakátokkal hangoskodó rendezvényen, a KAFF-on. Böngészgetem a megfejtését, hisz Kecskemét városa e négy betűvel volt tele napokig. Nem KAF, ő Kovács András Ferenc volna, a marosvásárhelyi költő, akit barátai csak káfként emlegetnek. Ez a KAFF, böngészgetem újra: a Kecskeméti Animációs Film Fesztivál. Nekem „rajzfilmszemle”, ahogy hajdan szótáramba beírtam.

Jó volt ez a többnapos baráti nyüzsgés. Gyönyörű volt. Értelmiségi embert ez éltet: művésztársak közelsége, alkotások, felszabaduló alkotói erők országlása. Országlása: hogy a kecskeméti Főtéren gyereksereglet gyűrűjében készül a homokrajzfilm, hogy megpezdül a forgalom, hogy kinyíló-záruló kiállítások forgatagában szédül el az ember.

A filmekről most nem szólok. Döntsön róluk a zsűri. Egy valamiről azonban igen, ami e szemléhez kapcsolódott, s egy szakmai tanácskozás volt. Tárnya: agresszió a tömegkommunikációban, tömegtájékoztatásban. Magyarul: erőszak és erőszak a tévében, filmben, ócska rajzfilmben, videón, videójátékon, interaktív videójátékon, interneten, és persze erőszak újságban, könyvben, képregényben.

Interaktív: ezt is megmagyarázom. Már nemcsak nézheted, hanem több játékban „csinálhatod” is az erőszakot. Bekapcsolódhatsz a játékba, irányíthatod, befolyásolhatod a történetet, hangodat adhatod hozzá, ha akarsz, a gyilkos magyar hangja is lehetsz. Mindennek résztvevője lehetsz, cselekvője lehetsz, s szinte észrevétlenül, akaratlanul is viselkedési mintát tanulsz. Milyet? Lásd, ilyet.

Napi egy órán túli tévénézés már káros, legyen akár igényesebb műsor nézése is, állapította meg minden felszólaló a tanácskozáson: káros a szemnek, a fülnek, de leginkább a képzeletnek. Mert a látott kép: nem ablak a világra. Ahogy szeretnénk. Hanem: a manipulált látvány!

S e ráknázuló manipulált kép és szó a személyiségünket, képzeletünket hihetetlenül gyorsan átforgálja.

Elmondok egy kísérletet, ott, a tanácskozáson hallottam.

Képkockákat látunk. Kabátot segít fel egyik ember a másikának. Ez egy köznapi, hétköznapi, bár ma már egyre ritkább udvariassági gesztus. Gyermekeknek mutatják meg e képsort, s kérdezik tőlük, mit látnak? Azt, amit: kabátot segítünk fel embertársunknak.

Másik gyerekcsoporttól negyedórás, erőszakot ábrázoló videózás után ugyanezt kérdezik: mit látnak az előbb idézett képsoron, a kabátfeladásoson. S mit válaszolnak? Mondják: valaki valakit hátulról megtámad! Fojtogatja! Leplet dob rá és így tovább, kifogyhatatlanul. Mint a megbolondult óra, rövid idő alatt megzavarodik, összekuszálódik a képzelet.

S ez a negyedóra csak – kábítószeres nyelven – „bevetés”. Azt senki sem tudja, hogy mit művel személyiségünkkel a sokszáz órás manipulált látvány és tömegkommunikációs erőszak. Illetve mindenki tudja a választ, mondjuk is ki: pusztítja, torzítja, rombolja!

El a kezekkel – a képzeletünktől!